



von Calvin

χώρα

don't  
mess *for difference*  
with MISTER IN  
BETWEEN



Maar waardeert uw schilddes, of  
 het geval je een kunstenaar, omdat  
 al een lezer van mythen in de  
 doorkouwen aanwaagt.

en vaag, heel en  
 en vrouwelijk, lukt  
 droom en werkelijkheid  
 stilstand, voor en  
 hartstocht en kilte

Hier begint u

verlangen daarmee in contact te komen.

contact wat je kunt voelen m  
 iets wat groter is dan jezelf.

Zoiets als dit beleeft ik

- ruimte
- om te zijn
  - om te denken
  - om te voelen
  - om te delen
  - om te vergroten
  - om te beperken



haar licht

Impressie

hief mijn leerte / aandoening

goed luisteren en goed denken  
 degene met wie je praat leert meer  
 op dan zwart/wit gedachten:

kaart + schot die  
 me stunde - hoewel de

Het is een  
 middel  
 wege  
 klacht  
 er aan

enige zand bij heb of de

godheid goed begrepen heb

m.i. Wat roept het bij mij op / van

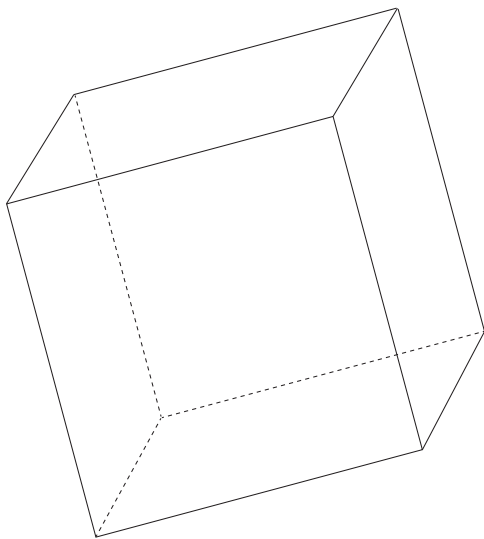
De kort onder ik el die tijd zocht  
 naar een specifieke kreet van Vincent v. Gogh:  
 de Zee. Nergens kon ik hen vinden en nu  
 heb ik deze kreet op diens kreet wijze gekree  
 koord. Het was voor mij belangrijk om je die kreet  
 op te sluiten omdat deze wer mij ten meest benadert  
 iemand die groeten doen vanuit je harte stopt, wat het doet

Ik heb mijn eigen terrein mijn  
 vakmanschap blijft in aenschepen



χώρα  
don't *for difference*  
mess  
with MISTER IN  
BETWEEN

Literatuuronderzoek & kunstproject ter verkenning van de betekenis  
van χώρα bij Plato, Derrida en in de maatschappelijke actualiteit



Afstudeerscriptie Kritische Organisatie,- en Interventie Studies | Universiteit voor Humanistiek, oktober 2011  
Docent: Dr. Laurens ten Kate | Meelezend docent: Prof. Dr. Ruud Kaulingfreks

Annemiek Tuinhof de Moed

*ter nagedachtenis aan Marinus, Herman en Maria Tuinbof de Moed, Denise Vrolijk en Marieke de Waard*  
met dank aan mijn inspirerende moeder Marga de Kwaasteniet





## Voorwoord

Toen ik mij ervan bewust werd dat mijn passie voor vormgeving verder strekt dan esthetiek, voelde ik zin en verantwoordelijkheid om mij als professional verbeeldingsvol tot anderen en het bestaan te verhouden... Verlies van naasten en het verlangen naar leven dat daarop ontstond betekende de uiteindelijke (aan)zet tot de studie humanistiek. De studie betekende verrassende ontmoetingen met mensen, ideeën en ontsluiting van meer werelden dan ik ooit voor mogelijk had gehouden.

De vonk voor onderzoek naar ‘χώρα’ sprong over in het eerste masterjaar, het vuur vervolgde langs relatief gecontroleerde lijn tijdens studiejaren vol ontdekking van andere concepten. Op de achtergrond begeleidde deze kleine vlam mijn weg zoals tijdens wezenlijke kronkelingen: stages bij de Nederlandse Ambassade in Marokko en in Parijs bij Théâtre de l’Agora en Télécom & Management SudParis. Zicht op het einde van de studie ontstak het nog zeer ongrijpbare χώρα opnieuw. Om duistere redenen vermoedde ik dat zij al het tot dan toe geleerde omvatte, en dat zij bovendien precies inging op het voor mij meest waardevolle. Ik hoopte aan haar zijde tot een haarscherpe verwoording daarvan te komen.

Zonder grote verhalen is het leven weleens ondraaglijk leeg, saai, soms zelfs angstaanjagend. Dat betekenis niet in het leven ingegoten is, impliceert nog niet dat het bestaan niet rijk en verbeeldingsvol kan zijn. Als humanisticus, die zich presenteert zonder groot verhaal, heb ik iets anders te bieden: Inzet voor verwondering, het subjectieve, magische in het leven. Professionele toewijding aan het steeds opnieuw doen opvlammen van dromen, idealen en vuur, door het aan te blazen wanneer het door storm of kou gedooft is.

Dit onderzoek startte vanuit een klein zelfgebouwd huis in Amsterdam, de zoektocht naar de ruimte χώρα leidde naar verschillende plaatsen waar ik gastvrij werd onthaald: op de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht, bij Bikram yoga in Amsterdam, in Parijs, in kasteel Slangenburgh in Doetinchem, tijdens de ‘Tochtgenotenwandeling’ in Flevoland, bij CAVES in King’s College in Londen, op Bateau Qi in Avignon, in het NIA in Athene... Tijdens de ‘χώρα performance’ vroeg ik professionals om hulp bij het benaderen van χώρα, ook zij heetten mij welkom, bovenal was het χώρα die mij ontving. Even mocht ik mij op haar plaats stellen als Mister in Between. Tijdelijk terug uit zonovergoten Athene in doorregend Amsterdam, blijkt de tijd rijp voor het plukken van de vruchten van deze wonderlijke reis...

	Inleiding
7	HOOFDSTUK 1 <i>Vindplaats χώρα: χώρα bij Plato</i>
20	HOOFDSTUK 2 <i>χώρα opnieuw ontsloten: Khóra bij Jacques Derrida</i>
32	HOOFDSTUK 3 <i>χώρα performance 'La carte postale: van schildering naar leven'</i>
77	HOOFDSTUK 4 <i>Slotbeschouwing</i>
	Bronnen

# Inleiding

Aanleiding voor dit onderzoek was de module *Worldviews* gegeven door N. Abu Zayd, P. Derkx en L. ten Kate en bestudering van *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers* binnen dat kader (F. Schleiermacher transl. & ed by R. Crouter, 1996). Deze module droeg bij aan mijn bewustwording van de bijzondere verantwoordelijkheid die de humanisticus heeft om een waardevolle bijdrage te leveren waar interculturele dialoog vanwege onoverbrugbare religieuze overtuigingen stopt. Frissen (2009) die schrijft over democratie als beschermer van differentie, Adorno (1947) die creatie als antwoord voorstelt op oorlog in plaats van vrede en werkervaringen in Marokko actualiseerden de ontloken bewustwording en resulteerden in het besluit dit onderzoek te wijden aan perspectieven voor een constructief omgaan met verschil.

In het eerder genoemd *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers* ontwikkelt Schleiermacher een begrip van religie en religieuze ervaring als ‘intuïtie van het al’. Zijn religiebegrip kent een sterk receptieve dynamiek, en wordt door hem geplaatst als een ‘in between’ tussen rede en pure ervaring, tussen activiteit en passiviteit. Een vergelijking met het ontvangende ‘tussen-karakter’ van  $\chi\omega\rho\alpha$  lag derhalve voor de hand. Nadere verkenning van dit ‘concept’ in Plato’s *Timaeus* (omstr. 360 v. Chr.) en Derrida’s *Khôra* (1993) bracht haar voornaamste karakteristiek in beeld: haar taak te ontvangen. Zij opent tussenruimte die plaats biedt aan verschil en traditionele indelingen van polariteit ontstijgt. Bovenstaande schetst  $\chi\omega\rho\alpha$ ’s potentie en reikwijdte in zeer grove lijnen, dit onderzoek naar haar betekenis bij Plato en Derrida is ingezet om haar concrete mogelijkheden voor een constructief verhouden tot verschil in deze tijd in beeld te brengen.

De titel werd ontleend aan eerder onderzoek, ‘Mister in Between’ verwijst enerzijds naar de humanistische professional. De onderzoeker veronderstelt principiële inname van tussenposities karakteristiek voor humanistici.<sup>1</sup> Anderzijds verwijst ‘Mister in Between’ naar de uniciteit van ieder individu en de taak van de humanisticus voor subjectiviteit op te komen. Ten slotte verwijst ‘Mister in Between’ naar relaties en de veronderstelde taak van de humanisticus zich op spanningsvelden in te zetten voor omkering van onwelkome confrontaties naar ontmoeting.

## Vertrekpunt

Plato schrijft in zijn *Timaeus* (omstr. 360 v. Chr.) over  $\chi\omega\rho\alpha$  als derde element noodzakelijk voor de vorming van de kosmos. Hij plaatst haar tussen zijn twee werkelijkheidsdomeinen in: het onveranderlijke model en de veranderlijke wereld zoals wij die zien en ervaren en die een afbeelding is van dat model. Waar  $\chi\omega\rho\alpha$  in de *Timaeus* een vrij summiere plaats toebedeeld krijgt, legt Derrida zich in zijn *Khôra* volledig toe op haar betekenis. Derrida ontsluit  $\chi\omega\rho\alpha$  opnieuw via een deconstructieve analyse.<sup>2</sup> Deze scriptie bouwt voort op zijn benadering van  $\chi\omega\rho\alpha$  als verzamelplaats die polariteit problematiseert en die vanwege haar niet-binaire structuur mogelijk alternatieven voor in,- en uitsluiting biedt.

Dit onderzoek vervolgt beider zoektocht naar  $\chi\omega\rho\alpha$ ’s betekenissen en noodzakelijkheid en verbindt deze aan menselijke capaciteiten om in de wereld te staan en de Ander te ontmoeten door waarnemen, denken, handelen.

Voor het onderzoek werd de volgende probleemstelling opgesteld:

**Vraag:** Wat is de betekenis van het begrip  $\chi\omega\rho\alpha$  in de antieke filosofie, met name in Plato’s *Timaeus*, en in het hedendaagse ‘differentiedenken’, met name in het werk van Jacques Derrida? Kan zij mogelijk bijdragen aan een constructief verhouden tot differentie?

**Doel:** Wanneer zij inderdaad kan bijdragen aan een constructief verhouden tot differentie, op welke manier wordt dit inzichtelijk? Is dit te vertalen naar handelingsperspectieven voor normatieve professionaliteit van humanistici?

De uitwerking van deze probleemstelling valt hieronder uiteen in twee delen: Literatuurstudie wordt opgevolgd door een kunstproject dat  $\chi\omega\rho\alpha$  in contact brengt met de praktijk om haar tot leven te wekken. Hoofdstuk één verkent Plato’s dialoog *Timaeus*, hoofdstuk twee beschrijft Derrida’s *Khôra*, hoofdstuk drie gaat in op het kunstproject en beschrijft  $\chi\omega\rho\alpha$  vanuit *Mister in Between*, hoofdstuk vier betreft de slotbeschouwing en belicht vanuit het voorgaande de probleemstelling.

## Begrippenlijst

**$\chi\omega\rho\alpha$ :** Verzamelplaats van polariteiten die, door haar bijzonder receptief vermogen en de tussenpositie die zij inneemt, ruimte biedt voor ontmoeting.

**Constructief:** Opheffing van verschil is niet het streven, maar omkering van onwelkome confrontaties naar momenten van ontmoeting waarbinnen verschil wordt gewaardeerd.

**Ontmoeting:** Het anderszijn van de ander wordt bewust opgemerkt en is welkom. Door dit anderszijn wordt het eigene opnieuw gezien. De ander geeft aanleiding tot dynamiek, dit kan resulteren in: verschuiving en opschorting van oordelen, bevraging van aannames en zekerheden. Contact opent voor creatie van betekenis, zin, interpretatie, kortom voor (op)nieuw waarnemen.

**Differentie:** Eenvoudiger geschreven ook te lezen als ‘verschil’. Aangezien Derrida’s denken over differentie en *différance* (1972) nauw samenhangt met zijn werk over  $\chi\omega\rho\alpha$  geef ik de voorkeur aan het gebruik van het woord differentie. De keuze voor dit woord is enerzijds gebaseerd op haar verwijzing naar de tijd of ruimte die bewust genomen of gecreëerd wordt om spanning die verschil oplevert uit te houden. Dit geeft ook uiting aan de persoonlijke normativiteit die vanaf het begin dit onderzoek begeleidt; de positief veronderstelde waarde van verschil. Anderzijds verwijst de keuze naar gerichtheid op verzameling van mogelijkheden voor professioneel omgaan met verschil.

**Verschil:** Het afwijken, anderszijn in primaire zin.

**Normatieve professionaliteit:** ‘Het kunnen expliciteren, reflectief beschouwen en argumentatief verantwoorden van een normatieve oriëntatie die als richtsnoer dient bij de uitoefening van een mensgericht beroep en die ook daadwerkelijk gestalte krijgt in de werksituatie.’ (Smaling, 2005)

<sup>1</sup> Mijns inziens is inclusiviteit karakteristiek voor de humanistische levensbeschouwing. Zij krijgt concreet gestalte in principiële ontvankelijkheid voor verschillende overtuigingen. Inclusiviteit bepaalt ook het vertrekpunt van de humanistische professional die daarop een receptieve houding aanneemt. Als onderzoeker beoog ik om vanuit de tussenpositie verschil te verzamelen, in beeld te brengen.

<sup>2</sup> Zie voor een toelichting hoofdstuk 2, pagina 21.



# HO OFD STUK 1

*Vindplaats. χώρα:  
χώρα bij Plato*

Geïnspireerd door de raakvlakken met Schleiermachers religiebegrip in *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers*, begon de zoektocht naar Χώρα bij Plato's *Timaus*. In deze dialoog van rond 360 v. Chr.<sup>3</sup> wordt Χώρα voor het eerst beschreven. Alvorens in te gaan op mogelijke betekenissen van Χώρα worden in 1.1 en 1.2 eerst Plato's leven en werk geschetst. De schets van deze achtergrond wordt gevolgd door 1.3, een inleiding in de dialoog. Na dit inleidende deel volgt in 1.4 een hervertelling van *Timaus*. Ten slotte wordt Χώρα in 1.5 uit de bedding van de dialoog gelicht, om haar los van die context nader te beschouwen.

<sup>3</sup> Zie ook de toelichting over deze datering in 1.3, pagina 8.

## 1.1 Plato's leven in vogelvlucht

Plato werd in 427 of 428 v. Chr. geboren, waarschijnlijk in Athene. Zijn moeder, Perictione was familie van de leider van de 'dertig tirannen' die Athene na de val van de democratie (404) korte tijd bestuurden. Na het overlijden van Plato's vader Ariston hertrouwt Perictione met Pyrilampès. Plato groeit op in het aristocratische milieu van zijn stiefvader.

Plato leefde in een tijd die sterk werd gekleurd door het verval en de ondergang van het Atheense Rijk. Nadat zijn leraar en grote voorbeeld Socrates in 399 ter dood wordt veroordeeld, zet Plato zich niet meer in directe zin in voor de politiek, hij keert zich af van de democratie en wijdt zich aan de filosofie.

Op uitnodiging van de tiran Dionysius I komt Plato in 388 naar Syracuse waar hij vriendschap sluit met Dio, de zwager van de tiran. Plato komt terug naar Athene waar hij in 387 zijn Academie sticht, welke beschouwd kan worden als eerste Europese Universiteit. Aan de Academie werden filosofie, het spirituele, religieuze, mystieke, de schone kunsten, wiskunde, astronomie en fysica bestudeerd. Plato wilde met behulp van zijn Academie een elite vormen van vooruitstrevende, verantwoordelijke staatslieden. Het handelen van deze vooraanstaanden zou blijk geven van een brede wetenschappelijke, filosofische belangstelling en vorming. Deze staatslieden zouden zich niet, zoals op dat moment in de Atheense politiek gebruikelijk was, door opportunisme, maar door eeuwige waarheden laten leiden. Aristoteles is een voorbeeld van een van de leerlingen van deze Academie.

Net als zijn leraar Socrates gelooft Plato dat intuïtieve opvattingen van mensen onbetrouwbaar zijn, ethisch onderricht kan hierin zijns inziens verandering brengen. Middels dialoog zochten beiden mét het publiek naar waarheid. Zij streefden naar vergroting van kennis en bewustzijn door toeschouwers te bevragen op waardeoordelen en overtuigingen. Socrates schreef niet, hij geloofde dat ware filosofie gestalte kreeg in de wisselwerking tussen leraar en leerling. Plato gebruikt de dialoogvorm daarentegen ook in zijn geschriften om zijn publiek aan het denken te zetten. Plato's lessen zijn niet in schriftelijke vorm bewaard gebleven, misschien vond hij dat zijn gedachtegoed eigenlijk aan zijn leraar aan Socrates toebehoorde, of deelde hij diens overtuiging dat ware kennis levend is en in overdracht tot uitdrukking komt. Alleen Plato's meer populaire dialogen zijn op schrift bewaard gebleven.

In 361 nodigt Dionysius II Plato uit om in Syracuse te werken aan een grondwetsvoorstel. Plato stuit op veel weerstand en keert in 361 gedesillusioneerd terug in Athene waar hij tot zijn dood in 347 actief blijft voor de Academie.

## 1.2 Plato's werk

Plato's gedachtegoed wordt veelal in drie periodes ingedeeld: de vroege periode 399-390, de midden periode 375-367 en de late periode 365-347 v. Chr. De periode van 375-367 v. Chr. wordt algemeen beschouwd als de periode waarin Plato tot rijping van het meest belangrijke deel van zijn gedachtegoed komt. Zijn ethiek, ideeënleer, politieke theorie en staat naar Spartaans model zijn alle ontstaan in deze tijd. Het in dit hoofdstuk besproken werk *Timaeus* schreef Plato waarschijnlijk in de late periode.

Platonisme is van grote invloed geweest op de westerse filosofie, de geschiedenis van beide is nauw verweven. Plato zoekt naar absolute waarden, maar gelooft dat waarheid slechts gevonden kon worden in de erkenning dat zij onbereikbaar is. Dit dualisme van een 'ware wereld' enerzijds en een wereld van ons stervelingen die die ware wereld niet kunnen bereiken, is in de westerse filosofie en in het christendom zeer invloedrijk geworden; men duidt deze invloed aan in de term neoplatonisme.

De filosoof kenmerkt zich in Plato's ogen door een open, verkennende houding. Teksten uit de Zevende Brief hebben in de middeleeuwen aanleiding gegeven tot de opvatting dat Plato de kern van zijn gedachtegoed slechts zou hebben gedeeld met ingewijden van de Academie. Deze opvatting gaf aanleiding tot oneindige interpretaties van zijn werk. Het historische Platonisme bevatte elementen die passen in het christendom en daarom veelvuldig ter ondersteuning van religieuze waarheid werden ingezet. Het zoekende karakter van Plato's werk verschoof naar de achtergrond en maakte plaats voor een metafysica die gekenmerkt wordt door een dualistische wereldvisie. Augustinus las Plato's werk rond 386 als voorbereidend voor het evangelie, en zijn verdere theologie steunt sterk op Plato's dualistische leer. Ook in deze tijd wordt Plato's werk soms gebruikt ten faveure van christelijke waarden.<sup>5</sup>

In de Renaissance wordt het Platonisme gedeeltelijk herontdekt door bijvoorbeeld Marsilio Ficino en Pico della Mirandola. Platonisme is te zien als wijsgerig realisme; de grondstructuur wordt gezien als de echte realiteit waarvan de zintuiglijke werkelijkheid slechts een afspiegeling is. Gods scheppen wordt geïnterpreteerd als het aanbrengen van ordening zodat wij ons beschermd kunnen voelen in de wereld. Ficino's vertaling van Plato (rond 1463) opent al mogelijkheden Plato's werk anders dan uitsluitend in Christelijke zin te lezen. Tot in de zeventiende eeuw wordt Plato's werk over het algemeen echter nog verbonden met religieus bewustzijn. Begin negentiende eeuw speelt de Duitse Plato-vertaling van Friedrich Schleiermacher een belangrijke rol voor andere, niet christelijke lezingen.

Plato's filosofie heeft velen na hem beïnvloed. Zijn verzet tegen het schrift heeft ook uitgenodigd tot toe-eigening, mystieke interpretaties die het verkennend karakter van zijn werk niet altijd belichten. Deze scriptie beperkt zich tot zijn 'concept' *Χώρα*. Het streven is een voorbeeld te nemen aan zijn zoekende houding en om de op zijn concept geïnspireerde gedachten zo levend mogelijk in beeld te brengen.

<sup>4</sup> Van de dertien brieven die op naam van Plato zijn overgeleverd, wordt de zevende beschouwd als authentiek. Plato doet hierin verslag van zijn poging invloed uit te oefenen op Dionysius II.

<sup>5</sup> Morgengebed Benedictijner Abdij Doetinchem (1 juni 2010). *Justinus Dialogen met Triphon: De bekering van een filosoof*.

### 1.3 Inleiding *Timaeus*

Aangezien Plato in zijn carrière verschillende ontwikkelingen doormaakte die zijn inzicht deden veranderen, is het chronologisch plaatsen van zijn dialogen tot op de dag van vandaag een uitdaging voor wetenschappers. Vaststelling van een dergelijke volgorde zou de basis kunnen vormen voor meer objectieve en diepgaande uitspraken over ontwikkelingen in Plato's filosofie. Ook de periode waarin *Timaeus* gesitueerd dient te worden is niet met zekerheid aan te geven. Owen publiceerde in 1953 een provocerend artikel waarin hij stelde dat de dialoog tot Plato's middenperiode zou behoren. ([www.jstor.org/pss/637166](http://www.jstor.org/pss/637166)) De 'orthodoxe visie' leest *Timaeus* als werk uit de late periode, zij wordt dan gedateerd rond 360 v. Chr.<sup>6</sup>

Ook over de wijze waarop het verhaal gelezen dient te worden: in metaforische of letterlijke zin, lopen de meningen uiteen. Aristoteles las het in letterlijke zin en verwierp het daarop vanwege inconsistentie. Anderen stelden dat het als een metaforisch scheppingsverhaal gelezen diende te worden. Uiteraard is hermeneutiek nauw verbonden met de tijd waarin een werk gelezen wordt, de discussie over de interpretatie duurt dan ook voort. Een metaforische lezing impliceert vragen en overdenkingen die meer interessant en relevant kunnen zijn binnen het kader van de humanistiek, de studierichting KOIS en de aan deze scriptie onderhavige probleemstelling, en geniet daarom in dit onderzoek de voorkeur. (vergelijk Cornford, 1997 & <http://plato.stanford.edu/entries/plato-timaeus>)

De *Timaeus* is een kosmologie, die in de traditie van de natuurfilosofen vertelt over het ontstaan van de kosmos en de levende wezens. Plato combineert in deze dialoog verschillende inzichten. Van Pythagoras neemt hij het getal als oorsprong van 'het zijn' over; wiskundige, harmonieuze getalsverhoudingen worden als grondslag voor alle bewegingen in het universum gezien. De Pythagorische Broederschap verbond wiskunde daarnaast met ethiek. De ziel kon namelijk gereinigd worden door bestudering van mathematische verhoudingen. Van Heraclitus van Ephese en Parmenides neemt Plato het uitgangspunt over van het Griekse logos dat als eenheid de basis vormt voor de veelheid van de verschijnselen.

Pythagorische veelheid leidt gecombineerd met Parmenidiaanse eenheid tot Plato's wereldvisie die gekenmerkt wordt door een tweeledige structuur. De onveranderlijke, altijd bestaande Ideeënwereld die de demiurg als model neemt voor de verschijnselen, de veranderlijke wereld, zoals wij die waarnemen en die een afbeelding is van het eerdergenoemde model. Terwijl de eerste wereld alleen kenbaar is met het verstand, is de tweede uitsluitend toegankelijk via onze zintuigen.

<sup>6</sup>Op basis van uitspraken die ik interpreteerde als kritisch ten aanzien van zijn eigen Ideeënleer, schaar ik mij tot deze groep. Bij het lezen van *Timaeus* heb ik dat aangenomen aan de hand van een uitspraak die ik las als voortbordurend op inzichten uit de Parmenides. (Plato, vert. Warren etc. 2003:51) Later vernam ik dat Plato hier mogelijk niet schrijft over de verhouding Ideeën-verschijnselen, maar over Ideeën-Ruimte, hij stelt dat Ruimte geen deel heeft aan de Ideeën. (Cornford, 1997:194)

De sprekers in het verhaal: Hermokrates, Kritias en hoofdzakelijk Timaeus, leggen gezamenlijk een verkenning af naar de wereld en haar ontstaan. De lezer wordt meegenomen op een ontdekkingsreis die probeert te starten bij hét begin, er wordt in zo nauwkeurig mogelijke bewoordingen verslag gedaan van de verschijnselen en hun oorzaken. Het Griekse woord 'kosmos' heeft bovendien een morele betekenis. Plato doet wezenlijk normatieve uitspraken, over 'het Goede' en manieren om tot een goed leven te komen.

De *Timaeus* wordt gepresenteerd als mythe, een dialoog waarin ditmaal niet Socrates centraal staat. Timaeus vertelt ononderbroken, toch is het betoog ook als dialogisch te zien. Meninge, waarheden en verschillende personages worden naast elkaar geplaatst, er worden vragen opgeworpen. Het verhaal wordt niet als definitief of sluitend gepresenteerd.

Na een eerste terloopse verwijzing komt Χώρα halverwege *Timaeus* meer uitgebreid ter sprake, zij neemt in deze dialoog een bijzondere plaats in. Plato stelt dat zij tussen de begrijpbare en de voelbare wereld in staat, daaruit volgt de veronderstelling dat zij van zeer grote invloed is op de ordening die deze kosmologie presenteert. Χώρα neemt in de dialoog niet de hoeveelheid ruimte in die je overeenkomstig die veronderstelling zou verwachten. Deze scriptie vestigt specifiek aandacht op Χώρα en leest de dialoog vanuit haar perspectief.

## 1.4 *Timaeus*

De *Timaeus* kan ingedeeld worden in drie stadia, na een introductie door Timaeus waarin hij de metafysica van zijn verhaal uiteenzet volgt het eerste stadium dat de resultaten beschrijft die geproduceerd werden door het Verstand. Het tweede deel doet verslag van hetgeen door Noodzaak voortgebracht werd, ten slotte verhaalt het derde deel over hoe Verstand en Noodzaak samenwerken voor de geestelijke en lichamelijke constitutie van de mens.

De nu volgende beschrijving van de dialoog laat zich voor de verhaallijn leiden door de gelijkenismetafoor: hét pregnante thema. De gelijkenismetafoor is pregnant omdat deze inzicht biedt ten aanzien van Plato's wereldbeeld en zijn invloed op de Westerse filosofie. Plato's indeling in Ideeënwereld en verschijnselen, doet zich nog steeds gelden in hedendaagse ordeningen. Denk bijvoorbeeld aan algemeen vanzelfsprekend veronderstelde tegenstellingen als bestuur versus uitvoering, openbaar bestuur versus politiek. (Meurs, 2007: 6-14) Aangezien dergelijke spanningsvelden bij uitstek tot het werkveld van de humanisticus en meer specifiek tot dat van de afgestudeerde KOIS gerekend mogen worden lijkt lezing van de *Timaeus* vanuit de gelijkenismetafoor passend voor deze scriptie. Een dergelijke lezing sluit bovendien aan bij de probleemstelling omdat deze metafoor dé context betreft voor het begrijpen van *Χώρα*. *Χώρα* bevindt zich tussen de Ideeënwereld en de verschijnselen in. De tegenstelling van de gelijkenismetafoor: begrijpbaar versus voelbaar, representeert misschien zelfs wel hét verschil. Meer begrip van deze verhouding werpt mogelijk licht op een constructief verhouden tot verschil. Inzicht in de verhouding tussen model en afbeelding lijkt bovendien behulpzaam voor een vertaalslag van overtuiging naar handeling.

De afzonderlijke delen van de hervertelling worden steeds afgesloten met een beknopte beschrijving van de belangrijkste aspecten uit het voorgaande. Deze alinea's zijn voor de duidelijkheid gedrukt in een iets grotere letter.

### *Timaeus* | Van schildering naar leven

In het eerste deel van de *Timaeus* stelt Socrates dat de indruk die hij heeft van het onderwerp van het betoog gisteren, het beste staatsbestel, lijkt op die van een schilderij. Socrates wil graag horen over een dergelijke staat in actie om de schildering tot leven te wekken. Als tegenprestatie voor zijn eigen betoog verwacht Socrates vandaag een verhaal van een van deze toehoorders van gisteren. Kritias belooft de geschetste staat van fictie naar realiteit over te brengen middels een verhaal van zijn overgrootvader. Hij benadrukt dat het een 'waar' verhaal is en vertelt over de prestaties van Athene; het verslaan van de overheersing van het eiland Atlantis dat later door overstroming in zee verdwijnt.

De kern van de dialoog zal echter door een andere spreker verteld worden, frappant is dat deze in tegenstelling tot de anderen niet uit Griekenland, maar uit Italië afkomstig is. Timaeus, een pythagorisch sterrenkundige, neemt het verhaal over. Hij begint, anders dan Kritias, door te zeggen dat het een waarschijnlijk verhaal betreft. Timaeus stelt dat aangezien de vertelling gaat over het ontstaan van de kosmos en de goden, er daarom geen helemaal consistente precieze uitspraken over gedaan kunnen worden. Het verhaal is onontkoombaar van een zelfde structuur als de verschijnselen waarover gesproken wordt. Het onderwerp, namelijk de waarneembare wereld met haar veranderlijke aard, impliceert dat geen aanspraak op waarheid gemaakt kan worden. Direct aan het begin van de dialoog blijkt het wezenlijke onderscheid tussen het model, de Ideeënwereld en de verschijnselen die daar een afbeelding van zijn. Dat de vertelling slechts waarschijnlijk genoemd kan worden is tevens inherent aan het gegeven dat vertellers en toehoorders, hoe intelligent en onderlegd ook, van menselijke aard zijn.

Ons enthousiasme lijkt, door de opmerking dat het (slechts) een waarschijnlijk verhaal betreft, getemperd te moeten worden. Vanuit de Socratische traditie worden we aangespoord mee te doen door ratio én intuïtie in te zetten. Bovendien wordt een beroep op ons vertrouwen in de vertellers gedaan. Geen oproep om blind een 'waarheidverkondiger' te volgen, maar een aanmoediging zélf te denken. Het verhaal is in wording, we worden aangesproken op verantwoordelijkheid, vermogen en bewustzijn dat wij het zelf zijn die het verhaal mede vormgeven en zo (weer) tot leven wekken. Plato maakt duidelijk dat wanneer we zouden blijven kijken naar dit schilderij, dat we dan niet in staat zouden zijn het werkelijke onderwerp ervan te zien. We zouden reageren vanuit ons beperkte, menselijke standpunt, nauw verbonden met meningen en behoeften. Door de keuze van een goed voorbeeld uit de praktijk, zullen we naar de ware aard en naar de zuivere kenmerken van deze staat kunnen kijken. Daardoor kunnen wij vervolgens tot een rationeel, goed oordeel komen. (Nussbaum, 2001/2006: 240)

In dit eerste deel tekent de gelijkenismetafoor zich al voorzichtig af in de door Socrates verlangde omkering van het schilderij van de ideale staat, naar een meer levende vorm daarvan zoals die gestalte krijgt in het verhaal dat Kritias aan de hand van een 'waar' voorbeeld doet. Plato spoort ons aan het schilderij van de ideale staat niet tot een droog concept te laten, maar om ons met het idee te verbinden en het tot leven te wekken, door samen naar het wezenlijke ervan te zoeken kunnen wij het tastbaar maken!



## *Timaeus* | Van model naar afbeelding

Na deze introductie vervolgt de *Timaeus* met de wezenlijk onderliggende omkering van de dialoog. Timaeus schetst de creatie van de kosmos, daarbij maakt hij een indeling in twee domeinen: het hiërarchisch gezien hogere domein is het onveranderlijke, eeuwig bestaande, ofwel de Ideeënwereld. Dit domein bevat objecten die met het verstand en door redeneren kenbaar zijn. Het tweede domein bevat dat wat altijd in wording is, dit is veranderlijk en vergankelijk, ofwel het ontstaan. De objecten in dit tweede domein, de verschijnselen, zijn waarneembaar met onze zintuigen. Zij lenen zich slechts voor een mening waartoe je via onberedeneerde waarneming komt. De wereld die immers zichtbaar en tastbaar is behoort daarom tot het tweede, lagere domein, namelijk tot het ontstaan.

De demiurg die Plato beschrijft brengt ordening en harmonie in de chaos. Aan de wereld ligt volgens Plato een goede intelligentie ten grondslag, Plato was ervan overtuigd dat geloof daarin onontbeerlijk was voor goed handelen. Plato's demiurg schept de wereld niet vanuit het niets, maar creëert door orde te brengen in de 'chaos'. Chaos verwijst uiteraard naar wanorde, maar Plato doelt met deze verwoording op de ervaring dat (het) leven niet volledig controleerbaar en maakbaar is. 'Chaos' is te lezen als abstractie, als beeld van dat deel van het bestaan dat niet veroorzaakt wordt door het verstand. In de natuur is volgens Plato ook 'blinde noodzaak' aan het werk. Omdat de wereld niet eeuwig en onveranderlijk is, kent zij een begin, een bron van ontstaan. Plato lijkt te benadrukken dat de veranderingen van doorgaande aard zijn. 'Ontstaan' moet mijns inziens in het licht gezien worden van Plato's verwijzingen naar de pre-existente chaos, de blinde noodzaak. Als Plato het proces benadrukt, welke plaats heeft de schepper hier dan in?

De schepper en met name de harmonie die hij bracht lijken onontbeerlijk voor gedeelde betekenis. Het is echter misschien niet juist hem te zien als vader, of schepper. Plato zegt met zijn verwijzing naar chaos dat er al een begin wás. De 'schepper' was wellicht verantwoordelijk voor iets anders dan 'hét' begin. Zijn werk bestaat uit de vakkundige vertaalslag van het goede onveranderlijke naar de veranderlijke, waarneembare werkelijkheid. De uitdaging bestond eruit van een volmaakt, perfect model een afbeelding te vervaardigen die onderworpen zou zijn aan de beperkingen van het ontstaan. Plato's demiurg kan misschien gezien worden als 'constructie van verbeelding' (Kuitert, 2010) of als 'denksel' (Kuitert verwijzend naar de Rijk, 2010).

De demiurg verwijst dan niet naar de oorzaak van het bestaan, maar naar een menselijke gedachte. Een uitdrukking van verlangens of een gevoelde noodzaak omdat wij ons hebben te verhouden tot de 'chaos', de 'blinde noodzaak' in de wereld. Plato's beschrijving lezend, kan deze demiurg als ontwerper gezien worden. Door esthetisch ordenen maakt deze een opnieuw kijken, denken, doen voor anderen mogelijk. Een personificatie van vakmanschap dat aan de wereld ten grondslag ligt. Net genoeg mens om tot de verbeelding te spreken, tegelijk afdoende diezelfde feilbare mens ontstijgend om tot een goed voorbeeld te dienen.

Plato's tweeledige structuur en zijn hiërarchie waarin het onveranderlijke paradigma prevaleert boven de veranderlijke verschijnselen zijn bepalend voor de *Timaeus*. Voor de veelheid aan waarneembare fenomenen wijst Plato één bron aan. Plato ziet het model als levend archetype, dít is volgens hem de werkelijke, want perfecte wereld.

Over de verhouding tussen Ideeënwereld en verschijnselen bestaan verschillende opvattingen. Betekent Plato's hiërarchie dat wij de verschijnselen per definitie 'slechts' als afspiegeling, of als schaduw, zoals in de analogie van de grot, moeten zien? Een van de voorstellen is om het onveranderlijk paradigma als bouwtekening te zien die noodzakelijk is voor het bouwwerk dat de verschijnselen zijn. (<http://plato.stanford.edu/entries/plato-timaeus/>) Een andere interpretatie is bijvoorbeeld te vinden bij van Eck (1992:74, 88-90), hij stelt dat model en afbeelding van verschillende categorieën zijn. Zijn invalshoek benadrukt dat model en afbeelding, zoals peren en appels, niet met elkaar te vergelijken zijn. Maar de gelijkenismetafoor gaat natuurlijk precies over dit 'op elkaar lijken'...



Dat model en afbeelding allereerst op zichzelf bekeken moeten worden betekent niet dat er geen overeenkomsten zijn, maar dat het aandachtspunt verlegd wordt. In de gangbare interpretatie wordt de gelijkenismetafoor gelezen als degradatie van het oorspronkelijk model naar een kopie. Verlies aan betekenis en waarde staan in deze uitleg op de voorgrond. Wanneer de aandacht wordt verlegd naar de beweging zélf komt iets anders naar voren. De nadruk verandert van imitatie met als gevolg verlies naar een traject dat kan worden betiteld als vertaling met als uitkomst verschuiving van betekenis. De eerste lezing drukt de onmogelijkheid uit om van een volmaakt model tot een even perfecte afbeelding daarvan te komen. De tweede lezing gaat niet voorbij aan die verandering ten opzichte van het uitgangspunt, maar waardeert principieel de handeling van het tot leven wekken van een Idee.

Zoals zojuist beschreven kan Plato's demiurg als ontwerper gezien worden, zijn scheppen is het vertalen van een model naar een afbeelding. De onderzoeker werd hierdoor geïnspireerd om het in de literatuur bestudeerde model  $\chi\omega\rho\alpha$  te vertalen naar een afbeelding. De onderzoeker liet zich voor die handeling leiden door de gelijkenismetafoor. Hoofdstuk drie gaat in op de vertaalslag van het in de literatuurstudie verkende  $\chi\omega\rho\alpha$  naar haar verbeelding. Leidraad daarbij was de interpretatie van de gelijkenismetafoor die de waarde van het tot leven wekken van een idee voorop stelt. Zoals Plato schrijft staat  $\chi\omega\rho\alpha$  tussen het onveranderlijk bestaan en het eeuwig veranderlijke ontstaan in. Meer inzicht in  $\chi\omega\rho\alpha$  kon volgens mij; de onderzoeker, dan ook alleen verkregen worden door inzet van verstand én zintuigen. Door aandacht voor beide domeinen en vanuit de ruimte daar tussen:  $\chi\omega\rho\alpha$ .

Plato presenteert in dit deel met zijn gelijkenismetafoor ook zijn metafysica en de hieruit volgende epistemologie. Plato's ordening heeft tot op de dag van vandaag invloed, zoals ook al in de inleiding van dit deel gesteld werd. Veel van de vanzelfsprekende tegenstellingen die ons bestaan kleuren lijken terug gevoerd te kunnen worden op het onderscheid tussen begripbaar en voelbaar en vooral ook op de hiërarchie om naar het eerste de voorkeur uit te laten gaan. De manier waarop je de gelijkenismetafoor interpreteert lijkt veelzeggend voor de verhouding tot het onverwachte, het oncontroleerbare van het leven. De in de voorgaande alinea genoemde eerste interpretatie is te vergelijken met het Angelsaksisch of Amerikaans model en de tweede interpretatie met het Rijnländs model. (Monteiro, 2007:22-30) Plato geeft een duidelijke hiërarchie aan, die nog zeer actueel is, in het volgende deel lijkt  $\chi\omega\rho\alpha$  die ordening aan het wankelen te brengen...

## Timaeus | Χώρα aangestipt tussen twee werelden

Timaeus vertelt dat de schepper dat wat altijd zonder te veranderen bestaat vermengde met wat in lichamen ontstaat. Zo ontstond een derde vorm van bestaan, een tussenvorm die hij tussen het ondeelbare en deelbare in construeerde. Timaeus stelt dat de schepper zo de veranderlijke aard dwong zich te verbinden met het onveranderlijke. Deze derde vorm van bestaan verwijst naar Χώρα. Een zeer spannend moment want voor het eerst in de Timaeus komt zij ter sprake. Plato gaat hier niet verder op Χώρα in, maar haar aankondiging precies op dit moment is markant gezien het onderwerp dat nu aangesneden wordt: de ziel. *Halfweg tussen het ondeelbare (dat wat altijd zonder te veranderen bestaat) en het deelbare (dat wat in lichamen ontstaat), vermengde hij deze twee tot een derde vorm van bestaan, een tussenvorm van wat een onveranderlijke aard heeft en van wat een veranderlijke aard heeft. Hij construeerde die op dezelfde manier, tussen het ondeelbare en het aan lichamen inherente deelbare in. Vervolgens nam hij deze drie vormen om ze allemaal tot één soort te verenigen.* (Plato, vert. Warren etc., 2003:28)

Τῆς ἀμερότου καὶ  
35 ἀεὶ κατὰ ταῦτὰ ἔχουσης οὐσίας καὶ τῆς αὐτῆς περὶ τὰ σώ-  
ματα γιγνομένης μεριστῆς τρίτον ἐξ ἀμφοῖν ἐν μίᾳ συν-  
κεράσατο οὐσίᾳ εἶδος, τῆς τε ταύτου φύσεως [αὐτὴ πέρι]  
καὶ τῆς θατέρου, καὶ κατὰ ταῦτὰ ξυνέστησαν ἐν μίᾳ τοῦ  
τε ἀμεροῦς αὐτῶν καὶ τοῦ κατὰ τὰ σώματα μεριστοῦ· καὶ  
τρίᾳ λαβὼν αὐτὰ ὅντα συνεκράσατο εἰς μίαν πάντα ἰδίαν,  
τὴν θατέρου φύσιν δόσμικτον οἶσαν εἰς ταῦτόν ξυναρμό-  
τιον βίη·

(Plato, vert. Vlyzioti etc., 1939:100)

Timaeus vertelt dat de schepper de drie vormen tot één soort verenigde, het mengsel van het onveranderlijke, het veranderlijke en het bestaan werd verdeeld. Het uiteindelijke resultaat is de schepping van de ziel. Vervolgens wordt de ziel met het lichaam verbonden. Timaeus spreekt over het lichaam dat de aarde is en heeft het hier dan ook over de wereldziel. De opeenvolging van handelingen die beschreven wordt verwijst naar Χώρα als voorwaarde voor de creatie van de ziel, daarnaast blijkt dat zij zelf ook deel aan de ziel heeft. Timaeus vertelt dat de ziel beschikt over een oordelend vermogen: *‘Omdat de ziel dus een mengsel is van drie delen - van de aard van het onveranderlijke, de aard van het veranderlijke en van het bestaan -, omdat ze volgens een vaste verhouding is verdeeld en verbonden, en omdat ze rond haar eigen as draait, kan ze, wanneer ze in aanraking komt met iets wat zich laat delen óf met iets wat ondeelbaar is, met een beweging van heel haar wezen uitdrukken hoe het met het onveranderlijke en het veranderlijke daarvan zit.*’ (Plato, vert. Warren etc., 2003:30)

Ἄτε οὖν ἐκ τῆς ταύτου καὶ τῆς θατέρου φύσεως ἕκ τε οὐ-  
σίας τριῶν τούτων συκραθείσα μοιρῶν, καὶ ἀπὸ λόγων  
μερισθείσα καὶ ξυνθεθείσα, αὐτὴ τε ἀνακυκλουμένη πρὸς  
αὐτήν, ὅταν οὐσίαν σκεδαστὴν ἔχοντός τινος ἐφάπτεται καὶ  
ὅταν ἀμερόστον, λέγει κινουμένη διὰ πάσης ἑαυτῆς, ὅτε ἔ'  
11 ἂν τι ταύτων ἢ καὶ ὅτου ἂν ἕτερον, πρὸς ὃ τί τε μέγιστα  
καὶ ἄρη καὶ ὅπως καὶ ὅποτε συμβαίνει κατὰ τὰ γιγνόμενά  
τε πρὸς ἕκαστον ἕκαστα εἶναι καὶ πάσχειν καὶ πρὸς τὰ κατὰ  
ταῦτὰ ἔχοντα αἰετ·

(Plato, vert. Vlyzioti etc., 1939:104)

Dit oordeel uit zich zonder woorden en geluid. Mening en kennis worden, zo stelt Timaeus, slechts in de ziel gevonden. Timaeus vertelt ook dat God uit dit mengsel, al was het niet meer zo zuiver, zielen maakte die ieder mee kreeg bij geboorte. Daardoor beschikt ieder aan het begin van het leven over een gelijk vermogen tot waarneming. De plaatsing van de ziel in het lichaam heeft nog een gevolg: zij leidt tot gevoelens. Wanneer je die kunt beheersen zul je rechtvaardig leven stelt Timaeus.

In zijn bewoordingen over het oordelend vermogen van de ziel doet Plato wezenlijk normatieve uitspraken die, tezamen met zijn introductie van Χώρα, zijn eerder aangebrachte hiërarchie aan het wankelen brengen. Ware mening en kennis kunnen volgens Plato namelijk uitsluitend in de ziel gevonden worden. Hij zegt daarmee dat beide essentieel zijn voor een rechtvaardig oordeel dat bovendien alleen vanuit de ziel geveld kan worden. Het onveranderlijke en het veranderlijke worden verenigd in de ziel. De plaatsing van de ziel in het lichaam resulteert tegelijkertijd in vermogen (tot waarneming en dus kennis) én onvermogen (gevoelens die alles in de war schoppen). Plato lijkt te zeggen dat chaos of blinde noodzaak zowel vreselijk onaangenaam en verstorend is als essentieel voor het goede leven.

Χώρα is dus een derde vorm van bestaan, een tussenvorm, door haar te introduceren vindt Plato een manier om zijn eerdere indeling in twee werkelijkheidsdomeinen te nuanceren. Hoewel Plato nog steeds de hiërarchie aanhoudt waarbij het onveranderlijk bestaande prevaleert boven het veranderlijke ontstaande, (Plato, vert. Warren etc., 2003:30) probeert hij de twee domeinen wel in één beeld te vangen. Χώρα heft het verschil tussen Ideeënwereld en verschijnselen geenszins op, wel is zij te zien als verbindende bestaansvorm die onontbeerlijk is voor de vorming van de ziel. Plato lijkt met Χώρα een uitweg uit Parmenides’ indeling in de Staat (Cornford, 1997:193) te vinden:

- 1 De perfecte, begrijpbare waarheid
- 2 De objecten van mening
- 3 Het absoluut onwerkelijke en niet begrijpbare

Bij nader inzien kon ‘het absoluut onwerkelijke, het niet begrijpbare’ volgens Plato eigenlijk helemaal niet bestaan. In de Timaeus introduceert hij hiervoor in de plaats ruimte die wél werkelijk en kenbaar is: Χώρα. Met Χώρα ontkomt Plato aan een al te strikte doorvoering van zijn hiërarchie, hij geeft de verschijnselen een bedding. Dat Plato het noodzakelijk vindt haar tussen model en afbeelding te plaatsen nodigt uit tot een opnieuw denken over Plato’s wereldbeeld (en zijn invloed op de Westerse filosofie). Voor nu zou gesteld kunnen worden dat Plato met deze vondst dé basis voor verschil, lijkt te creëren. De derde vorm lijkt bestaansvoorwaarde voor pluraliteit an sich.

Het eerder genoemde probleem dat volgt uit de indeling in de Parmenides wordt ook wel ‘Het derde man argument’ (Van Eck, 1992:74 & [http://clarku.academia.edu/documents/0145/2058/Aristotle\\_s\\_Third\\_Man.pdf](http://clarku.academia.edu/documents/0145/2058/Aristotle_s_Third_Man.pdf)) genoemd. Plato’s uitgangspunt dat iets alleen kan bestaan via het deel hebben aan de Ideeënwereld, de veronderstelling dat verschijnselen hun identiteit aan de Ideeën ontlelen resulteert in een eindeloze regressie. Want waar ontlelen de Ideeën dan hun identiteit aan? Er moet kortom nóg iets bestaan dat verklaart dat Ideeën én verschijnselen bestaan. Of Plato met  $\chi\omega\rho\alpha$  werkelijk een oplossing voor dit probleem heeft gevonden blijft de vraag. Ook over zijn beweegredenen haar te introduceren blijft het gissen: fungeerde  $\chi\omega\rho\alpha$  slechts als lapmiddel, een creatie die wij moeten interpreteren als noodsprong? Of is zij een ontdekking van Plato die logisch voortkomt uit haar noodzakelijkheid voor bestaan en ontstaan?

Op basis van het voorgaande dient  $\chi\omega\rho\alpha$  mogelijk ook in lijn te worden gezien met het derde man argument. Plato’s introductie van  $\chi\omega\rho\alpha$ , tussen Ideeënwereld en verschijnselen lijkt meer dan toeval op een vondst die uiting geeft aan zijn normativiteit. Door  $\chi\omega\rho\alpha$  te introduceren als tussenvorm biedt hij de verschijnselen ruimte die hen tegelijk bestaansrecht verleent. Bovendien stemt de manier waarop hij haar in het betoog plaatst, namelijk vóór de ziel tot denken over de (blijkbaar grote) waarde die hij aan haar hecht.  $\chi\omega\rho\alpha$  gezien als creatie, dan wel ontdekking van Plato als principiële ruimte voor verschil door hem in nauwe betrekking geplaatst met de ziel verleidt de onderzoeker om de gelijkenismetafoor toe te passen. En wel op een van de meest wezenlijke verschillen waar wij dagelijks mee te maken hebben. Namelijk het verschil dat in de probleemstelling van deze scriptie zo’n belangrijke plaats inneemt: tussen zelf en ander.  $\chi\omega\rho\alpha$  lijkt een tussenpositie in te nemen tussen het eigene en het vreemde. Van hieruit bezien kan zij een rol spelen voor contact, uitwisseling, verrassing, kortom ontmoeting. Het eigene zou vervat kunnen zijn in een voor ieder verschillend ‘geheim centrum’ (Peters, 2010) dat bepalend is voor de manier waarop je hetgeen je ziet ordent. Voor het oordeel dat je velt, voor de manier waarop je betekenis geeft. Een dergelijk ‘geheim centrum’ betekent wellicht een sleutel voor het verstaan van de ander. Plato’s gelijkenismetafoor verwijst in dit licht naar de mogelijkheid dat mensen misschien hun eigen gedachten, paradigma, onontkoombaar als model nemen. De ander, of ‘het andere’ kan dan mogelijk slechts als afbeelding daarvan waargenomen worden.

## *Timaeus* | Verder gaan door terug te keren

Timaeus markeert een keerpunt, tot nu toe ging het betoog vooral over wat het verstand teweege had gebracht, namelijk de goede en mooie dingen. Er zijn echter, zo stelt hij, ook oorzaken die door iets anders in beweging gebracht worden en die niets anders kunnen dan die beweging doorgeven. De wereld is ook uit noodzaak, uit dwalende oorzaken ontstaan.

In de hierop volgende beschrijving van de zintuigen wordt het gezichtsvermogen benadrukt. Plato verwijst niet naar dit zintuig in letterlijke zin, maar naar het ‘geestesooog’. Timaeus verbindt, zoals op voorgaande pagina werd aangegeven, het hebben van een ziel met het vermogen tot waarneming. De waarneming waar Timaeus over vertelt heeft betrekking op ons vermogen te onderzoeken, tot kennis te komen die wij vervolgens in kunnen zetten voor de omwentelingen in ons zelf. Schouwen legt de basis voor oordelen, Plato benadrukt de ziel als uitgangspunt voor onze waarneming die vervolgens kan fungeren als ijkpunt voor handelen.

Volgens Timaeus moeten wij tengevolge van het onderscheid tussen oorzaken met verstand en dwalende oorzaken een aangepast uitgangspunt nemen, wij moeten weer bij het begin beginnen. Plato neemt ons mee in zijn zoektocht, voor een werkelijk, dat wil zeggen: goed en gelukkig leven kunnen wij niet zonder hêt begin. Het vinden van de oorsprong is van groot belang omdat daar, op die plaats in de tijd wellicht een onveranderlijk uitgangspunt gevonden kan worden. Een plaats die het goede herbergt, een stabiel vertrek,- en aankomstpunt waarnaar steeds terug gekeerd kan worden. Eén betekenisvol moment waaraan we beslissingen af zouden kunnen meten. Een basis waar wij ons ook zouden kunnen ‘herbronnen’. Een plaats waar wij het contact dat de ziel eerder met de Ideeën had kunnen actualiseren. De zoektocht naar dit ene moment krijgt ook gestalte in de vorm van het verhaal. Meermaals wordt teruggekeerd en wordt het verhaal vanaf een beter, meer nauwkeurig beschreven uitgangspunt hervat.

Nu opnieuw wordt begonnen moet een meer uitgebreide indeling gemaakt worden dan de eerdere, in een soort die als model gold en de afbeelding daarvan. De ordening in bestaan en ontstaan blijkt niet toereikend voor Plato’s wereldbeeld. Weg uit die impasse, via een derde, moeilijke soort...

Door het bestaan van blinde noodzaak te erkennen; het oncontroleerbare beperkt zelfs de vermogens van de demiurg, creëert Plato speelruimte voor nieuwe mogelijkheden de gelijkenismetafoor te interpreteren. De gelijkenismetafoor gelezen als de oorsprong en haar nabootsing, de interpretatie die ondanks variëteit aan metafysische opvattingen en stromingen dominant geworden en gebleven is, wordt hier voorzichtig aan het schuiven gebracht. De rijkere verdeling van het voor Plato zo belangrijke begin opent de weg naar een minder statisch verdeelde hiërarchie. Plato wil terug naar één plaats, maar brengt vervolgens veelzijdigheid aan in het eerder door hem aangegeven verschil. In de *Timaeus* komt vooral de zoektocht naar het juiste begin tot uitdrukking, de beweging die Plato schetst is echter mogelijk niet beperkt tot deze ene richting...

### *Timaeus* | Χώρα

Timaeus vertelt dat de demiurg tussen het ondeelbare (dat wat altijd zonder te veranderen bestaat) en het deelbare (dat wat in lichamen ontstaat) een derde (tussen)vorm van bestaan plaatste die de twee eerder genoemde vermengt. Χώρα bevindt zich precies op hét spanningsveld van de Timaeus: dé omkering, namelijk de vertaling van het model naar een tastbare afbeelding.

Χώρα's meest kenmerkende eigenschap, het opvangen van het ontstaan, verleidt Plato tot de vergelijking met een moeder. Alvorens verder in te gaan op Χώρα is het van belang bij deze beeldspraak in gedachten te houden dat in de Griekse oudheid de moeder als faciliterend en niet als constitutief gezien werd. Haar lichaam fungeerde (slechts) als akker voor het zaad. Timaeus duidt Χώρα aan als ontvangst,- en verzamelplaats, hij vervolgt het betoog op basis van de nieuwe indeling in de drie soorten: bestaan, ontstaan en ruimte. Over de bijzondere ruimte zegt hij: *‘...een plek die in alle gevallen bestaat, die niet ontvankelijk is voor vernietiging, die ruimte biedt aan ieder ding dat ontstaan kent, die zelf gevat kan worden door een soort ondergeschoven redenering waarbij geen sprake is van waarneming en waarin je nauwelijks kunt geloven. We dromen in dit geval met open ogen: we beweren dat alles wat bestaat onvermijdelijk ergens op een bepaalde plaats bestaat en een bepaalde ruimte nodig heeft, terwijl wat niet op aarde en niet ergens in de hemel bestaat niets is.’* (Plato, vert. Warren etc., 2003:50)

τρίτον δὲ αὖ  
ἐ γένος ὃν τὸ τῆς χώρας αἶψ', φθορὰν οὐ προσδεχόμενον, ἔδραν  
δὲ παρέχον ὅσα ἔχει γένεσιν πάσιν, αὐτὸ δὲ μετ' ἀναισθη-  
σίας ἀπὸν λογισμῷ τινὶ νόθῳ, μόγις πιστόν, πρὸς ὃ δὴ  
καὶ ὄνειροπολοῦμεν βλέποντες καὶ φάμεν ἀναγκαῖον εἶναι  
ποῦ τὸ ὄν ἅπαν ἐν τινὶ τόπῳ καὶ κατέχον χώραν τινα, τὸ  
δὲ μήτ' ἐν γῇ μήτε που κατ' οὐρανὸν οὐδὲν εἶναι.

(Plato, vert. Vlyzioti etc., 1939:144)



Timaeus vertelt dat het betoog verloopt volgens een bastaardredenering, als in een droom. Door dit dromen kunnen wij niet wakker, naar waarheid omschrijven hoe het met deze en eraan verwante dingen zit. Door de bijzondere vorm van het betoog creëert Plato ruimte om nieuwe vragen te verkennen. De droomtoestand verruimt ons gezichtsveld voor ontdekkingen die verder gaan dan de metafysische oorzaken die tot nu toe in beeld gebracht zijn.

Timaeus stelt dat het moeilijk is helder over haar te spreken, de lastigheid is dat daartoe twee andere kwesties aan bod moeten komen. Allereerst moet over de elementen gesproken worden. Doordat die zich tot elkaar verhouden in een kringloop, wisselen ze steeds van gedaante.  $\chi\omega\rho\alpha$  vangt alles op wat ontstaat waardoor zij steeds van uiterlijk verandert. Timaeus stelt dat je, daarom niet moet zeggen: ‘dit is water’, maar ‘iets dergelijks is water’. Feitelijk wordt alleen een tijdelijke situatie benoemd.  $\chi\omega\rho\alpha$  schudt de tegengestelde krachten in haar, waardoor ze sorteert. Zwaar bij zwaar en licht bij licht. De bewegingen produceren manifestaties die te omschrijven zijn aan de hand van hun overeenkomsten met de elementen (vuur, water etc.). Timaeus vertelt dat de verschijnselen niet op zichzelf staan. Ze hebben geen eigen identiteit, zijn aan verandering onderhevig, maar wel (tijdelijk) waarneembaar. Ze zijn dubbel afhankelijk: hun afgeleide identiteit ontleent ze aan de Ideeën. Daarnaast zijn ze afhankelijk van de ruimte om te kunnen ontstaan.  $\chi\omega\rho\alpha$  lijkt als enige haar karakter te behouden, ook al is zij tegelijkertijd zonder kenmerken...

$\chi\omega\rho\alpha$  is als ruimte én materie van belang voor zowel de metafysica die wordt beschreven in de *Timaeus* als voor het fysieke betoog. Plato toont zich innovatief door zijn zoektocht naar oorzaken achter bestaande categorisering te vervolgen op een hybride manier. Ontdekking van het werkelijk nieuwe kán alleen door het oude los te laten. Om dit mogelijk te maken moet ook het kader waarbinnen die nieuwe gedachten gestalte kunnen krijgen van meet af aan dus al radicaal anders zijn.

$\chi\omega\rho\alpha$  verandert wel (tijdelijk) en wordt tot figuraties gebracht, maar zij neemt niet de aard over van hetgeen bij haar binnenkomt. Zij is de basis van verandering en is zelf niet aan verandering onderhevig. De derde vorm biedt ruimte aan ontstaan. Haar meest karakteristieke functie en taak is die van het ontvangen. Plato's hiërarchische ordening, die misschien ook hem te beperkend en beheerst was, maakt door  $\chi\omega\rho\alpha$  plaats voor een scheppende orde die iets doet ontstaan. Hij maakt ruimte. (De la Rive Box, 2007:30-36)

## *Timaeus* | Het ‘ware zelf’ als kop én staart

De *Timaeus* wordt afgesloten met een laatste omkering. Wat betekent de kennis die wij hebben opgedaan over het ontstaan van de kosmos en de mens nu concreet voor ons leven? Plato stelt dat de goden een bepaald leven voor ons in gedachten hadden. Wij kunnen een voorbeeld nemen aan de mooie en goede ordening die de wereld ons toont. De meest belangrijke harmonie die wij dienen te bereiken is die tussen lichaam en ziel. Wij kunnen de gelijkenismetafoor ook interpreteren als voorbeeld hoe met verschil in onszelf om te gaan, namelijk door ons innerlijk leven te ordenen naar de orde in de wereld buiten ons. Plato lijkt ons met  $\chi\omega\rho\alpha$  een handvat aan te reiken om te komen tot een op overtuiging afgestemd handelen.

Plato geeft aan dat wij verschillende zielen hebben, wij dienen niet hebzucht of lust, maar de meest goddelijke ziel in ons aan te spreken om onze gevoelens te beteugelen. Zo kunnen wij tot een zo volledig mogelijke ontplooiing en het goede leven komen. Deze ziel als leidraad nemen in het leven betekent een bezieling die de voor een mens meest haalbare onsterfelijkheid met zich meebrengt. Naar dit ‘ware zelf’ (De Corte, 2000:31-33) dat ooit in contact is geweest met de vormen (de Ideeënwereld) kan en dient steeds teruggekeerd te worden. Dit ‘ware zelf’ vormt de kop én staart van het verhaal, zo is ook het verhaal over het heelal nu voltooid.

De derde vorm van bestaan bekrachtigt samenwerking tussen ervaring en waarneming: Plato bestempelt  $\chi\omega\rho\alpha$  aan het einde van de *Timaeus* niet als louter ondersteunend, maar als constitutief voor creatie.

Plato toont ter afsluiting dat de gelijkenismetafoor als inspiratiebron kan dienen voor levenskunst. Plato wijst ons met  $\chi\omega\rho\alpha$  één plaats die aan verschillende processen van omkering ruimte biedt en ze daardoor ook zichtbaar maakt. Deze plaats biedt een omlijning die denkprocessen niet indamt, maar vanwege haar openheid en ontvankelijkheid precies vanaf haar positie tussen begripbaar en voelbaar, uitnodigt tot omkering in de vorm van wisselwerking tussen lichaam en geest en tussen begripbaar en voelbaar.



## 1.5 Plato's Χώρα & 'haar kenmerken'

Plato geeft een duidelijke hiërarchie aan in de gelijkenismetafoor. Hij prefereert het begrijpbare, onveranderlijke paradigma boven haar voelbare, veranderlijke afbeelding. Door Χώρα tussen de Ideeënwereld en de verschijnselen te plaatsen brengt hij de eerder aangebrachte ordening echter aan het wankelen. Χώρα vult een leemte waarmee Plato zich mogelijk geen raad wist. Χώρα lijkt, als brug tussen het onveranderlijk begrijpbare en het veranderlijk voelbare, ontmoeting te faciliteren.

Waar toe ervaart Plato de noodzaak Χώρα tussen model en afbeelding in te plaatsen? Aan de hand van het eerder beschreven 'Derde man argument' zou je kunnen stellen dat deze ene plaats het bestaan van zowel Ideeën als verschijnselen verklaart. Vanuit haar tussenpositie betekent Χώρα het bestaansrecht van verschil. In het voorgaande deel is Plato's introductie van Χώρα daarom als uiting van normativiteit geïnterpreteerd.

Plato was van mening dat het goede alleen via een omweg benaderd kon worden, ook Χώρα is niet zichtbaar en is volgens hem alleen via een bastaard-redenering te vatten, Plato voegt nog toe 'dat het nauwelijks te geloven is'. Ook al is en blijft Χώρα een nauwelijks te vatten begrip, Plato twijfelt niet aan haar noodzakelijkheid en probeert ook ons te doordringen van haar wonderlijke kracht. De eerste aankondiging van Χώρα in de *Timaeus*, net vóór de creatie van de ziel, lijkt te verwijzen naar haar nauwe relatie daarmee. Plato gaat ervan uit dat wij kunnen terugkeren naar een oorsprong die beter was, hij pleit voor harmonie tussen lichaam en geest. Het is precies daartoe dat wij Χώρα kunnen en dienen in te zetten. Zij helpt ons een vertaalslag te maken tussen het noodzakelijke en het goddelijke.

Plato's Χώρα is een plaats die het goede herbergt, een stabiel vertrek,- en aankomstpunt waarnaar steeds terug gekeerd kan worden. Een basis waaraan wij ons kunnen 'herbronnen'. Een plaats waar wij het contact dat onze ziel eerder met de Ideeën had kunnen actualiseren. De zoektocht naar dit ene moment krijgt ook gestalte in de vorm van het verhaal, meermaals wordt teruggekeerd en wordt het verhaal vanaf een beter, meer nauwkeurig beschreven uitgangspunt hervat.

In 1.4 werd al over Χώρα geschreven, in deze paragraaf gebeurt dat nog eens in meer geconcentreerde vorm. Plato's uitspraken volgend zullen wij geen 'vat' op haar kunnen krijgen, maar wij kunnen ons tenminste een beeld van haar vormen. Daartoe zijn Plato's beschrijvingen verdeeld in vier groepen. Ter verkenning van toepassingsmogelijkheden en vanuit het verlangen Χώρα meer tastbaar te maken zijn een aantal kenmerken verzameld onder de noemer 'vorm'. Voortbordurend op die verzameling zijn onder 'inhoud' kenmerken bijeengebracht die iets vertellen over wat in haar plaats lijkt te hebben.

Daarop zijn onder de noemer 'taak' kenmerken bijeengebracht die expliciet genoemd worden als zijnde een soort opdracht. Naast de summier expliciet aan haar toegeschreven taken sorteert Χώρα ook effecten die verwijzen naar haar potentie en implicaties en die een beeld oproepen van haar 'identiteit', deze zijn bijeengebracht onder de noemer 'effect'.

### Χώρα's vorm

Hoe moeten wij ons Χώρα voorstellen, wat te denken van haar verschijning? Plato stelt dat zij onzichtbaar is. De uitspraak lijkt in eerste instantie alleen betrekking te hebben op haar uiterlijke vorm, maar Plato geeft er mogelijk ook mee aan dat zij niet 'ontstaan' is. Dat zij deel is van het bestaan en onveranderlijk en eeuwig is.

Plato schrijft ook dat zij zonder vorm is, deze beschrijvingen maken haar uiteraard niet tastbaar, maar juist ongrijpbaar. Plato lijkt er echter niet mee te willen zeggen dat er helemaal niets waar te nemen zou zijn. Haar vormloosheid maakt haar alomvattend, misschien zouden wij er eerder aan moeten denken dat zij zich op oneindig verscheiden manieren aandient.

Dat haar 'eigen' vorm onbepaald is, lijkt voorwaarde voor haar ontvankelijkheid. Plato schrijft dat zij de vorm van de elementen en de ermee samenhangende effecten ondervindt. Zij neemt alles op, maar zonder de aard over te nemen. Zij neemt slechts tijdelijk figuraties aan. Van hetgeen in haar plaats heeft neemt zij dus alleen kortstondig de uiterlijke vorm aan, daardoor lijkt zij er steeds anders uit te zien. Dat wat wél zichtbaar is, lijkt niet terug te voeren tot Χώρα. Het is of haar gedaante een afspiegeling is van wat in haar plaatsneemt. Het verlangen Χώρα als gedaante waar te nemen is mogelijk niet te vervullen. Χώρα onttrekt zich aan de manier waarop wij dingen gebruikelijk aanschouwen. Waarschijnlijk wil Plato ons ervan doordringen dat wij Χώρα niet (louter) vanuit het begrijpbare kunnen benaderen, dat domein verwijst immers ook naar 'zien'. Misschien moeten wij Plato's mystificerende omschrijvingen betreffende haar gestalte opvatten als uitnodiging ook onze andere zintuigen te openen. Zij is moeilijk te benaderen, maar zij is wel degelijk deel van het bestaan. Betekent haar onbenaderbaarheid misschien een oproep om, in plaats van overgave aan de gewoonte ons zaken toe te eigenen, Χώρα toe te staan ons te benaderen?

Plato schrijft dat zij ergens anders in hoort te ontstaan, dat zij zich op die manier aan het bestaan vastklampt. Mogelijk betekent dit dat wij haar niet op zichzelf kunnen waarnemen, misschien treffen wij haar alleen in gezelschap. Moeten wij, gezien haar positie, op zoek naar het model én de afbeelding? Zou dit betekenen dat zodra wij deze beide zichtbaar hebben, dat Χώρα zich ook, zij het voor even, laat zien?

## Xώρα's inhoud

Hierbij gaat het om wat in haar plaats heeft, wat houdt zich in haar op?

Plato schrijft dat zij moeilijk en obscuur is, deze opmerking over haar inhoud lijkt gelijke tred te houden met haar wisseling van gedaanten die zo even al beschreven werd. Toch stelt Plato dat zij altijd hetzelfde genoemd moet worden omdat ze niet aan kracht verliest; haar ongrijpbaarheid blijkt niet af te doen aan haar bijzonderheid en aan het uitgangspunt dat zij bestaat. De opmerkingen kunnen ook gelezen worden als waarschuwing; aanraking met haar resulteert mogelijk niet in een onverdeeld aangename ervaring...

Plato schrijft dat Xώρα op ontoegankelijke wijze deel heeft aan wat denkbaar is en dat zij uiterst moeilijk te vatten is. Zoals al voorgesteld werd ten aanzien van haar verschijning, dienen wij ons mogelijk eveneens ten aanzien van haar inhoud te realiseren dat wij haar niet (uitsluitend) via het denken kunnen benaderen. Dat doet echter niets af aan het feit dat Xώρα wel deel heeft aan dat werkelijkheidsdomein (het begrijpbare).

Plato schrijft dat Xώρα de moeder en ontvangstplaats is van wat ontstaan, zichtbaar en hoe dan ook waarneembaar is. Zoals al eerder beschreven, is het belangrijk in ogenschouw te nemen dat een moeder in Plato's tijd niet als constitutief werd gezien. Ook Plato's vergelijking met de voedster benadrukt eerder een tijdelijke zorgzaamheid, dan het eigene of procreatie. Xώρα ontvangt afbeeldingen, zij verhoudt zich ten aanzien van hen niet als zijnde een model. Haar bijzondere verhouding tot de afbeeldingen nodigt uit te denken over haar mogelijk effect op hen.

Plato schrijft dat Xώρα een eeuwige ruimte is en niet aan vernietiging onderhevig, dit benadrukt nog eens dat zij deel heeft aan het bestaan. Zij biedt wel ruimte aan ontstaan, maar lijkt zelf niet te kunnen zijn ontstaan aangezien zij eeuwig is. Xώρα biedt ruimte. Wat in haar plaats heeft kan haar echter niet beschadigen, laat staan vernietigen. Enerzijds verwijst dit ernaar dat zij deel is van de orde van het bestaan, anderzijds roept het een vraag op. Als wat in haar plaats heeft haar niet werkelijk beïnvloedt, in hoeverre is zij dan gevoelig? Mogelijk is deze vraag niet terecht en gaat het erom dat Xώρα zich onderscheidt van wat in haar is. Toch stemt haar onafhankelijkheid tot denken, is er contact tussen Xώρα en wat plaats heeft in haar?

Plato's aanwijzing dat Xώρα een tijdelijke ontmoetingsplaats is van hoedanigheden werpt misschien licht op bovenstaande vraag. Zij is geen identiteit, wij dienen haar te zien als plaats. Een ruimte die ontmoeting faciliteert, contact heeft dus plaats in haar.

Plato schrijft dat Xώρα de basis is van verandering en dat zij zelf niet aan verandering onderhevig is. Steeds wanneer een van haar vermogens in beeld komt blijkt dat zij het 'wezen' van Xώρα niet bepalen. Plato lijkt Xώρα wel competenties toe te schrijven, maar wij dienen deze niet als eigenschappen op te vatten. Zij maken haar wel meer tastbaar, maar hebben geen betrekking op haar 'identiteit', zij refereren aan modellen die zich klaarblijkelijk buiten Xώρα bevinden.

## Xώρα's taak

Sommige van haar functies worden door Plato toegeschreven aan haar doel, bestemming. Plato schrijft dat Xώρα de taak heeft altijd van alles indrukken op te nemen. Plato noemt als voorwaarde voor Xώρα's bijzonder ontvankelijk vermogen, dat zij van nature vrij is van iedere vorm zodat zij goed afbeeldingen kan ontvangen van wat eeuwig bestaat. Bij de beschrijving van haar 'vorm' kwam al naar voren dat Xώρα uiterlijk vormloos is. Xώρα's taak nader in ogenschouw nemend blijkt dat haar 'vrij zijn van vorm' er mogelijk ook naar verwijst dat zij geen deel heeft aan de Ideeën (die soms ook Vormen genoemd worden). Deze ruimte, Xώρα, heeft geen archetype, zij staat op zichzelf. (Cornford, 1997:194)

Ten aanzien van Xώρα's taak schrijft Plato dat je op de afdruk alle mogelijke verschillen moet kunnen zien, het materiaal waarin het ontstaat moet voor die taak geschikt zijn: niet één vorm vertonen van wat het ook ontvangt. De belangrijkste taak van Xώρα blijkt het tot in detail tonen van verschillen. Daarnaast lijkt Plato ook hier, met het woord 'vorm' te verwijzen naar zijn Ideeënwereld. Xώρα's taak bestaat er niet uit het Idee, ofwel de aard te tonen van hetgeen in haar plaats neemt. Zij dient wel de afbeelding daarvan zo goed mogelijk weer te geven. Het Goede kan volgens Plato niet rechtstreeks benaderd worden, Xώρα verleidt ons als ruimte tussen Ideeën en verschijnselen, tot een omweg die contact tussen beide werelden mogelijk maakt.

## Xώρα's effect

Niet al wat zij teweegbrengt schijnt in directe zin met een bedoeling verbonden. Plato schrijft dat wat naar binnen gaat en naar buiten komt, nabootsingen zijn van wat altijd bestaat. Het behoort tot Xώρα's taak die nabootsingen zo goed mogelijk weer te geven. Haar uitzonderlijk ontvankelijk vermogen en de noodzakelijkheid daarvan die Plato meermaals benadrukt nodigen uit tot de gedachte dat het door Xώρα 'ontvangen worden' ook 'iets met de nabootsingen doet'. Plato geeft niet aan of op het moment dat de nabootsingen Xώρα binnenkomen zij ook al als zodanig door ons opgemerkt worden.

Mogelijk vervult  $\chi\omega\rho\alpha$  een functie in het zichtbaar maken dát wij met nabootsingen van doen hebben.  $\chi\omega\rho\alpha$  visualiseert niet de aard die ten grondslag ligt aan de nabootsingen, mogelijk attendeert zij ons er wel op dat zij refereren aan modellen. Alan Read (event *CAVES*, 2011), stelt voor representatie niet als object, maar als performatieve handeling te zien. Je kunt de afbeelding dan opvatten als ‘voertuig van relaties’. Ook Freddy Rokem (event *CAVES*, 2011) geeft aan dat de afbeelding niet ontologisch is en bovendien instabiel.  $\chi\omega\rho\alpha$  nodigt ons via de afbeeldingen uit verder te kijken dan naar hetgeen voor ons in eerste instantie zichtbaar is.

Plato schrijft dat  $\chi\omega\rho\alpha$  gevuld is met niet op elkaar lijkende krachten die elkaar niet in evenwicht houden en geeft aan dat zij zelf daardoor ook niet in evenwicht is. Hierdoor schommelt ze en brengt de krachten aan het schudden. Ze perst wat op elkaar lijkt dicht op elkaar en wat verschilt uit elkaar. Hierdoor krijgt alles de eigen plaats. Vanuit dit perspectief is  $\chi\omega\rho\alpha$  te zien als instrument ten dienste van de gelijkenismetafoor; zij bedient zowel het model als haar afbeelding, door te sorteren bekrachtigt zij verschil.

Bovenstaande analyse en interpretatie van Plato's *Timaeus* wordt in hoofdstuk drie gebruikt voor de vertaling waar in 1.4 al kort over geschreven werd: de poging om  $\chi\omega\rho\alpha$  te verbeelden. Uit Plato's beschrijving destilleerde de onderzoeker elementen die haar verbeelding prikkelden. Hieruit volgde een selectie die resulteerde in een lijst kenmerken die als basis diende voor verbeelding van Plato's  $\chi\omega\rho\alpha$ .<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Lijst en verbeelding zijn te zien in hoofdstuk 3.

# HOOFDSTUK 2

## *χώρα opnieuw ontsloten: khôra bij Jacques Derrida*

Dit hoofdstuk volgt een vergelijkbare indeling als het voorgaande. Paragraaf 2.1 schetst Jacques Derrida's achtergrond, paragraaf 2.2 gaat in op enkele periodes binnen het werk van Derrida die met name voor begrip van zijn Khôra (voor dit hoofdstuk wordt de Franse schrijfwijze aangehouden) inzichtgevend kunnen zijn. Paragraaf 2.3 betreft een korte inleiding in Derrida's *Khôra* dat wordt herverteld in 2.4. Het hoofdstuk eindigt net als hoofdstuk 1 met een dieper ingaan op Derrida's Khôra en implicaties van zijn interpretatie, dit gebeurt in paragraaf 2.5.

## 2.1 Derrida's leven. De familie Derrida

Derrida werd op 15 Juli 1930 in El Biar in Algerije geboren in een Algerijns Joodse familie. Aimé Derrida en Georgette Safar trouwden in 1923 en gingen samenwonen in Algiers. Derrida kreeg de naam 'Jackie', die hij veranderde in 'Jacques' wat hij meer Frans en intellectueel vond klinken. De ervaring dat zijn moedertaal afkomstig was uit Parijs, een andere plaats dan waar hij woonde, is een van de redenen voor Derrida's gevoel van 'not-belonging' (Derrida & Ferraris, 1997/2001:38) dat een stempel op zijn werk drukte. Derrida's moeder, Safar, was afkomstig van een bourgeois familie uit Portugal. Zijn vader, Aimé kwam uit een minder welgesteld geslacht, hij maakte lange dagen als vertegenwoordiger voor een Franse familie. Derrida ziet dit later als eerste kennismaking met politiek: onrechtvaardig lijden van de 'Arabier' en zijn vader 'de reiziger'. (Mikics, 2009:21)

Derrida groeit op in het door Frankrijk bezette Algerije. De situatie van Joden vóór de Franse invasie was erbarmelijk, Algerije kende een traditie van anti-semitisme die tijdens de oorlog verhevigt. Derrida gaat in 1943 gedwongen naar een exclusief Joodse school. Hij beschrijft dit later als zeer traumatische ervaring die hem ertoe aanzet zich te richten op intellectuele zaken; cultuur en het taalprobleem. Derrida geeft aan dat het onmogelijk werd het biografische van het intellectuele te scheiden. (Derrida etc., 1997/2001:37) Derrida zegt dat eerder Nietzsche en Rousseau zijn ontwikkeling naar volwassenheid inluiden dan zijn bar mitsvah. (Mikics, 2009:18) Zijn reactie op anti-semitisch geweld als kind: *'no, I am part neither of this nor of that'* (Derrida etc., 1997/2001:39) lijkt een basis te leggen voor de latere houding in zijn werk.

De onafhankelijkheid van 1962 ontnemt Joden eerder verworven rechten. Derrida's ouders ontvluchtten net als veel andere Joden in de 60-er jaren het nieuwe regime.

## 2.2 Derrida's leven & werk. De vijftiger jaren: *différance*

In 1952 wordt Derrida toegelaten tot de École Normale Supérieure. In 1953 ontmoet hij Marguerite Aucouturier, met wie hij trouwt en twee kinderen krijgt. In 1956 vertrekt Derrida naar de Verenigde Staten, waar hij gastvrij wordt onthaald, hij zal er zijn verdere leven regelmatig lesgeven.

*'Difference is not presented, or nature loves to hide'* (Derrida etc., 1997/2001:75) In 1959 gebruikt Derrida '*différance*' voor het eerst tijdens zijn lezing *'Genèse et structure et la phénoménologie'*, het komt in 1968 terug in *La différence*. Derrida creëert het woord '*différance*' zelf door de tweede e te vervangen door een a. Daarmee verwijst hij naar verschuiving van betekenis die al in onze woordkeuze plaatsvindt. Schrijven pretendeert betekenis over te brengen, traditionele metafysica gaat uit van presentie. Derrida stelt dat het juist om absentie van de betekenaar gaat, slechts bij gratie daarvan ervaren wij betekenis.

Volgens Derrida is het tegenovergestelde van present niet absent, maar different. *Différer* verwijst naar: temporiseren en 'niet identiek' ofwel 'anders' zijn. (Derrida, 1972:8) *Différance* produceert zowel tijd als plaats. Wat wij waarnemen zijn sporen, ook wel door Derrida aangeduid als, niet-reduceerbare markeringsen, terugtrekkingen, of het 'arche-schrijven' van *différance*. Om *différance* te benaderen kunnen wij niet anders dan sporen volgen. Het spoor valt nooit gelijk met het moment en verschuift daarnaast ruimtelijk. Volgens Derrida is *différance* de oorspronkelijke constitutie van tijd en ruimte.

*Différance* en *Khôra* vertonen overeenkomsten. Zij bevinden zich tussen het begrijpbare en voelbare, maken presentie mogelijk maar presenteren zich zelf niet. Zij zijn niet onder te verdelen in een zijns categorie, hebben geen essentie (Derrida, 1972:3-7) en gaan voorbij, of meer precies gezegd, staan aan de basis van alle opposities. *Khôra* én *différance* gaan de filosofie vooraf door ruimte voor haar te openen. (Powell, 2006:83)

Er is altijd vervreemding tussen 'het zelf' en presentie. Hoe spontaan wij ons ook uiten, wij vallen nooit samen met onze articulatie. Betekenis die wij aan iets geven is ook voor onszelf niet transparant. *Différance* gaat aan taal vooraf, zij is constitutief voor de opening die de mogelijkheid tot verstaan vooraf gaat. Vanuit die gedachte kan zij gezien worden als voorafgaand aan *Khôra* dat betrekking lijkt te hebben op het verstaan zelf.

## Derrida's leven en werk. De zestiger jaren: deconstructie

1962 Derrida's eerste boek, de vertaling en introductie van '*Origin of Geometry*' van Husserl komt uit. In 1963 bekritiseert Derrida Foucault in '*Cogito and the History of Madness*' hij wordt vervolgens 'maître-assistant' aan de ENS. (École normale supérieure). Het Academische Franse leven wordt sterk bepaald door het structuralisme. Derrida's rijke productie van 1967 is te zien als reactie daarop, hij publiceert: '*De la grammatologie*', '*L'écriture et la différence*', '*La voix et le phénomène*'. In 1968 organiseert Derrida een bijeenkomst tijdens studentenopstanden, de kiem voor zijn meer politieke inzet lijkt gelegd.



In 1965 is Derrida met Marguerite in Venetië, tijdens een boottochtje doet hij zijn grote ontdekking. Hij ontdekt ‘de tekst’ als aanwijsbare origine van de westerse metafysica. Derrida stelt dat deconstructie niet zozeer zijn uitvinding is als wel een consequentie van de onmogelijkheid van systemen. Derrida neemt grote filosofen als vertrekpunt. In hun werk belicht hij voetnoten, onvolkomenheden, inconsistentie, die zijns inziens het onvermogen van de schrijvers tonen om het door hen aangebrachte systeem te sluiten. Derrida wijst op openingen die de grens van een totalisering tot structuur tonen. Via deconstructie maakt hij eigen verhoudingen tot en dus ook nieuwe interpretaties van de tekst mogelijk. Logocentrisme verwijst naar dominantie van taal, van discours, in het algemeen en binnen structuralisme. (Derrida etc., 1997/2001:77) Een logocentrist veronderstelt dat woorden en gedachten na articulatie een transparant beeld van de werkelijkheid geven. Terwijl volgens Derrida *différance* betekenis genereert. Hij bestrijdt eigen logocentrisme via een voortdurend opzoeken van de dialoog met anderen.

Derrida duidt deconstructie liever niet als ‘methode’, zijn benadering was echter zo baanbrekend dat zij door anderen wel als zodanig wordt aangemerkt. Derrida combineert fenomenologie en structuralisme op ingenieuze wijze. Noch het domein van de beleving, noch het domein van de rede ziet hij als op zichzelf afdoende kennisbron. Deconstructie onthoudt zich van een oordeel. (Mikics, 2009:221) De ‘methode’ maakt zichtbaar dat de structuur die wij opvatten als basis van de tekst, zichzelf al had opgeheven. Derrida toont via aporieën dat er niet één aanwijsbaar beginpunt is. Derrida lijkt deconstructie ook op zichzelf toe te passen. De plaats van buitenstaander die hem van jongs af aan wordt ‘toegewezen’ zet hij later betekenisvol naar eigen hand. Hij kiest die rol principieel, stem geven aan ‘de Ander/het Andere’ wordt zijn handelsmerk.

## Derrida’s leven & werk. De zeventiger en tachtiger jaren

In 1981 richt Derrida met Vernant de ‘Jan Hus stichting’ op voor Tsjechische dissidenten. Derrida wordt in Praag opgepakt en pas na interventie van Mitterand vrijgelaten. In 1984 overlijdt Derrida’s vriend Paul de Man, hij wordt na zijn dood beschuldigd van inzet voor het Nationaal-Socialisme. Derrida’s reactie is opmerkelijk, hij stelt dat de Man het tegenovergestelde bedoelde van wat hij schreef. Volgens Derrida is er iets onvervreemdbaars, mysterieus aangaande ‘het zelf’, dat geweld kan worden aangedaan door een oordeel van buitenaf. Derrida herschrijft het verhaal, zijn relativering van ‘waarheid’ wordt in deze situatie enigszins karikaturaal. In retrospectief lijkt het of Derrida’s koers wijzigt, zijn normatief engagement wordt meer zichtbaar. In 1987 schrijft Derrida *Khôra*, ter nagedachtenis aan Vernant, de structuralistisch geschiedkundige van Griekenland. Het boek werd geschreven in opdracht van de EHESS (l’École des hautes études en sciences sociales), waar Derrida werkte. In *Khôra* lijkt eerder gedachtegoed van Derrida gecondenseerd en tot rijping gekomen.

## Derrida’s leven & werk. De negentiger jaren en verder. Gastvrijheid

In 1992 schrijft Derrida, na de beroerte van zijn moeder, *Circumfession*, een autobiografie. In 2003 krijgt Derrida alvleesklierkanker, hij overlijdt 8 oktober 2004 in Parijs. In 1997 schreef hij *De l’hospitalité*, enkele gedachten daarin schijnen licht op Khôra.

*‘De heer des huizes heeft geen dringender verlangen dan zijn vreemde te delen met iedereen die ’s avonds aan zijn tafel aanschuift en onder zijn dak komt uitrusten van de vermoeienissen van de reis, dus wacht hij op de drempel van zijn huis met spanning op de vreemdeling die hij als een bevrijder aan de horizon zal zien verschijnen. En als hij hem uit de verte ziet komen, zal de heer hem haastig toeroepen: ‘Kom snel binnen, want ik vrees voor mijn geluk.’ (P. Klossowski) (Derrida, 1977/1998:95)*

De gast wordt uitgenodigd de plaats van de gastheer in te nemen. De gastheer accepteert de wet van de gast, die onafhankelijk van identiteit welkom is. Wisseling van rollen blijkt essentieel. Door de Ander, kan de gast bij zichzelf binnenkomen. De deur is open, de gastheer wacht vanaf de drempel. Openheid alleen is niet genoeg, ontvankelijkheid blijkt noodzakelijk. De drempel verwijst naar het logos van de gastheer die gevangene is van zijn eigen positie, macht, zelfheid en subjectiviteit. Hij ziet de gast als bevrijder. Gastvrijheid laat altijd te wensen over, ‘het goede’ verlangt een onophoudelijk zoeken. Gastvrijheid wordt bepaald door het simultane, het tegelijk geven en ontvangen, binnenkomen terwijl men al binnen is (of lijkt te zijn).

Karakteristieken van gastvrijheid lijken ook van toepassing op Khôra. In *De l’hospitalité* blijkt het onmogelijke, (simultaan optreden van beide polen van oppositie), plaats te kunnen hebben door receptiviteit. Het meest wonderlijke dat zij bewerkt: ontmoeting tussen zelf en ander.

## 2.3 Inleiding Derrida's *Khôra*

Derrida is meester van ambigüiteit, hij richtte zich niet op het schrijven van toegankelijke, chronologisch geordende teksten. Hij streefde ernaar een context te creëren. Derrida was ervan overtuigd dat een directe consumptie van zijn werk een beperkte toekomst daarvan impliceerde. Het zou betekenen dat hij slechts ingespeeld had op een verwachting, op een gedachte waarvoor al ontvankelijkheid bestond. (Derrida etc., 1997/2001:16) Derrida zette zich onophoudelijk in voor vergroting van receptiviteit. Derrida's open en abstract schrijven is te zien als gastvrij, hij laat ruimte voor een eigen interpretatie en vertaalslag. De openingen die hij in het werk van anderen toont nodigen uit tot spel en reflectie. Derrida markeert lege plaatsen, voor een onbekende gast. Op dergelijke punten is de tekst volgens hem niet begrijpbaar. (Derrida etc., 1997/2001:30) Derrida's werkwijze lijkt vanuit dit oogpunt op die van Plato aangezien hij de lezer door elkaar schudt en bevraagt. Derrida leest het werk van zijn uitverkoren gezelschap 'Talmoedisch': vanuit het idee dat de tekst alles bevat. (Mikics, 2009:138) In *Khôra* neemt Derrida een aspect uit Plato's *Timaëus* en hervat het in een klein, maar rijk essay.

*Khôra* telt 103 pagina's, de tekst wordt in 1987 voor het eerst gepubliceerd in *Poikilia. Études offertes à Jean-Pierre Vernant*. In 1987 wordt het opnieuw gepubliceerd in *Chora L. Works* ter gelegenheid van werk van architect Peter Eisenmann voor Parc de la Villette in Parijs. Derrida schrijft in 1991 nog twee andere essays *Passions* en *Sauf le nom*. Derrida geeft aan dat ze samen met *Khôra* een soort 'essay over de naam' vormen en dat de essays als hoofdstukken, maar ook los van elkaar gelezen kunnen worden.

*Khôra* wordt door sommigen aangeduid als negatieve theologie, Derrida's beschrijvingen van *Khôra* zijn inderdaad overwegend geschreven in ontkennende vorm. Dit was een bron van frustratie én inspiratie voor de onderzoeker die er naar streefde *Khôra* meer tastbaar te maken. Derrida's schrijfstijl is dan ook te zien als één van de aanleidingen voor het kunstproject dat in hoofdstuk 3 beschreven wordt.

In *Khôra* zijn verwijzingen naar het Jodendom te vinden, *Khôra* representeert het (radicaal) Andere. Net als bij het joods beeldverbod is *Khôra* ontoonbaar en onnoembaar, daarnaast leest Derrida Plato's tekst zoals al eerder benoemd 'Talmoedisch'. (Meester, 2001:48) Derrida gaat in op absentie, maar plaatst dit niet tegenover presentie. Derrida stelt op die plaats differentie voor. In deze opening ontvouwt zich Derrida's gedachtegoed. *Khôra* is anders dan eerder werk omdat Derrida schijnbaar voor het eerst in directe zin persoonlijke doorleving van eerdere inzichten vanuit de aporie beschrijft. (vergelijk Bulhof, 2000:217)

## 2.4 Hervertelling *Khôra*

In hoofdstuk 1 was de gelijkenismetafoor rode draad voor hervertelling van de *Timaëus*. Derrida's openend schrijven, de complexiteit en implicaties van zijn *Khôra* hebben tot gevolg dat een dergelijk vertrek vanuit één punt voor dit hoofdstuk ontoereikend is. De probleemstelling is gericht op verkenning van *Khôra* ten aanzien van: verschil, omkering, ontmoeting. Deze drie scheren raketings langs elkaar in en rond de bijzondere plaats die Derrida in de *Timaëus* uitgraaft. Deze hervertelling volgt Derrida's verdeling van *Khôra* in vier delen en schenkt daarbinnen simultaan aandacht aan voornoemde drie vertrek,-en aankomstpunten (verschil, omkering, ontmoeting).

### DEEL I Noemen: constructie van verschil

Derrida schrijft dat *Khôra* ons gebeurt, zoals ons een naam gegeven wordt. Wij vallen niet samen met onze naam; *Khôra* opent een wereld in plaats van in één woord duidelijkheid te verschaffen. Derrida wijst ons meteen op 'verschil', wij onderscheiden, construeren verschil door te noemen. In de poging betekenis te vatten blijken wij onontkoombaar te struikelen...

*Khôra* is anders dan alles wat wij tot nu toe kenden. Zij introduceert een logica (van het ambigue) en een geslacht ('triton genos' tussen Plato's twee werkelijkheidsdomeinen). Dé omkering in dit deel is die van Plato's hiërarchie. Derrida beschrijft deze consistent in zijn eigen volgorde, namelijk: voelbaar en begrijpbaar. Derrida geeft aan dat er niet alleen beweging tussen de twee polen is, maar dat ook binnen de polen twee 'genres van beweging' plaatshebben: 'dubbele uitsluiting' en 'participatie'.

### *Khôra* ontmoeten: zij ontglipt beeldspraak

Derrida wijst op de moeilijkheid *Khôra* te benaderen, hoe moeten wij haar voorstellen, zij is onzichtbaar, heeft op hinderlijke, aporetische wijze deel aan het begrijpbare, zij is niet, maar gebeurt...? Zij ontstijgt bekende indelingen waardoor wij haar niet vanuit een onveranderlijk paradigma of bijvoorbeeld polariteit kunnen bestuderen. In een poging *Khôra* te benaderen blijkt gebruik van beeldspraak onvermijdelijk, maar deze herproduceert haar slechts. Derrida stelt dat alle retoriek voortborduurde op het onderscheid voelbaar-begrijpbaar. *Khôra* ontstijgt die tegenstelling juist, de beeldspraak vangt dan ook per definitie waar zij op lijkt, kortom wat zij niet is. Derrida zou zich liefst onttrekken aan retoriek, om haar structuur te tonen is hij genoodzaakt die toch in beeld te brengen. *Khôra* is anachronistisch, anachroniseert het zijn. Zij laat zich niet bereiken of uitputten en ontvangt de hermeneutiek op maagdelijke wijze. Volgens Derrida werden alle interpretaties van *Khôra* in enkele regels in de *Timaëus* geanticipeerd. Derrida maakt hiermee duidelijk dat wij nooit bij nul beginnen, aan het huidig moment is altijd een eerder vooraf gegaan. Betekenis en identiteit vormen zich narratief.

## Khôra: verzamelplaats die geeft en ontvangt

Khôra is niet te begrijpen via antropomorfe schema's van 'ontvangen en geven'. Plato beschrijft haar als 'verzamelplaats', Derrida stelt dat wij het begrip 'ontvangen' dienen te onderzoeken. Khôra's geslacht houdt daarmee mogelijk verband. Plato vergelijkt haar met een moeder en voedster, ook de naam is vrouwelijk. Derrida weert antropomorfisme, het zou Khôra's reikwijdte onherroepelijk verkleinen. Khôra 'geeft' op bijzondere wijze, zij 'biedt ruimte' en 'geeft te denken'.

Volgens Derrida neemt Plato zijn toevlucht tot de mythe vanwege onvermogen zich in het pure denken uit te drukken. In een worsteling (Derrida, 1993: 39/40) exploreert Derrida een hiërarchie die logos boven mythos prefereert. Derrida concludeert dat filosofen gebruik hebben gemaakt van mythes om tot de verbeelding te spreken, Derrida waarschuwt ervoor de uiterlijke vorm niet gelijk te stellen met de inhoud. Het discours wordt bepaald door de inhoud, onafhankelijk van de vorm: mythos of logos. De logica van de mythe verwijst naar Khôra's vermogen plaats te bieden.

## Khôra: zonder eigenschappen, ontvankelijk voor verschil

Het woord 'Khôra' refereert aan het unieke. De referent bestaat echter niet, zij heeft niets eigens. Derrida vraagt ons zorg te dragen voor dit gegeven. (Derrida, 1993:33) 'Niets bezitten' blijkt voorwaarde voor Khôra's ontvankelijkheid. Khôra leent zich tijdelijk voor de eigenschappen van wat ze ontvangt. Khôra is niet het subject, noch de ondergrond. Dit provoceert iedere binaire determinering en redenering van ontologisch type. Derrida geeft aan dat hij ondanks bovenstaande Χώρα steeds hetzelfde zal noemen, dat is niet omdat zij te reduceren is tot dat ene woord. De belofte bekrachtigt enkel dat het geen twijfel lijdt dat zij bestaat (eeuwig en onveranderlijk bovendien).

## Khôra bron van verschil

*N'a-t-il pas nommé une ouverture béante, un abîme ou un chasme? N'est-ce pas depuis ce chasme, « en » lui, que ce clivage entre le sensible et l'intelligible, voire entre le corps et l'âme, peut avoir lieu et prendre place?* (Derrida, 1993:45)

Derrida stelt dat de *Timaëus* eindigt met een encyclopedische opsomming. Op de helft van dit discours heeft Khôra een ruimte, een gapende opening, een afgrond, χῆσμος<sup>8</sup> geopend. Derrida vraagt: Is het niet sinds dit χῆσμος en precies -in- haar, dat de kloof tussen voelbaar en begrijpbaar, tussen lichaam en ziel plaats kan hebben? Hij waarschuwt de afgrond niet gehaast te benaderen. Vooral niet, om zekerheid in deze opening van chaos te installeren. (Derrida, 1993:102) De conclusie van de *Timaëus* herbedekt volgens Derrida de opening in het midden van het boek. Inderdaad lijkt Plato Khôra in te zetten om de ontstane onaangename leemte te vullen. Derrida maakt geen aanstalten de afgrond te vullen of te omzeilen. Hij ziet haar als hét verschil, plaats, opening tussen alle paren. Deze beschadiging leidt het discours, haar compositie. Derrida introduceert Khôra als logos van de *Timaëus* en wenkt ons met hem de werelden te verkennen die zij opent.

In dit eerste deel beschrijft Derrida Χώρα als opening die een nieuwe logica en geslacht introduceert. Derrida spoort ons aan om kaders, waarin wij normaliter de wereld en betekenissen ordenen, los te laten. Om Khôra te benaderen, laat staan te ontmoeten, wordt ons gevraagd gebruikelijke manieren van denken terzijde te schuiven.

Om ons Khôra voor te stellen, kunnen wij beeldspraak gebruiken. Derrida waarschuwt dat retoriek haar betekenis echter niet vat. Zij wordt er enkel opnieuw door geproduceerd. Derrida zet de toon van zijn Khôra met een wezenlijke omkering, hij verandert Plato's hiërarchie van de werkelijkheidsdomeinen in voelbaar - begrijpbaar. De belangrijkste kenmerken van Khôra die genoemd worden in dit deel: haar maagdelijk ontvangen van met name verschil. Derrida sluit het eerste deel af met het aanwijzen van Khôra's plaats in de *Timaëus*, vanuit het midden van Plato's boek bepaalt Khôra, zo stelt Derrida, het discours.

<sup>8</sup> Derrida gebruikt 'chasme', dit is moeilijk naar Nederlands te vertalen. Daarom gebruik ik het Griekse χῆσμος dat verwijst naar de letter X. Haar vorm refereert aan verbinding én tegenstelling.

## DEEL II Khôra : een nieuw logos. Plaats van omkering

Khôra ontregelt de *Timaus* vanuit het midden, Derrida stelt Khôra voor als openend logos. Derrida stelt dat Plato geraffineerde analogieën beschrijft. Rode draad daarin is de vergelijking met de moeder en het symbool van onteigening: de voedster. Khôra verwekt niets en is niet voortgebracht. Derrida stelt dat wij misschien al op een plaats zijn waar de wet van het eigene geen betekenis meer heeft. In zijn beschrijving van de analogie over de stad die maatregelen nam zodat niemand de kinderen als eigen zou erkennen maakt Derrida gebruik van het woord ‘milieu’ dat zowel verwijst naar omgeving als centrum.<sup>9</sup> Een aanzienlijke omkering, Derrida toont dat het onvoorspelbare, chaotische, ook uitgangspunt kan zijn. Khôra keert verabsoluteringen om!

### Khôra: plaats van verschil

Derrida beschrijft de vergelijking van kinderen als afbeeldingen van de vader, hij geeft aan dat die laatste ze echter niet bezit. (Derrida etc., 1997/2001:29) Derrida maakt hiermee duidelijk dat gebruik van vergelijkingen onontkoombaar is, maar ook een zeer delicate aangelegenheid. Derrida’s benadering van de gelijkenismetafoor bevraagt onze opvatting van ‘bezitten’, het ‘eigene’. Khôra brengt niets voort en bezit niets. Haar positie tussen afbeelding en model, markeert afstand én nabijheid.

Derrida schudt ons wakker voor de notie van verschil. ‘Onteigening’ kan opgevat worden als een tegen (traditioneel opgevatte) dialectiek in gaande dynamiek. (Derrida etc., 1997/2001:33) Khôra reikt voorbij identiteit, ‘bezitteloosheid’ is mogelijk voorwaarde voor ‘ontmoeten’. De analogieën geven aan dat identiteit geen onbeweeglijke entiteit is. De ander is altijd al in mij, ego impliceert alteriteit. (Derrida etc., 1997/2001:85) Identiteit ontstaat niet in eenzijdige productie, door consciëntieus vergelijken valt ons oog op verschil. (Huston, 2008:95) Volgens Derrida constitueren de analogieën een logica, een structuur van voor-inschrijving, die zich aan Plato heeft opgedrongen. Wij dienen de analogieën voorzichtig te benaderen. Als triton genos biedt Khôra plaats aan oneindig veel verplaatsingen in haar, alles markeert zich hier.

Khôra, dé plaats van verschil. Communicatie wordt mogelijk gemaakt door taal te ordenen, de aangebrachte indeling valt echter niet samen met ‘waarheid’, die construeren wij namelijk narratief. (Huston, 2008:33) De *Timaus* is een verzameling verhalen, Khôra maakt inenschakeling en verschuiving van betekenis zichtbaar. De structuur die deze voortdurende omkeringen noodzakelijk maakt is het logos: Khôra.

### Socrates vanuit non-plaats

Derrida vervolgt over het onderscheid tussen genos en ethnos, een verwijzing naar de gelijkenismetafoor. Socrates onderscheidt: ‘poiêtikon genos’, ‘tôn sôphiston genos’ en ‘mimêtikon ethnos’. Het laatste wordt als minderwaardig gezien omdat het zich niet bezighoudt met het paradigmatische. Zij richt zich niet op woorden en handelingen, maar enkel op de afbeeldingen daarvan: spektakels en simulacra. Socrates prefereert het ‘tôn sôphiston genos’ omdat zij geen eigen economie en vaste woonplaats heeft, dit genos dwaalt van plaats naar plaats. Toebehoren aan plaats autoriseert het logos en recht van spreken in de agora. (Derrida, 1993:56) Socrates spreekt zijn toehoorders aan als ‘plaatshebbend’, hij geeft hen het woord en nodigt ze uit plaats te nemen. Door zich in het derde genre op te houden, door in zich ‘alle types uit te kennen’ en te veinzen tot het ‘tôn sôphiston genos’ te behoren brengt Socrates gastvrijheid in het discours. Socrates vertrekt niet vanuit één plaats of logos, maar oscilleert vanaf zijn tijdelijke plaats Khôra tussen de polariteiten die Derrida aangaf: de dubbele uitsluiting en de participatie. Derrida benadrukt dat Socrates slechts op Khôra lijkt.

### Khôra: onvindbare totale ontvangstplaats

Socrates’ vertrekpunt vanuit de non-plaats blijkt bepalend voor zijn uitzonderlijke receptiviteit. Socrates stelt zich op als receptief geadresseerde, als ontvangstplaats. Nadere verkenning van het begrip ‘ontvangen’ betreft volgens Derrida de moeilijkheid van de traditionele, bepalende verhouding tussen de vraag van betekenis en receptiviteit in het algemeen. Derrida benadrukt hier het belang van zowel het voelbare als het begrijpbare voor verstaan van betekenis. De intuïtieve, perceptieve verhouding tot begrijpbare betekenis leidt volgens hem tot maximale receptiviteit.

Derrida stelt voor Khôra als algemene ruimte of totale ontvangstplaats te verkennen. Plato’s verwoording voor Khôra, ‘pandekhês’, verwijst naar meerdere betekenissen, zoals politieke ruimte of bewoonde plaats. Door Khôra als algemene ontvangstplaats te benaderen kunnen wij volgens Derrida buiten het antropomorfe systeem van schuld komen en daardoor ook andere betekenissen van ‘geven’ en ‘ontvangen’ verkennen. Socrates bezet de onvindbare plaats niet, maar antwoordt vanuit haar op zijn naam. Derrida eindigt met de vragen: Wat is plaats? Aan wat en aan wie geeft dit plaats? Wie heeft plaats onder deze namen? Wie ben je Khôra?

<sup>9</sup> ‘Khôra’ heeft in het Grieks ook een dubbele betekenis. Enerzijds betreft zij een omvattend begrip, namelijk ‘land’, anderzijds verwijst zij op een eiland naar de plaats waar zich feitelijk alles afspeelt, het ‘centrum’ van leven.



Derrida introduceert Khôra in dit tweede deel als een logos dat ontregelt en opent. Khôra is enerzijds logos, anderzijds wordt haar ordening gekenmerkt door chaos. Derrida maakt ons ervan bewust dat tegenstellingen naast elkaar kunnen bestaan. Derrida wijst Khôra aan als plaats die voortdurende omkeringen noodzakelijk maakt. Haar receptiviteit of gastvrijheid wordt veroorzaakt omdat zij van een derde genre is, zij bezit niets eigens. Zij is namelijk niet te herleiden tot bijvoorbeeld één plaats of logos.

Derrida geeft aan dat het gebruik van vergelijkingen onontkoombaar, maar wel delicaat is. Wanneer wij vergelijken dienen wij aandacht te hebben voor verschil. Derrida stelt aansluitend dat de analogieën die Plato gebruikt om Khôra te beschrijven, hém feitelijk de wet voorschreven. Vergelijken blijkt geen onschuldige bezigheid, maar een handeling die met zorg vervuld dient te worden omdat zij verstrekkende gevolgen kan hebben. Zo lijkt Socrates op Khôra, maar is haar niet, hij beweegt zich tijdelijk vanaf haar plaats.

Derrida benadrukt beide werkelijkheidsdomeinen: voelbaar én begrijpbaar, voor receptiviteit. Khôra ontstijgt menselijke vermogens, Derrida sluit af door haar voorlopig te duiden als totale, algemene ontvangtplaats. Op die manier wil Derrida de betekenis van ‘geven’ en ‘ontvangen’, voorbij menselijke vermogens, opnieuw doordenken.

### DEEL III Omkering: waar - waarschijnlijk

Ook in dit deel vindt Derrida openingen waar Plato incapabel is het systeem te sluiten. (Derrida etc., 1997/2001:4) Khôra's structuur ontvouwt zich geleidelijk, wanneer wij haar denken waar te nemen, verdwijnt de origine alsof ze door een andere afgelost wordt. Derrida gaat wederom in op Plato's beeldspraak, ditmaal via motieven. De dubbelheid daarin wijst hij aan als constitutief voor de structuur van de mythe. Derrida toont via de motieven het belang van spel en geeft aan dat het onontkoombaar is dat wij ‘waarschijnlijkheid’ moeten accepteren in de plaats waar wij eerst ‘waarheid’ dachten te kunnen veronderstellen. ‘Waarheid’ opgevat als absolute waarde is wat Derrida betreft illusoir. De vorm van het discours, dat verloopt als droom of bastaardredenering, wijst een opening. Volgens Derrida is het een soort mythe in de mythe. Derrida verleidt ons om ‘logos’ anders te zien; de mythe blijkt de enig mogelijke zekerheid het te constitueren.

### Benadering van Khôra via motieven

Derrida benadrukt de inhoud van de motieven en stelt dat zij typomorfisch zijn. *Eerste motief: schrijven voor het kind.* De oude Egyptische priester, vertelt Solon dat de Grieken als kinderen zijn, afhankelijk van de Egyptenaren. De priester stelt: Zonder schrijfkunst heeft u de mythe nodig. Derrida leest dit motief als verwijzing naar verandering van betekenis die optreedt tussen personen, politieke ruimtes, geografische plaatsen, door de tijd heen. Verandering blijkt noodzakelijk voor overlev(er)ing, ‘werkelijkheid’ blijkt in verschillende variaties tegelijkertijd te kunnen bestaan. Derrida bevraagt ‘identiteit’, ‘waarheid’ en aannames over wie het discours in handen heeft.

### *Tweede motief: Ontvangen en voort laten duren van de kindertijd*

Dit motief geeft aan dat hetgeen zich tijdens de kindertijd in het geheugen inschrijft het langst beklijft. Khôra bezit maagdelijkheid, als ‘was’ neemt zij tijdelijk figuraties aan van wat plaatsneemt in haar. Derrida benadrukt de uitzonderlijke ontvankelijkheid van kinderen en toont de mogelijkheid en noodzaak die vaardigheid in het latere leven voort te zetten. Derrida geeft aan dat door tussenkomst van een Ander ‘het eigene’ bereflecteerd kan worden. Hij attendeert ons erop dat iedere vertelling de ontvangtplaats van een andere is en dat iedere narratieve inhoud fictief, legendarisch of mythisch is. De ineenchakeling van vertellingen en relaties verwijst naar Khôra's structuur. De structuur van inclusie verwijst naar een meervoudige, ondeelbare oorsprong. Voor nu, stelt Derrida, kunnen wij Khôra zien als ontvangtplaats.



## Omkering: tot leven wekken via tweede fictie

Socrates heeft het verlangen de politeia tot leven te wekken. Dat kan door haar te laten zien in verhouding tot andere steden. Dankzij een tweede grafische fictie, kan men ontkomen aan de eerste verbeelding. Om de politieke realiteit te beschrijven moeten we volgens Derrida uit de ‘mytho-mimetisch-grafische’ droom stappen. In actie (oorlog) met anderen kan de politeia tot leven gewekt worden. De tweede grafische fictie faciliteert spel tussen ‘tekst’ en ‘thema’, ten gunste van het terug brengen naar het leven van de tot afbeelding vervatte werkelijkheid. De tweede grafische fictie is, het model in ogenschouw nemend, te zien als noodzakelijke ‘derde’ die tot leven wekt.

Derrida eindigt met de vraag hoe in deze serie van ontvangtplaatsen een thema of stelling geïsoleerd kan worden die als Platoonse filosofie aangeduid kan worden? Daarop stelt hij dat het daarvoor echter nog te vroeg is, wij zouden onterecht denken dat we topologische vragen, daarbij inbegrepen plaatsen van retoriek opgelost hebben. Kortom we zouden pretenderen te weten wat ontvangen, ofwel begrijpen wil zeggen...

In dit derde deel komt Derrida met een nieuwe omkering, hij stelt dat wij ‘waarheid’ dienen te vervangen door ‘waarschijnlijkheid’. De mythe is de enige zekerheid die ons rest. Zoals in voorgaande delen schenkt Derrida aandacht aan beeldspraak die Plato gebruikt om Khôra te beschrijven, hier benadrukt Derrida de ‘motieven’. Net als de analogieën ‘voor-schrijvend’: wederom zijn zij het die Plato de wet voorschrijven. Daarom laat Derrida extra aandacht uitgaan naar hun inhoud, hij pretendeert dat hij zich, in tegenstelling tot Plato, niet laat verleiden door hun vorm... Derrida toont met die benadering van retoriek iets zeer waardevols. Namelijk dat receptiviteit verder gaat dan een eerste beschouwing. Receptiviteit voor de ander/het andere faciliteert ontmoeting met het eigene.

Derrida bekrachtigt de impact van verschuiving voor betekenis en de waarde van verandering. Derrida presenteert de *Timaëus* als ‘ontvangtplaats van vertellingen’. Hij geeft aan dat iedere vertelling de ontvangtplaats van een andere is. Derrida vergroot ons bewustzijn van gelaagdheid en complexiteit via zijn hervatting van de *Timaëus* én Khôra als plaatsen van omkering. Khôra’s structuur is inclusief, insluitend. Zij heeft een meervoudige oorsprong. Derrida duidt Khôra als ontvangtplaats en preciseert dat ‘ontvangen’ eigenlijk betrekking heeft op ‘begrijpen’.

## DEEL IV Platonisme: omkering

Volgens Derrida hebben wij, wanneer wij spreken van ‘Platonisme’, dit thema via een kunstgreep van de tekst losgerukt. Die handeling; abstraheren, is niet arbitrair of illegitiem, omdat zij volgens Derrida al werkzaam is in de tekst. Bovendien heeft Plato deze gearticuleerd, dit betekent volgens Derrida dat de tekst dus zelf al heterogeen is aan Plato. Derrida vergelijkt de werking van ‘abstractie’ met ‘filosofie’. Beide bepalen de wet, of regels, tot een bepaalde plaats en periode, beide drukken een stempel op andere domeinen en toekomstig gedachtegoed. Platonisme schreef de geschiedenis vóór, filosofie zou vanaf toen altijd Platonisch zijn. Vandaar de noodzaak te doordenken wat plaats heeft bij Plato.

Derrida wijst ‘omkering’ aan als kenmerkend voor Platonisme, voor een nieuwe lezing neemt hij drie woorden als uitgangspunt: situatie, ervaring, rapport. Deze verwijzen naar de zijden van de gelijkenismetafoor (situatie: het begrijpbare, ervaring: het voelbare) en een verhouding daartoe (rapport: dat naar het voorbeeld van Khôra gekenmerkt wordt door receptiviteit).

Volgens Derrida is de gewelddadige omkering altijd aanwezig en staat zij ‘à l’oeuvre’ (Derrida, 1993:82) van de tekst. ‘De tekst’ heeft in directe zin betrekking op de woorden die Plato schreef. Derrida interpreteert dit woord ‘tekst’, echter ook in veel ruimere zin, als logos. Een samenstel van regels bepalend voor ordening, betekenis. Een organisatie kan bijvoorbeeld ook als ‘tekst’ opgevat worden.

*La réversion violente dont nous venons de parler est toujours intéressée et intéressante. Elle se trouve naturellement à l’œuvre dans cet ensemble sans limite que nous appelons ici le texte. En se construisant, en se posant sous sa forme dominante à un moment donné (ici la thèse platonicienne, la philosophie ou l’ontologie), le texte s’y neutralise, engourdit, auto-détruit ou dissimule : inégalement, partiellement, provisoirement.’* (Derrida, 1993:83-85)

Derrida’s toepassing van het woord ‘oeuvre’ kan verwijzen naar omkering die gebeurt door het hele werk (oeuvre) heen. Zij kan refereren aan het begin, de oorsprong of geboorte van de tekst. Gebruik van het woord oeuvre kan ook wijzen op ‘omkering’ die zich tijdens het schrijven voltrekt. Derrida lijkt te benadrukken dat ‘omkering’ plaatsheeft op ál die momenten en niet alleen in ‘de tekst’ zoals wij dat woord gebruikelijk opvatten, maar door het hele leven. Precies op momenten dat wij betekenis proberen te vatten, wordt omkering juist zichtbaar. Derrida schrijft dat het logos zich vormt in de tekst, op het moment dat zij haar dominante, centrale plaats in zou nemen, neutraliseert, vernietigt zij zichzelf. Iedere tekst bevat tegenstrijdigheden waardoor zij zich nooit totaliseert. Wanneer wij receptief zijn voor beide zijden van de gelijkenismetafoor, wanneer wij onze perceptie trainen, dan kunnen wij dergelijke openingen leren waar te nemen.

## *Timaus* als ontvangstplaats vertellingen

Iedere vertelling is de ontvangstplaats van een andere en verwijst naar andere personen, situaties, tijden. Alle vertellingen zijn tot Socrates gericht, die een singulier dissymmetrische positie inneemt tussen model en afbeelding. (Derrida, 1993:85) Socrates lijkt het discours te (ge)leiden en te programmeren terwijl hij ook toehoorder is. Hij wist zich uit en geeft het woord (terug).

Socrates maakt plaats. Ter precisering is het belangrijk in gedachten te houden dat Derrida ervan uitgaat dat ego alteriteit impliceert. (Derrida etc., 1997/2001: 84) ‘Het woord (terug)geven’ vereist mogelijk acceptatie van het gezichtspunt dat alteriteit intrinsiek deel van ego is. Voortbordurend op Derrida zou je eraan kunnen denken dat het niet alleen gaat om acceptatie van dat gezichtspunt, maar om het in ontvangst nemen daarvan als ‘gift’. (Derrida etc. 1997/2001: 34) Het woord teruggeven betekent dan plaats maken voor de ander die daar (eigenlijk) al is, door deze te verwelkomen. Alteriteit als gift aannemen is gastvrij zijn voor de Ander en het Andere die zich zowel buiten als binnen in mij bevinden.

## Omkering: situatie-ervaring-rapport

Derrida beschrijft aan de hand van een vertelling uit de *Timaus* verschillende omkeringen. Derrida stelt dat dit het meest mythische verhaal in de *Timaus* is. Via deze opening toont Derrida afstand tussen tijd en ruimte, paradigma en afbeelding. Derrida laat zien dat zowel paradigma als afbeelding ontvangstplaats kunnen zijn en belicht de mogelijkheid van plaatswisseling binnen de hiërarchie van de gelijkenismetafoor. Derrida benadrukt ineenschakeling van verschillende domeinen en verschuivingen die optreden wanneer wij de wereld voor onszelf inzichtelijk maken.

In deel drie kwam het tot leven wekken via de tweede grafische fictie al aan bod, in dit vierde deel wordt nog duidelijker dat Khôra plaats biedt aan dé omkering: die van het aanschouwen van een dode representatie naar een doorleven van een ervaring. Werkelijke ontvankelijkheid maakt ontmoeting mogelijk. Receptiviteit bewerkt ontmoeting via omkering van het eigen perspectief naar dat van de ander door het tegemoet zien van de verrassing die daarmee gepaard gaat. (Derrida etc., 1997/2001:69-71)

Verschil: Vergelijkingen, discours zonder verantwoordelijke vader  
Derrida beschrijft de spanning tussen vorm en inhoud, de tekstuele omleiding via de mythe is noodzakelijk voor de overdracht van betekenis. De oorsprong blijft echter ongedefinieerd, de betekenis is onmogelijk te achterhalen. Het discours over Khôra verloopt zonder legitieme vader, het onderscheidt zich dan ook van het filosofisch logos. Het familiale schema, gebruikelijke basis voor discoursen, komt ook terug in Plato's vergelijkingen. De ontvangstplaats-de moeder, het paradigma-de vader, de tussenkomende, intermediaire natuur-het kind. Met bovenstaande benadrukt Derrida dat wij vergelijkingen gebruiken om betekenis over te brengen, wij zijn daarvan zelfs afhankelijk. Derrida attendeert erop dat deze werkwijze een omweg behelst die onoverkomelijk resulteert in een verwijdering van het oorspronkelijk bedoelde.

Khôra (be)staat echter los van iedere vergelijking. Zij behoort niet aan een paar van tegenstelling. Dit triton genos is een uniek individu. Khôra markeert een aparte plaats, de tussenruimte. Zij verhoudt zich dissymmetrisch tot wat een paar met haar lijkt te vormen. (Derrida, 1993:6) Deze vreemde moeder geeft plaats zonder te verwekken, zonder voortgebracht te zijn, zij kan niet meer beschouwd worden als origine. Zij ontsnapt aan ieder anthropo-theologisch schema, iedere geschiedenis, onthulling, waarheid, zij is pre-oorspronkelijk.

## Omkering: Terug vooruit naar een rijke(r) basis

De *Timaus* wordt gekenmerkt door ‘terugkeer’. Het discours over Khôra wordt volgens Derrida onthuld door een nogmaals teruggaan naar het begin. Derrida stelt dat wij om terug te gaan naar de oorsprong de dwalende oorzaak in ogenschouw dienen te nemen. Derrida probeert, net als Plato, een nieuw begin te vinden. (Derrida 1993:93) Derrida neemt daarbij echter een andere weg. Wij moeten verder gaan, de origine opnieuw beschouwen door terug te komen aan de andere zijde van de elementaire principes. Aan de kant van de oppositie tussen paradigma en kopie.

‘Or, ce commencement nouveau, divisons-le plus amplement que notre premier début. Alors nous avons distingué deux formes (δύο εἶδη) d'être. Maintenant, il nous faut en découvrir un troisième genre (τρίτον ἄλλο γένος ἡμῖν δηλωτέον).’ (Derrida 1993:94)

Derrida stelt voor de origine rijker te verdelen. In het vorige begin hadden wij twee vormen van zijn gedifferentieerd, nu dienen wij er een derde in te ontdekken. Het uitgangspunt van de filosofie, gaat uit van een ‘normaal paar’, van principiële tegenstellingen. Derrida wil terug naar een pre-origine die ons onthoudt van die zekerheid. Dit vereist een onpuur filosofisch discours; bedreigd, bastaard, hybride. Derrida benadrukt dat die karakteristieken niet negatief zijn. Al bespreekt het discours niet meer ‘het ware’, maar ‘het waarschijnlijk’, zij gaat niet voorbij aan het noodzakelijke.

### Omkering: waarschijnlijk – noodzakelijk

Een belangrijke omkering, Derrida toont zijn normativiteit door ‘waarschijnlijk’ (het begrip dat hij al eerder in plaats van ‘waar’ voorstelde) te vervangen door ‘noodzakelijk’. Derrida stelt dat hij terug wil naar een noodzakelijkheid die de filosofie omvat: zij loopt op haar vooruit, ontvangt haar. Deze noodzakelijkheid is Khôra. Het discours over Khôra speelt voor de filosofie een rol analoog aan de rol die Khôra zelf speelt voor datgene waarover de filosofie spreekt, te weten de kosmos gevormd volgens het paradigma.<sup>10</sup> Plato en de filosofie in het algemeen blijven de vader en zoon, het paradigma en de tussenliggende natuur, als logos nemen. Daarbij laten zij, de weliswaar ‘vreemde moeder’, geheel buiten beschouwing. (Derrida 1993:96)

### Omkering: terug vooruit, hier en gene zijde

Teneinde Khôra te denken, moet men terug naar een begin ouder dan het begin, de geboorte van de kosmos. Derrida stelt dat een goed opgebouwd logos op een levend lichaam moet lijken en vervolgt dat wij nu alle materialen hebben om het weefsel te voltooien. (Derrida 1993:96) Derrida eindigt door terug te gaan naar het begin, hij doet dat snel en keert vervolgens gauw terug naar het punt waar wij nu zijn. De vaart geeft aan dat begin en eind nauwsluitend aaneen geregen worden. De conclusie betreft de oorsprong, het slot opent. Derrida geeft aan dat je het voorafgaande niet alleen kunt bekronen met de kop die daartoe gebruikelijk in beeld is (het paradigma, de vader) Derrida toont het zijns inziens werkelijke begin dat steeds naar achter geschoven wordt, namelijk de moeder (Khôra). Derrida pleit voor receptiviteit voor beide zijden van de gelijkenismetafoer, voor een dynamisch verhouden tot beide in plaats van het vanzelfsprekend aannemen van een hiërarchie die aan een van hen een minderwaardige plaats toewijst.

*‘het hoofd kan slechts rusten  
op een lichaam dat haar draagt  
alleen samen bekronen zij het verhaal!’<sup>11</sup>*

<sup>10</sup> Derrida (1993:95) Oorspronkelijk staat er: formé/informé, de vertaling is afhankelijk van de gevolgde interpretatie van de gelijkenismetafoer. De kosmos kan als bouwwerk, voltooiing van de bouwtekening opgevat worden. Zij kan ook als kopie van het archetype opgevat worden. Mogelijk speelt Derrida met ‘ont-vormen’ als verwijzing naar verandering, gezien haar verwijdering van het paradigma.

<sup>11</sup> Ik schreef deze regels op 5 april 2011

Derrida opent het vierde deel door te verkennen wat nu precies als Platonisme aangeduid kan worden. Plato vergelijkt de werking van abstractie en filosofie en stelt dat beide voor een bepaalde tijdsperiode regels vaststellen en op die manier bepalend zijn voor betekenis die ook doorwerkt naar andere domeinen en naar toekomstig gedachtegoed. Platonisme staat aan het begin van de filosofie en beïnvloedde vanuit die positie ons hedendaagse denken. Hiermee verklaart Derrida de noodzaak van de eerder gestelde vraag. Derrida trekt ter beantwoording daarvan een conclusie die goed past binnen het verhaal dat hij ons wil vertellen. Platonisme wordt, zo stelt hij, gekenmerkt door omkering. Net als het leven overigens, omkering treedt op waar wij ordenen ter bepaling van betekenis.

Derrida probeert ons bewust te maken van openingen die zich altijd in systemen, in een logos bevinden. Door onze perceptie te trainen, door opmerkzaam te zijn voor verschil, zullen wij die openingen waar kunnen nemen. Derrida belicht complexiteit, omkering, of kleinere verschuivingen van betekenis. Hij benadrukt daarmee niet zozeer onze zelscheppende kracht, als wel de waarde van ons ‘deconstruerend vermogen’.

Ter illustratie van Khôra kunnen wij kijken naar Socrates, die zich tijdelijk op haar plaats ophoudt, hij ontvangt en geeft tegelijk. Dat wordt duidelijker als wij kijken naar de manier van geven. Socrates geeft-terug, dat wil zeggen hij geeft niet iets dat uit hem komt, maar brengt, wat in de ander aanwezig is, tot leven.

In het laatste stuk wijst Derrida Khôra aan als noodzakelijk, zij is namelijk pre-oorspronkelijk. Khôra gaat zelfs aan de filosofie, aan tegenstellingen, kortom aan alles vooraf. Om het nog scherper te stellen is zij het die alles ontvangt, Derrida geeft ons met Khôra een indruk van ‘maximale receptiviteit’, van de haast (?) oneindige implicaties van dit begrip...

Derrida reikt concreet een manier aan om zo vrij en betekenisvol mogelijk in de wereld te kunnen staan. Zijn Khôra lijkt bovenal een hartstochtelijk pleidooi voor maximale receptiviteit. Een hartelijke uitnodiging om tussenposities in te nemen, in de wereld te staan. Betekenis te geven en ons verlangen de ander te verstaan door Khôra te laten voeden zodat wij haar steeds opnieuw tot uiting brengen. Want werkelijke receptiviteit bewerkt omkering en dat betekent ontmoeting!



## 2.5 Derrida's Khôra & 'haar kenmerken'

In hoofdstuk 1 was de gelijkenismetafoor rode draad voor hervertelling van de *Timaus*. Voor hoofdstuk 2 fungeerden verschil, omkering en ontmoeting simultaan als vertrek,-en aankomstpunten voor de hervertelling van Derrida's Khôra.

Voor Plato's  $\chi\omega\sigma\alpha$  gold de gelijkenismetafoor als verhelderende context. Derrida verhoudt zich op eigen wijze tot Khôra, hij keert Plato's gelijkenismetafoor om en vervangt één van zijn werkelijkheidsdomeinen. Derrida creëert zijn eigen context, zijn versie van de gelijkenismetafoor: voelbaar versus waarschijnlijk. Daartussen bevindt zich zijn Khôra dat nog sterker dan bij Plato gekenmerkt wordt door haar ontvankelijk vermogen. De gelijkenismetafoor wordt bij hem niet meer bepaald door hiërarchie. Derrida pleit voor receptiviteit voor beide polen, hij wijst Khôra aan als opening tussen het voelbare en het waarschijnlijke, zij toont het onoverbrugbare verschil.

De door Derrida ervaren noodzaak nader op Plato's  $\chi\omega\sigma\alpha$  in te gaan is dat zij vooraf gaat aan alle verschil, dus ook aan de invloedrijke oppositie van Plato's gelijkenismetafoor. Plato leek  $\chi\omega\sigma\alpha$  in te zetten vanuit ongemakkelijkheid met de leemte die zich, ondanks nauwkeurig in beeld brengen van al het bestaande, nog steeds tussen zijn werkelijkheidsdomeinen bevond. Voor Derrida is Khôra zelf de leemte, zij geeft geen antwoord maar bevraagt. Daardoor biedt zij een verhelderende kijk op het onverklaarbare waar het bestaan ons mee confronteert. Derrida poogt onzekerheid niet weg te nemen, maar zet Khôra in voor een vruchtbaar verhouden tot het oncontroleerbare.

Plato maakte een terugkerende beweging omdat hij het begin als beter veronderstelde. Teruggaan naar de oorsprong betekende in zijn ogen een teruggaan naar het moment van contact tussen het goddelijke en noodzakelijke. Dat punt zou kunnen fungeren als voorbeeld voor het streven naar harmonie tussen lichaam en ziel, om te komen tot het goede leven. Derrida maakt eveneens een terugkerende beweging. Hij doet dat echter vanuit een andere overtuiging: zo goed mogelijk leven vereist bewustzijn van complexiteit. Volgens Derrida dienen wij terug te gaan om de oorsprong niet terloops, maar principieel rijker te verdelen. Derrida geeft ons met zijn Khôra een middel van onschatbare waarde in handen. Wanneer wij Khôra proberen te vatten herproduceert zij zich, zo doordringt zij ons steeds opnieuw van verschil. Wanneer wij een oordeel vellen, betekenis geven, dan vergelijken wij. De manier dat zo goed mogelijk te doen, is met oog en aandacht voor verschil, door ons receptief op te stellen. Derrida's Khôra is geen brug die ontmoeting met het Goede, dat verheven zou zijn, mogelijk maakt. Derrida stelt Khôra voor als opening, een afgrond waar wij niet omheen kunnen. Goed leven, is niet iets wat je kunt 'bereiken', maar het is desalniettemin het nastreven waard. Derrida nodigt ons uit de onzekerheid van het aards bestaan, getekend door voortdurende omkering, niet te omzeilen, maar aan te gaan door de sprong in het diepe keer op keer te wagen...

## Khôra's vorm

Hoe moeten wij ons Khôra voorstellen, wat te denken van haar verschijning? Derrida schrijft dat dit niet-zijn zich slechts kan aankondigen. Volgens hem is er Khôra, zij biedt ruimte en zet aan tot denken. Kortom zij 'geeft', maar niet in de zin zoals wij dat gewoon zijn. Door de (eigen)naam wordt aan het unieke gerefereerd, de referent bestaat echter niet. Er zijn geen ontologische zijnskarakteristieken. Net als Plato wijst Derrida op de moeilijkheid Khôra te benaderen. Zij is onzichtbaar en heeft op hinderlijke, aporetische wijze deel aan het begrijpbare. Zij is niet, maar gebeurt. Net als bij Plato heeft Derrida's Khôra niets eigens, zij blijft amorf en leent zich slechts voor de eigenschappen van wat ze ontvangt. Zij is ook niet gereduceerd tot wat in haar plaats krijgt.

Wij kunnen Khôra niet waarnemen op de manier waarop wij dat misschien graag zouden willen. Toch kunnen wij haar wel ervaren, misschien dienen wij de opening die zij maakt 'uit te houden'. Derrida vraagt ons ook haar het 'bezitteloze' te laten houden. Misschien betekent zijn oproep dat wij moeten proberen haar niet (in) te vullen, maar te wachten. Derrida zegt ook dat zij ons gebeurt zoals de naam. Door haar (vorm) niet vast te grijpen, maar juist los te laten, kan op deze plaats mogelijk iets bijzonders ontstaan: betekenis. Ieder vastgrijpen van Khôra leidt enkel tot haar herproductie, misschien kunnen wij door ons perspectief en/of oordeel achterwege te houden, haar laten gebeuren. Volgens Derrida is Khôra receptief. Wij kunnen op onze beurt gastvrij zijn voor haar, door haar ons te laten 'overkomen'.

Derrida benadrukt, meer nog dan Plato, Khôra's uitzonderlijk ontvankelijk vermogen. Zij biedt ruimte aan tegenstellingen zonder dat zij zich aan omkering onderwerpt en ontvangt de hermeneutiek op maagdelijke wijze. Zij toont ons geen spiegel, maar het is alsof wanneer wij in staat zijn het idee los te laten háár te willen zien, dat zij óns iets kan laten zien. Ontvankelijkheid voor Khôra geeft mogelijk haar potentie de ruimte ons perspectief rijker te verdelen. Zij toont dan de verzameling aan afbeeldingen, tegenstellingen, effecten die in haar plaats hebben.

## Khôra's inhoud

Derrida schrijft dat Khôra een nieuwe, niet-binaire logica introduceert, een logica van het ambigue. Volgens Derrida ontstaat zij de logica van filosofie omdat zij enerzijds de logica van non-contradictie integreert en anderzijds het vermogen heeft de contradictie te onthullen. Khôra ontvangt tegenstellingen, Derrida geeft aan dat zij de typering ruimte verschaft. Khôra neemt zonder oordeel op wat zich aandient, mogelijk is dat de oorzaak dat zij niet onderworpen is aan wat in haar plaats heeft. Zij toont de tegenstellingen die zich in haar ophouden, zij lijkt niets aan deze afbeeldingen te veranderen. Beide zijden van opposities, zonder hiërarchie naast elkaar tonen, roept een beeld van non-contradictie op. Khôra's bijzondere structuur lijkt werkelijk, zoals Derrida voorstelt, een alternatief te bieden voor logica's van uitsluiting en insluiting.

Derrida schrijft dat Khôra een triton genos is en dat dit haar grens bepaalt. Het derde genre zijn, ofwel hét genre, verwijst naar een vorm van grenzeloosheid. Derrida schrijft dat zij niet meer beschouwd kan worden als origine, steeds verwijst zij naar een andere situatie-ervaring-rapport. Zij toont de onmogelijkheid van één origine, één vertrek,-of aankomstpunt. Vóór en buiten iedere generatie nodigt zij ons inderdaad uit tot afgrondelijke reflectie.

Khôra is niet alleen grenzeloos wat betreft haar genre, zij is volgens Derrida ook te zien als dé plaats. Zij is een opening -waarin- alles tegelijk plaats heeft en zich laat doordenken, dat betekent niet dat zij leeg is. Khôra is, zoals Derrida stelt, een plaats die bezet is. Daarmee lijkt hij ernaar te verwijzen dat zij een bestemming heeft. Zij opent, maar dient ook opgehouden te worden. Derrida lijkt ons op te roepen 'ontvankelijkheid' in algemene zin te respecteren. Meer specifiek blijkt deze plaats, die zich buiten alle andere bevindt en die zoals Derrida stelt 'geneutraliseerd is', de filosofie te ontvangen. Khôra biedt ruimte aan het veranderlijke, aan ontstaan. Derrida's beschrijving dat zij geneutraliseerd is, is opvallend. Mogelijk verwijst zij ernaar dat er een uitzonderlijke plaats voor haar is in het domein van het begrijpbare en dat Khôra als plaats precies vanuit dat domein ruimte biedt voor ontstaan van gedachten, namelijk voor filosofie.

## Khôra's taak

Derrida benadrukt Khôra's uitzonderlijke receptiviteit, hij duidt dit echter niet als taak. Anders dan Plato geeft Derrida niet een expliciete beschrijving van een taak van Khôra. Derrida's beschrijving dat in Khôra alleen tweede, secondaire, gemedieerde impressies plaats hebben, zou in combinatie met haar openen van plaats een impliciete verwijzing naar een bestemming kunnen zijn.

Het bestaan, het onveranderlijke of zoals Derrida dit later nuanceert 'het waarschijnlijke' lijkt geen ondersteuning te behoeven. Zij is en continueert als het ware vanzelf. Ten aanzien van ontstaan, het veranderlijke, het voelbare lijkt Derrida een andere mening toegedaan.

Derrida's nadruk op Khôra's receptiviteit lijkt ten eerste te verwijzen naar haar taak verschil zichtbaar te maken en zo ook het bestaansrecht daarvan te garanderen. Daarnaast verwijst Derrida's nadruk op haar plaats bieden aan gemedieerde impressies mogelijk naar zijn normatief uitgangspunt dat een waarborg voor ontstaan noodzakelijk is? Dat wij die dienen te creëren? Dat wij plaats dienen open te houden, het gaat dan misschien niet zozeer om ruimte voor ontmoeting alswel het maken en waarborgen van ruimte (bezitteloos, geneutraliseerd) voor creatie, ontstaan, het voelbare?

## Khôra's effect

Niet al wat zij teweegbrengt schijnt in directe zin met een bedoeling verbonden. Bovenal opent Khôra een ruimte tussen het voelbare en het begrijpbare. Zij maakt waarneming van verschil mogelijk. Volgens Derrida is wat zij in de *Timaus* herbedekt misschien hetgeen zich tussen alle paren bevindt: verschil. Derrida schrijft ook dat zij polariteit problematiseert. De positie die Khôra inneemt heeft creatie van tussenruimte tot gevolg.

Derrida stelt voor dat de ruimte die Khôra opent, wellicht resulteert in: situering, topologie van het zijn, ervaring van het zijn of verhouding tot het zijn. Ook schrijft hij dat Khôra verplaatsingen van de ene naar de andere plaats, in haar, verzamelt en autoriseert. Misschien kunnen wij in Khôra ervaren wat het is om plaats te hebben?

Khôra's bijzonder ontvankelijk vermogen voor tegenstellingen, haar ruimte bieden voor ontstaan lijkt een plaats te waarborgen die bij uitstek geschikt is voor verandering, of beter gezegd: omkering.

Derrida schrijft dat Khôra anachronistisch is en dat zij ook dat effect heeft, zij anachroniseert het zijn. Ook anticipeert zij het zijn, zij schrijft (typografisch) voor. Zij is zelf een beschadiging, maar beschadigt ook het discours. Haar structuur en effect lijken gelijk op te gaan. Wat haar onderscheidt van wat haar omringt verschilt niet van haar effect. Zou dit veroorzaakt worden doordat zij een opening is en geen ontologische zijnskarakteristieken bezit? In ieder geval maakt dit het lastig Khôra te scheiden van bestaan of ontstaan. Khôra kan gezien worden als het verschil. Een van haar voornaamste effecten, het zichtbaar maken van nuances, hangt daarmee samen.

Derrida geeft aan dat Khôra een aparte plaats markeert, de tussenruimte. Derrida schrijft dat zij zich onafhankelijk, dissymmetrisch, verhoudt tot wat een paar met haar lijkt te vormen. Dit verwijst in tegenstelling tot haar inhoud en effect die in elkaar over lijken te vloeien, naar wat haar onderscheidt van haar omgeving. Zij verhoudt zich onafhankelijk. Derrida beschrijft dit ook wel als 'non-rapport'. Zelf valt zij dus buiten iedere vertelling, ineenwacheling, verweving...dit lijkt voorwaarde/kenmerkend voor uitzonderlijke receptiviteit...



# HOED STUK 3

## *χώρα performance La carte postale: van schildering naar leven*

In dit deel staat de ontmoeting van Χώρα met de praktijk centraal. Doelstelling was om de schildering van het ‘concept’ via verbeelding en contact met het publiek naar de werkelijkheid over te brengen. Tijdens de literatuurstudie was er steeds plaats voor een ‘onderzoeker’. Deze verzamelde wat door Plato en Derrida over Χώρα geschreven werd. Toelichtingen op overwegingen en keuzes voorafgaand aan de performance worden toegeschreven aan deze onderzoeker. Het praktijkgedeelte van het onderzoek, de performance, verleidde de onderzoeker een andere plaats in te nemen. Zich laten leiden door Χώρα vraagt om maximale ontvankelijkheid. Geïnspireerd op Χώρα betekent dat het innemen van een tussenpositie. De performance nodigde de onderzoeker uit de plaats van Mister in Between te nemen.

Paragraaf 3.1 beschrijft de door de onderzoeker ervaren noodzaak tot toepassing van Χώρα. Vervolgens behandelt 3.2 de onderzoeksopzet. Paragraaf 3.3 toont de vertaling van de theorie over Χώρα naar haar verbeelding. Paragraaf 3.4 vormt het hart: de Χώρα performance. De versturing en ontvangst van de ansichtkaarten worden in deze paragraaf in beeld gebracht. De paragraaf wordt ingeleid door een beschrijving van de ervaringen van de onderzoeker tijdens de performance. De onderzoeksopzet ontpopte zich in de praktijk tot een gelaagd, gezamenlijk werk, deze omkering wordt in 3.5 toegelicht. In paragraaf 3.6 worden Χώρα’s vorm, inhoud, taak en effect voor een laatste maal beschreven, ditmaal door Mister in Between.

### 3.1 DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN | *Xώρα for difference*

Voorgaande hoofdstukken openden met een beschrijving van leven en werk van de filosofen bij wie *Xώρα* bestudeerd werd. De schrijver van deze scriptie staat nog (maar) aan het begin van haar leven en loopbaan. Voor de in dit onderzoek gemaakte keuzes speelt haar persoonlijke context echter uiteraard eveneens een rol. In de inleiding van deze scriptie en in paragraaf 1.4 komen al kort de achtergrond van de onderwerpkeuze en de gelijkenismetafoor als inspiratiebron voor de vormgeving van het onderzoek naar voren. Dit hoofdstuk opent met een toelichting op de door mij, de onderzoeker, ervaren noodzaak tot een praktijkverkenning. Deze beschrijving probeert ook inzichtelijk te maken waarom ik veronderstelde dat een verkenning in theorie én praktijk wetenschappelijke consistentie ten goede zou komen.

De keuze voor *Xώρα* en de op haar geïnspireerde methode van onderzoek vloeiden voor mij logischerwijze voort uit het belang dat ik hecht aan de humanistiek als zijnde een 'toegepaste wetenschap'. (www.uvh.nl/onderwijs/bachelor-humanistiek) De humanistiek zet zich in voor wisselwerking tussen concept en ervaring. Een concept belicht bepaalde aspecten, maar ontnemt onherroepelijk ook het zicht op weer andere aspecten van die werkelijkheid. Verstand én gevoel zijn termen van een paar dat in zijn geheel deel heeft aan dezelfde werkelijkheid. (Tsoukas, 2003:612)

Slechts in die dagelijkse werkelijkheid kunnen idealen een gestalte krijgen. Dit afstudeeronderzoek is te zien als aankondiging van de verhouding tot het werkveld die ik beoog. Die verhouding behelst engagement voor vreugdevol, vakkundig laveren tussen theorie en praktijk, model en afbeelding. Voortdurende inzet voor verbinding van verschillende werkelijkheidsdomeinen is mijns inziens essentieel voor de humanisticus. Bovendien draagt die dynamiek via kwaliteit en duurzaamheid van relaties, naar ik hoop bij aan een meer humaan samenleven. De humanisticus committeert zich om hieraan professioneel gestalte te geven.

Het bijzondere karakter van de humanistiek, de drang als ontwerper te creëren én te ontdekken, de voor mij nauwe relatie tussen vrijheid en verscheidenheid en interpretatie van Derrida's *Xώρα* als performance (Bulhof, 2000:217), bepaalden tezamen een voor mij vanzelfsprekend uitgangspunt. Ik wilde verschil niet alleen bestuderen, maar de confrontatie daarmee in de praktijk opzoeken. Literatuuronderzoek bekrachtigde dat voornemen: *Xώρα* bleef mij ontglippen. Plato én Derrida stelden dat het om een moeilijk, zo niet onbereikbaar, begrip ging. Nadere bestudering vergrootte desalniettemin zin de ontstane schildering van *Xώρα* tot leven te wekken.

*'Steeds als ik haar weerbarstig terzijde wilde schuiven en hoopvol toch nog béél even vanuit een oogboek keek, dan kwam ik zijdelings lezend toch weer bij haar terug. Xώρα, zó belangrijk, spannend, rijk, intrigerend, complex, ik kon het eenvoudigweg niet laten...'*<sup>12</sup>

### 3.2 Onderzoeksopzet: Omkeringen

Het praktijkgedeelte van het onderzoek omvatte verschillende omkeringen. Sommige waren 'gepland', zoals uit de beschrijving van de onderzoeksopzet naar voren komt. Uitvoering van onderzoek is een vertaling van de opzet, zij vertonen uiteraard gelijkenis, maar staan niet gelijk aan elkaar. Net zoals organisatie zich niet enkel(voudig) van buitenaf op laat leggen, kwamen er verschillen tussen de opzet en de uitvoering van het onderzoek aan het licht. Het praktijkgedeelte van het onderzoek: de performance, kreeg gestalte door haar opzet. Daarnaast 'ontstond' zij ook als zelf-genererend patroon, als spontane ordening. *Xώρα* verfijnde mijn waarnemingsvermogen, zij attendeerde mij erop dat de werkelijkheid uit meer materialen bleek opgebouwd dan ik had verwacht. (Tsoukas, 2003:608, 610-612)

Alvorens over te gaan op de beschrijving van de onderzoeksopzet van de performance is een korte uitleg ten aanzien van één van de omkeringen van belang. De toelichting betreft de eerder aangestipte rolwisseling, deze is van belang voor de lezer omdat deze zich daardoor kan positioneren tegenover de schrijver van enkele stukken in de scriptie: Mister in Between. De gelijkenismetafoor resulteerde niet alleen in de poging tot vertaling van de theorie naar de praktijk, maar ook in een verschuiving die mij als onderzoeker meer direct aanging. Het 'eigene' met enige reserve betrachten bleek essentieel voor constructief omgaan met verschil. (vergelijk L. ten Kate, Soeterbeecklezing, 2011) Ik ontdekte dat objectiviteit positioneel gebonden is en ervoer dat het vormgeven aan eigen meervoudigheid niet eenvoudig is. (M. Drenth von Februar, 2000:11) Het praktijkonderzoek vroeg om flexibel bewegen tussen afstand en betrokkenheid. Inname van de rol van Mister in Between faciliteerde professionele distantie. Het werken vanuit de tussenpositie opende mogelijkheden conventionele dialectiek en binariteit in algemene zin te ontstijgen.

#### Onderzoeksopzet: Omkering van teksten naar kenmerken

Het verlangen *Xώρα* tot leven te wekken leidde tot het besluit haar te verbeelden. Om niet volledig in abstractie te verdwalen werd een duidelijk vertrekpunt bepaald. De bij Plato en Derrida verzamelde kenmerken vormden het uitgangspunt, selectie gebeurde aan de hand van de volgende criteria:

- Een mate van representativiteit voor auteur en context van de vindplaats
- Toepassingsmogelijkheden voor (normatief) professionele belichaming
- Dynamiek tussen auteurs, kenmerk 1 van Plato is namelijk geformuleerd in dialoog met 1 van Derrida etc. Op basis hiervan ontstonden twee lijsten die als inspiratie voor de verbeelding dienden.<sup>13</sup>

<sup>12</sup> Om reflecties over ervaringen tijdens het onderzoek vast te leggen werd een onderzoeksdagboek bijgehouden. Onderzoeksdagboek 2010.

<sup>13</sup> De lijsten zijn naast de ontworpen kaarten afgebeeld in paragraaf 3.3, pagina 34.

Onderzoeksopzet: Omkering van kenmerken naar verbeelding  
Benadering van Χώρα via verbeelding bevroeg eerdere interpretaties, de werkwijze vergrootte receptiviteit. (Tuinhof de Moed, 2010:31-41) Visualisatie van gedachten, vooronderstellingen, verlangens ten aanzien van Χώρα bleek niet alleen een continuering van denken vanuit een ‘andere basis dan woorden’ zoals aanvankelijk al werd verondersteld. Χώρα aftasten met beeldende middelen opende een ‘derde weg’. Subjectieve articulatie vereiste namelijk omkering en maakte belichting van andere perspectieven mogelijk. Al tekenend, schilderend en fotograferend werd de gelijkenismetafoor doorleefd. Met de kenmerken in gedachten beeldend zoeken naar visualisatie maakte duidelijk dat toepassing van een concept eigenlijk ook een delicate vorm van vergelijken is. De betekenaar werkt zich, als het goed is, de schrale kopie voorbij en streeft naar creatie van een afbeelding die de persoonlijke ervaring voor anderen levendig gestalte geeft.

### Onderzoeksopzet: Χώρα performance

*La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà* (Derrida, 1980) inspireerde tot vertaling van de 60 ontstane verbeeldingen naar ansichtkaarten, die werden verstuurd aan verschillende professionals. De ‘Χώρα performance’, startte bij de vormgeving en vervolgde daarna in de wisselwerking tussen de verzending en ontvangst van de ansichtkaarten. Geadresseerden werden uitgenodigd te reageren op kenmerk en verbeelding op de ontvangen ansichtkaart. Bovendien werd gevraagd dit te relateren aan ‘normatieve professionaliteit’ en de reactie met de onderzoeker te delen per ansichtkaart.

De beschrijving van de kenmerken op de kaarten volgde de teksten van Plato en Derrida zoveel mogelijk op de voet. De gelijkenismetafoor bepaalde de werkwijze, het doel was om de vertaalslag van theorie naar praktijk mét anderen te maken. Vanuit de wens ‘zoveel mogelijk Χώρα te produceren’<sup>14</sup> werden de kaarten verzonden zonder envelop, voor retourzending werd een postzegel bijgevoegd. Een kleine groep ontving de kaart in een envelop vergezeld van een brief waarin schrijvers, kunstenaars bedankt werden voor hun inspiratie. Om de kaarten willekeurig<sup>15</sup> te verdelen werden ze per volledige serie van één schrijver gekoppeld aan alfabetisch geordende groepen geadresseerden.

Onderzoeksopzet: Omkering van kaarten naar geadresseerden  
De eerste groep betrof een interne verzending aan collega’s, werkzaam bij Humanitas, Humanistisch Verbond, Humanistische Omroep, Humanistische Alliantie, BlinN, Humanistische Uitvaartbegeleiding, Humanistisch Steunfonds, Jong HV. Als receptionist voor die organisaties beschikte de onderzoeker over een uitgelezen kans deze ‘humanistisch professionals’ te benaderen. Verzonden aantal: 149

De tweede, externe, verzending bestond uit verschillende groepen:

-Vormgevers, kunstenaars, die inspireerden tot de verbeelding.<sup>16</sup>

-Kennissen, vrienden, familie in mensgerichte beroepen, aangevuld met docenten van de universiteit. De UvH betekende voor de onderzoeker een plaats waar het voor haar al langer wezenlijke Χώρα dankzij docenten meermaals ervaren werd. Verzonden aantal: 82

De laatste groep betrof mensen ontmoet door het onderzoek. Een tijd lang concentreerde de onderzoeker zich erop Χώρα ruimtelijk te ervaren. Plaatsen waar zij haar zocht: tijdens een conferentie over ontwikkelingswerk, in het Nationaal Museum in aanbouw in Qatar, tijdens 200 dagen Bikram yoga in Amsterdam en Parijs, in gastenhuis Kasteel Slangenburgh in Doetinchem, gedurende een oecumenische wandeling in Flevoland, bij een symposium in Londen... De groep omvatte ook schrijvers, wetenschappers die door dit onderzoek ‘ontmoet’ werden. Verzonden aantal: 60 stuks. Het totale aantal verstuurde kaarten: 291.

<sup>14</sup> Wanneer je haar probeert te vatten of te beschrijven (her) produceert zij zich immers. Zie ook paragraaf 2.5, pagina 29.

<sup>15</sup> Om het verbinden van een kaart aan een specifieke persoon te voorkomen.

<sup>16</sup> De Timaeus, haar ineenschakeling van verhalen, relaties, vergrootte bewustzijn van complexiteit van de onderzoeker die dit vervolgens ook in het onderzoek wenste te verwerken.

### 3.3 Verbeelding Χώρα: Omkering van kenmerken naar verbeelding

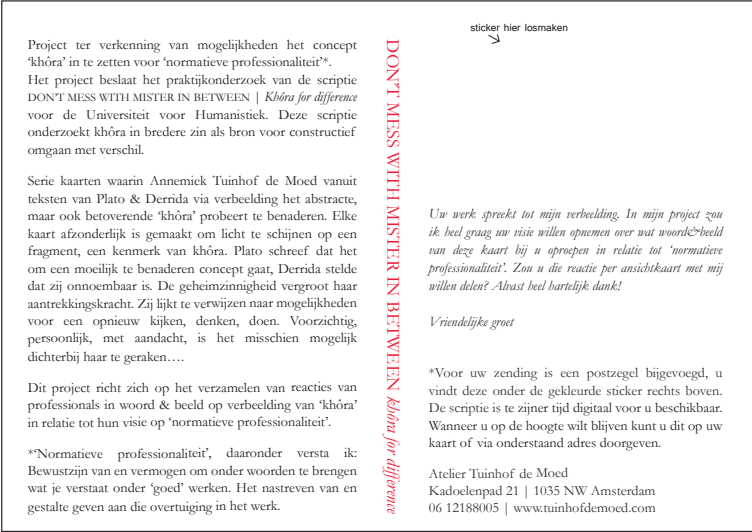
In deze paragraaf worden de ontworpen kaarten op de voorgrond geplaatst om zo de lezer uit te nodigen voor het spel waartoe Χώρα verleidt. Visuele perceptie is te zien als kritische praktijk, waarbij je niet kunt vermijden zelf het beeld te beïnvloeden. (Maaïke Bleeker, event *CAVES*, 2011) De Χώρα performance maakt deel uit van dit onderzoek precies omdat beoogd wordt die kritische én subjectieve praktijk niet uit de weg, maar aan te gaan.

Steeds werden tien kenmerken van Plato/Derrida binnen één manier van werken verbeeld, dit resulteerde in 60 verbeeldingen van Χώρα. Voor de collages werd gebruik gemaakt van bestaand beeldmateriaal. Met kunstenaars en vormgevers waarvan het werk in vergaand herkenbare zin werd verwerkt is waar mogelijk contact opgenomen. De op dit werk geïnspireerde kaarten zijn door de onderzoeker ook naar de betreffende kunstenaars verstuurd.

De aan de literatuurstudie ontleende kenmerken die het uitgangspunt vormden:

*Plato's Χώρα*

- 1 Zij is onzichtbaar.
- 2 Zij vangt op wat ontstaat. Zij is de moeder (nb: akker) van wat je kunt zien en waarnemen.
- 3 De voedster kan de vorm van de elementen en de ermee samenhangende effecten ondervinden, zij lijkt er daarom steeds anders uit te zien.
- 4 Zij heeft de taak van alles indrukken op te nemen. Zij is van nature vrij van iedere vorm zodat zij goed afbeeldingen kan ontvangen van wat eeuwig bestaat.
- 5 Zij wordt in beweging gebracht door wat bij haar naar binnen gaat, daardoor ziet zij er steeds anders uit. Zij neemt niet de aard, wel tijdelijke figuraties aan.
- 6 Zij moet altijd hetzelfde genoemd worden omdat ze niet aan kracht verliest.
- 7 Zij heeft op ontoegankelijke wijze deel aan wat denkbaar is.
- 8 Gevuld met niet op elkaar lijkende krachten is ze zelf ook niet in evenwicht.
- 9 Zij schommelt en brengt krachten aan het schudden.
- 10 Zij is een instrument dat schudding verspreidt, zij brengt alles op zijn/haar plaats.



De kaarten op de volgende pagina's waren alle voorzien van bovenstaande achterzijde.

*Derrida's Khôra*

- 1 Zij is niet, maar gebeurt. Dit niet-zijn kan zich slechts aankondigen.
- 2 Zij brengt een nieuwe, niet-binaire logica; een logica van het ambigue.
- 3 Zij heeft geen identiteit. Zij leent zich voor de eigenschappen van hetgeen ze ontvangt. Zij is het proces van hetgeen zich komt inschrijven niet gereduceerd tot wat in haar plaats krijgt.
- 4 Zij is niet de leegte. Zij is een opening van een plaats -waarin- alles tegelijk plaats heeft en zich laat doordenken.
- 5 Zij is een ontvangstplaats, die plaats geeft aan alle vertellingen. Zij onderwerpt zich niet aan wat ze situeert; ook aan geen enkele omkering.
- 6 Alleen tweede, secondaire, middelmatige of gemedieerde impressies hebben plaats.
- 7 Zij neemt deel aan het begrijpbare op een hinderlijke, aporetische wijze. Zij anachroniseert het zijn. Zij anticipeert het zijn.
- 8 Zij biedt ruimte aan tegenstellingen. In haar zijn twee genres van beweging; de dubbele uitsluiting en de insluiting.
- 9 Zij markeert een aparte plaats, de tussenruimte, die tegenstellingen ontvangt. Zij verhoudt zich op onafhankelijke, dissymmetrische wijze tot alles wat in of naast haar is.
- 10 Wat zij herbedekt, is misschien hetgeen zich tussen alle paren bevindt. Zij problematiseert polariteit. Doordat zij ruimte opent resulteert zij wellicht in: situering, topologie van het zijn, ervaring van het zijn of verhouding tot het zijn.





## Plato's χώρα

De eerste serie bestaat uit beschildeerde collages. Het werken met gevonden materiaal was een bewuste keuze, ieder ingebracht element vertelt een verhaal op zich. Het materiaal van anderen nodigt uit oneigen(lijke) perspectieven in te nemen, het onbewuste komt zo op spontane wijze aan de oppervlakte. Zo werd de onderzoeker ook tijdens de performance uitgedaagd zich te verhouden tot het Andere.



Plato's  
khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

1 Zij is onzichtbaar.



Plato's  
khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

2 Zij vangt op wat ontstaat. Zij is de moeder van wat je kunt zien en waarnemen.



Plato's  
khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

3 De voedster kan de vorm van de elementen en de ermee samenhangende effecten ondervinden, zij lijkt er daarom steeds anders uit te zien.



Plato's  
khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

4 Zij heeft de taak van alles indrukken op te nemen. Zij is van nature vrij van iedere vorm zodat zij goed afbeeldingen kan ontvangen van wat eeuwig bestaat.



Plato's  
khora

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*  
5 Zij wordt in beweging gebracht door wat bij haar naar binnen gaat, daardoor ziet zij er steeds anders uit. Zij neemt niet de aard, wel tijdelijke figuraties aan.



Plato's  
khora

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*  
6 Zij moet altijd hetzelfde genoemd worden omdat ze niet aan kracht verliest.



Plato's  
khora

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*  
7 Zij heeft op ontoegankelijke wijze deel aan wat denkbaar is.



Plato's  
khora

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*  
8 Gevuld met niet op elkaar lijkende krachten is ze zelf ook niet in evenwicht.



Plato's  
khora

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*  
9 Zij schommelt en brengt krachten aan het schudden.



Plato's  
khora

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*  
10 Zij is een instrument dat schudding verspreidt, zij brengt alles op zijn/haar plaats.



# Plato's χώρα

De tweede serie betreft typografische collages waarin verdere abstractie voorop stond. Door beperking tot primaire klanken, ontstond de uitdaging Plato's Χώρα in één teken neer te zetten. Zo onderscheidde deze werkwijze zich van het schrijven dat vooraf was gegaan.



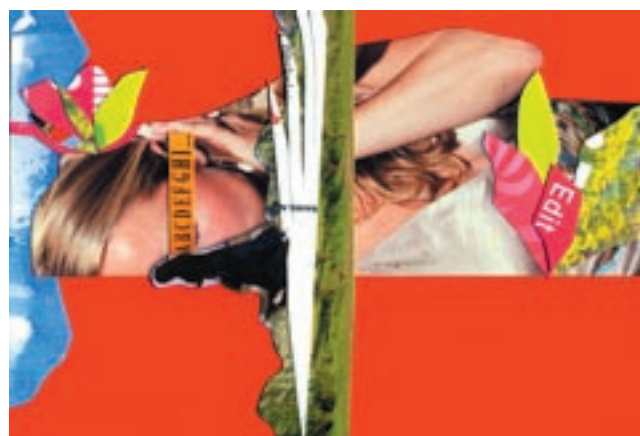
DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora for difference*

1 Zij is onzichtbaar.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora for difference*

2 Zij vangt op wat ontstaat. Zij is de moeder van wat je kunt zien en waarnemen.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora for difference*

3 De voedster kan de vorm van de elementen en de ermee samenhangende effecten ondervinden, zij lijkt er daarom steeds anders uit te zien.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khora for difference*

4 Zij heeft de taak van alles indrukken op te nemen. Zij is van nature vrij van iedere vorm zodat zij goed afbeeldingen kan ontvangen van wat eeuwig bestaat.



Plato's  
khōra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for alltimes*  
5 Zij wordt in beweging gebracht door wat bij haar naar binnen gaat, daardoor ziet zij er steeds anders uit. Zij neemt niet de aard, wel tijdelijke figuraties aan.



Plato's  
khōra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for alltimes*  
6 Zij moet altijd hetzelfde genoemd worden omdat ze niet aan kracht verliest.



Plato's  
khōra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for alltimes*  
7 Zij heeft op ontoegankelijke wijze deel aan wat denkbaar is.



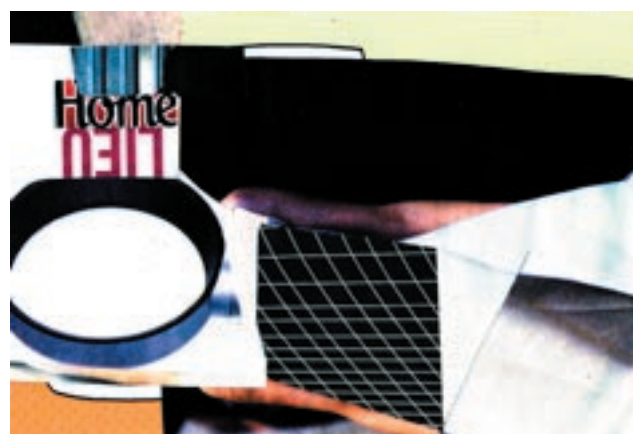
Plato's  
khōra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for alltimes*  
8 Gevuld met niet op elkaar lijkende krachten is ze zelf ook niet in evenwicht.



Plato's  
khōra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for alltimes*  
9 Zij schommelt en brengt krachten aan het schudden.



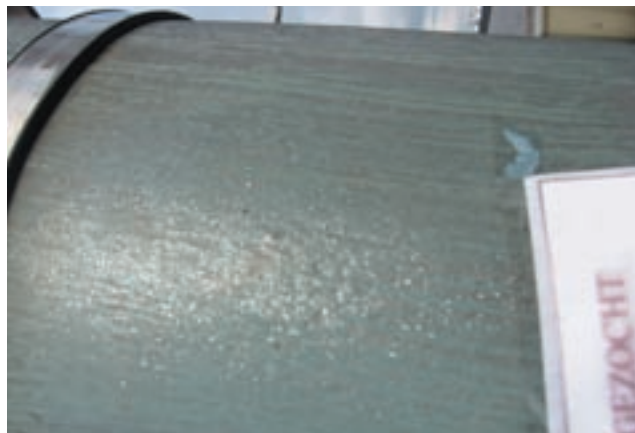
Plato's  
khōra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for alltimes*  
10 Zij is een instrument dat schudding verspreidt, zij brengt alles op zijn/haar plaats.



# Plato's χώρα

Voor de derde serie was de leidraad het verwerklijken van de vooronderstelling Plato's Χώρα in ruimtelijke zin aan te kunnen treffen. Met steeds één kenmerk in het hoofd dwaalde de onderzoeker met de camera over straat. Zo spontaan mogelijk, wat nu en dan resulteerde in vrij banale associaties, registreerde zij hetgeen herkend werd als het gezochte kenmerk.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

1 Zij is onzichtbaar.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

2 Zij vangt op wat ontstaat. Zij is de moeder van wat je kunt zien en waarnemen.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

3 De voedster kan de vorm van de elementen en de ermee samenhangende effecten ondervinden, zij lijkt er daarom steeds anders uit te zien.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

4 Zij heeft de taak van alles indrukken op te nemen. Zij is van nature vrij van iedere vorm zodat zij goed afbeeldingen kan ontvangen van wat eeuwig bestaat.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per different*  
5 Zij wordt in beweging gebracht door wat bij haar naar binnen gaat, daardoor ziet zij er steeds anders uit. Zij neemt niet de aard, wel tijdelijke figuraties aan.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per different*  
6 Zij moet altijd hetzelfde genoemd worden omdat ze niet aan kracht verliest.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per different*  
7 Zij heeft op ontoegankelijke wijze deel aan wat denkbaar is.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per different*  
8 Gevuld met niet op elkaar lijkende krachten is ze zelf ook niet in evenwicht.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per different*  
9 Zij schommelt en brengt krachten aan het schudden.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per different*  
10 Zij is een instrument dat schudding verspreidt, zij brengt alles op zijn/haar plaats.

# Derrida's Khôra

De eerste serie bestaat uit beschilderde collages. Het werken met gevonden materiaal was een bewuste keuze, ieder ingebracht element vertelt een verhaal op zich. Het materiaal van anderen nodigt uit oneigen(lijke) perspectieven in te nemen, het onbewuste komt zo op spontane wijze aan de oppervlakte. Zo werd de onderzoeker ook tijdens de performance uitgedaagd zich te verhouden tot het Andere.



Derrida's  
khôra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina per d'Almon*  
1 Zij is niet, maar gebeurt. Dit niet-zijn kan zich slechts aankondigen.



Derrida's  
khôra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina per d'Almon*  
2 Zij brengt een nieuwe, niet-binaire logica; een logica van het ambigue.



Derrida's  
khôra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina per d'Almon*  
3 Zij heeft geen identiteit. Zij leent zich voor de eigenschappen van hetgeen ze ontvangt. Zij is het proces van hetgeen zich komt inschrijven niet gereduceerd tot wat in haar plaats krijgt.



Derrida's  
khôra

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina per d'Almon*  
4 Zij is niet de leegte. Zij is een opening van een plaats -waarin- alles tegelijk plaats heeft en zich laat doordenken.





DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*

5 Zij is een ontvangtplaats, die plaats geeft aan alle vertellingen. Zij onderwerpt zich niet aan wat ze situeert; ook aan geen enkele omkering.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*

6 Alleen tweede, secondaire, middelmatige of gemedieerde impressies hebben plaats.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*

7 Zij neemt deel aan het begrijpbare op een hinderlijke, aporetische wijze. Zij anachroniseert het zijn. Zij anticipeert het zijn.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*

8 Zij biedt ruimte aan tegenstellingen. In haar zijn twee genres van beweging: de dubbele uitsluiting en de insluiting.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*

9 Zij markeert een aparte plaats, de tussenruimte, die tegenstellingen ontvangt. Zij verhoudt zich op onafhankelijke, dissymmetrische wijze tot alles wat in of naast haar is.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khora per difference*

10 Wat zij herbedekt, is misschien hetgeen zich tussen alle paren bevindt. Zij problematiseert polariteit. Doordat zij ruimte opent resulteert zij wellicht in: situering, topologie van het zijn, ervaring van het zijn of verhouding tot het zijn.



## Derrida's Khôra

De tweede serie betreft typografische collages waarin verdere abstractie voorop stond. Door beperking tot primaire klanken, ontstond de uitdaging Derrida's khôra in één teken neer te zetten. Zo onderscheidde deze werkwijze zich van het schrijven dat vooraf was gegaan.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina for d'Alina*

1 Zij is niet, maar gebeurt. Dit niet-zijn kan zich slechts aankondigen.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina for d'Alina*

2 Zij brengt een nieuwe, niet-binaire logica; een logica van het ambigue.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina for d'Alina*

3 Zij heeft geen identiteit. Zij leent zich voor de eigenschappen van hetgeen ze ontvangt. Zij is het proces van hetgeen zich komt inschrijven niet gereduceerd tot wat in haar plaats krijgt.



DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina for d'Alina*

4 Zij is niet de leegte. Zij is een opening van een plaats -waarin- alles tegelijk plaats heeft en zich laat doordenken.



Derrida's khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for difference*  
5 Zij is een ontvangstaats, die plaats geeft aan alle vertellingen. Zij onderwerpt zich niet aan wat ze situeert; ook aan geen enkele omkering.



Derrida's khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for difference*  
6 Alleen tweede, secundaire, middelmatige of gemedieerde impressies hebben plaats.



Derrida's khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for difference*  
7 Zij neemt deel aan het begripbare op een hinderlijke, aporetische wijze. Zij anachroniseert het zijn. Zij anticipeert het zijn.



Derrida's khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for difference*  
8 Zij biedt ruimte aan tegenstellingen. In haar zijn twee genres van beweging; de dubbele uitsluiting en de insluiting.



Derrida's khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for difference*  
9 Zij markeert een aparte plaats, de tussenruimte, die tegenstellingen ontvangt. Zij verhoudt zich op onafhankelijke, dissymmetrische wijze tot alles wat in of naast haar is.



Derrida's khōra

DON'T MISS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra for difference*  
10 Wat zij herbedekt, is misschien hetgeen zich tussen alle paren bevindt. Zij problematiseert polariteit. Doordat zij ruimte opent resulteert zij wellicht in: situering, topologie van het zijn, ervaring van het zijn of verhouding tot het zijn.

## Derrida's Khôra

Voor de derde serie was de leidraad het verwerkelijken van de vooronderstelling Derrida's khôra in ruimtelijke zin aan te kunnen treffen. Met steeds één kenmerk in het hoofd dwaalde de onderzoeker met de camera over straat. Zo spontaan mogelijk, wat nu en dan resulteerde in vrij banale associaties, registreerde zij hetgeen herkend werd als het gezochte kenmerk.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina Jor d'Amor*

1 Zij is niet, maar gebeurt. Dit niet-zijn kan zich slechts aankondigen.



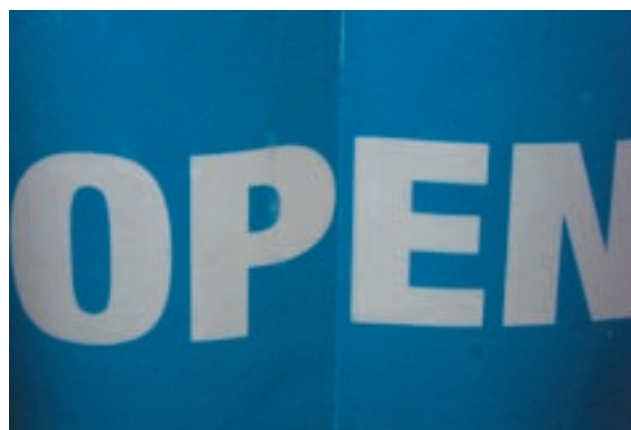
DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina Jor d'Amor*

2 Zij brengt een nieuwe, niet-binaire logica; een logica van het ambigue.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina Jor d'Amor*

3 Zij heeft geen identiteit. Zij leent zich voor de eigenschappen van hetgeen ze ontvangt. Zij is het proces van hetgeen zich komt inschrijven niet gereduceerd tot wat in haar plaats krijgt.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *Alina Jor d'Amor*

4 Zij is niet de leegte. Zij is een opening van een plaats -waarin- alles tegelijk plaats heeft en zich laat doordenken.





DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

5 Zij is een ontvangtplaats, die plaats geeft aan alle vertellingen. Zij onderwerpt zich niet aan wat ze situeert; ook aan geen enkele omkering.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

6 Alleen tweede, secundaire, middelmatige of gemedieerde impressies hebben plaats.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

7 Zij neemt deel aan het begrijpbare op een hinderlijke, aporetische wijze. Zij anachroniseert het zijn. Zij anticipeert het zijn.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

8 Zij biedt ruimte aan tegenstellingen. In haar zijn twee genres van beweging; de dubbele uitsluiting en de insluiting.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

9 Zij markeert een aparte plaats, de tussenruimte, die tegenstellingen ontvangt. Zij verhoudt zich op onafhankelijke, dissymmetrische wijze tot alles wat in of naast haar is.



DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN *khōra per difference*

10 Wat zij herbedekt, is misschien hetgeen zich tussen alle paren bevindt. Zij problematiseert polariteit. Doordat zij ruimte opent resulteert zij wellicht in: situering, topologie van het zijn, ervaring van het zijn of verhouding tot het zijn.



### 3.4 Receptie & reflectie: Omkering van verzending naar ontvangst

*‘De interventie van de kaart versturing zorgde voor nogal wat opschudding (typisch Xώρα...). Na de eerste verzending aan collega’s bleek het project ‘talk of the day’ tijdens de maandelijkse vergadering. De weken erop wervelde Xώρα in gesprekken per telefoon, aan de balie, door de wandelgangen. Volgende verzendingen toonden vrienden en kennissen die googleden bij de vleet, uitingen van frustratie, radiostiltes van naasten. Weer anderen reageerden dankbaar, verwonderd, lovend over Xώρα’s zaaien van verwarring en associeerden er lustig op los. Waar kwam dit verschil in ontvangst vandaan? Op een bepaald moment besloep mij de angstaanjagende gedachte, dat mensen hiërarchisch gezien hoger in organisaties werkzaam, per definitie beter waren in abstract denken en dat weerstand kwam van ‘doeners’.<sup>17</sup> Toen ik van de conciërge en een collega van de repro twee prachtige kaarten ontving die haarscherp het voor mij wezenlijke in woord en beeld aan het licht brachten, was ik diepgeraakt en gerustgesteld dat het leven godzijdank altijd meer complex is dan verwacht...’*

*‘Door maanden achtereen op dit concept te studeren zat ik nu inderdaad heerlijk gestoeld op eigen spinsels. Door dit aangenaam verweven van gedachten bevond ik mij inmiddels in een prachtige tot ins Blaue hinein, best prettige, doch vrij gelokaliseerde, want eigen, wereld. De reacties van mijn collega’s haalden mij bruut uit dit dromen met open ogen, om met Plato te spreken. Daar stond ik dan, in contact met een heleboel andere werelden en eigenlijk wist ik vrij snel wat hier zo onaangenaam prikte. Liever had ik mijn ogen, wat veel gemakkelijker en prettiger leek, daarvoor gesloten. Het was echter te laat, al dat lezen over Xώρα had mij in de verste verten toch écht niet verwijderd van hetgeen waar deze studie om begonnen was: (constructief omgaan met) verschil! Dat bleek dus, niet echt tot mijn verrassing, maar toch wel ineens (weer) héél tastbaar, in het geheel niet eenvoudig. Kortom ik had precies gevonden wat ik zocht en had gemeend te moeten zoeken.’<sup>18</sup>*

De abstractie van de kenmerken en de verbeelding van de kaarten openden ruimte. Een aantal van de geadresseerden ervoer dat als gebaar van gastvrijheid, als uitnodiging plaats te nemen. Derrida stelt dat waar plaats is voor een onverwachte, onbekende gast, dat daar de tekst niet begrijpbaar is. Het discours bevat daar een ‘lege zone’. (Derrida etc., 1997/2001:30) Derrida’s woorden in ogenschouw nemend werd duidelijk dat de open plaats niet uitsluitend als aangename uitnodiging ervaren kan worden. Oningevuldheid kan evengoed aanleiding zijn tot een verwarrende, vervreemdende ervaring.

De performance bevestigde dat het goed mogelijk was om de dialoog op te zoeken door een tussenpositie in te nemen. De performance bracht ook aan het licht dat die positie zich niet op een gefixeerd punt bevindt, maar dat deze steeds opnieuw opgezocht dient te worden. Ten gunste van receptiviteit werd in eerste instantie de plaats van gastheer ingenomen. De performance maakte duidelijk dat er ook een moment kwam waarop die plaats weer opgegeven diende te worden. De geadresseerden vergastten toen namelijk de onderzoeker. Zij voorzagen haar via een ervaring van verschil, van de tweede grafische fictie die Xώρα tot leven bracht. Het tot leven wekken van een idee vereist klaarblijkelijk een steeds opnieuw positioneren ten opzichte van het Andere. (vergelijk Karskens over waarheid bij Foucault, Soeterbeecklezing, 2011)

Er werd meer Xώρα gecreëerd dan vooraf voor mogelijk werd gehouden, zij ontstond in zo vele gedaanten dat onderzoek en onderzoeker keer op keer geschud werden.

*‘Waar zij verscheen, kwam ik te laat, iedere keer dat ik dacht nu écht haar essentie in de hand te hebben werd ik door Xώρα teruggefloten, confronteerde zij mij met mijn verlangen en vooronderstelling betekenis te kunnen vatten... Er waren geadresseerden die mijn vraag gastvrij in ontvangst namen, maar diegenen voor wie deze niet welkom was, waren evengoed van betekenis. Het leven en mensen daarin bevroegen mij: Kun en wil jij (ook) gaan waar je niet welkom bent? Een volmondig bevestigend kunnen beantwoorden van die vraag bleek noodzakelijk voor mijn opvatting van normatieve professionaliteit. Dit project heeft een eerste verwerkelijking daarvan mogelijk gemaakt.’<sup>19</sup>*

De performance verzamelde bij uitstek verschil, Het uitzonderlijk receptieve Xώρα, vraagt om het één voor één ter hand nemen van de ontvangen kaarten. De nu volgende presentatie plaatst verstuurd en ontvangen kaarten naast elkaar, de vergelijking dient niets anders dan het in beeld brengen van verschil. De geadresseerden spreken met de kaarten namelijk voor zich (zelf).

<sup>17</sup> De manier waarop diegenen zich presenteerden die zich met mijn ‘opdracht’ opgezadeld voelden. Onderzoeksdagboek 2011.

<sup>18</sup> Onderzoeksdagboek 2011.

<sup>19</sup> Onderzoeksdagboek 2011.

# *χώρα performance La carte postale: van schildering naar leven'*

Dit deel toont het hart van de *χώρα performance*: de verzonden en ontvangen kaarten. Steeds wordt eerst de kaart in beeld gebracht die verstuurd werd, deze is te herkennen aan de rode stip met de aanduiding Plato's/Derrida's khôra en de beschrijving van het betreffende kenmerk. De reactie op de verstuurde kaart wordt er steeds naast geplaatst. Hoewel het verleidelijk was de kaarten naar esthetisch inzicht te rangschikken, bepaalden *χώρα* en de eerder geformuleerde kenmerken de ordening.

De kaarten zijn aan de hand van de kenmerken die ze verbeelden, oplopend in getal gesorteerd. Ontvangen kaarten die reageren op kenmerken van Plato's *χώρα* worden eerst afgebeeld. Meerdere reacties op dezelfde, door de onderzoeker verstuurde, kaart zijn ter vergelijking naast elkaar geplaatst. Voor de ordening werd verder rekening gehouden met het volgende:

Ieder kenmerk, dus 1 t/m 10 van Plato en Derrida, is door de onderzoeker drie keer verbeeld. (Zoals in paragraaf 3.3 beschreven betrof de eerste serie geschilderde collages, de tweede typografische collages en bestond de derde serie uit foto's) Wanneer er reacties zijn ontvangen op een zelfde kenmerk, weliswaar door de onderzoeker verbeeld op verschillende kaarten, zijn deze bij elkaar geplaatst.

De kenmerken bij Plato en Derrida zijn in dialoog met elkaar opgesteld. Kenmerk 1 bij Plato en kenmerk 1 bij Derrida zijn geformuleerd vanuit een veronderstelde wisselwerking. Om die reden zijn ook reacties op kaarten van Plato en Derrida, als zij hetzelfde kenmerk in getal betreffen, naast elkaar geplaatst. Uitsluitend waar dit om technische redenen noodzakelijk was is van bovenstaande indeling afgeweken.





Lieve Annemiek, Op deze kaart staat mijn verbeelding van het concept khôra: verschil in gemeenschap, gezichtloos, onbepaald voor mij is ze de **Community, Gemeenschap** beschermminnaar van de kracht van t verschijde leestoring van het andere. Ze leidt ons voortig eenduidigheid, stikheid, lidenstrie, automatisme en moeit ruimte voortspeltse, eigenheid, auctoriteit. Zedra ze wordt berodend, gekooid, verliest ze haar onbepaaldheid, vanwaar dat ze allen kan worden berodend, steeds moet worden (op)gezocht. Ik moet denken aan haar plek tussen het bekende & onbekende, waar groei & ontwikkeling mogelijk zijn. Daar is zij. In mijn werk als hulpverlener zorgt of waarborgt khôra-kunde om vanuit eigen leerzame waarden in-vulling te geven aan momenten van contact met een, de ander be-moedigen, zoeken naar wat goed & niet goed is in de opvoedings-situatie van een kind en de ouders. Ze zorgt voor ruimte voor waarden van verschillen in waarden, aanpak, maar ook in het waarden van verschillende manieren van in het leven staan en waarden voor oplegging van eigen leefregels aan een ander door haar pleidooi voor de kracht van verschillen. Kleidbaar kan contact ontstaan, hoort voor verschillende invullingen van 'hulpverleners' maar ook bereidheid & waardering voor leefregels van anderen. Ze waarborgt ze voor mij de vrijheid om op eigen manier invulling aan mijn werk te geven. Enkele wind



Lieve Annemiek, Het laatste wat ik wil zeggen is dat je niet gelukkig bent in wat je doet doordat je hierin niet trawast aan-veilig bent / kunt zijn. In eerste instantie lijkt het te gaan over onzichtbaarheid (op je werk) en je 'laten leven'. Dit heeft voor mij een negatieve bijmaak als het gaat om je leven / werk. Maar als ik er langer over nadenk, kan de zin ook een positieve bijmaak hebben. Dan gaat het 'niet zijn' over het contact wat je kunt voelen met iets wat groter is dan jezelf. Je voelt je juist verbonden met alles om je heen en niet dat je een onderdeel bent van wat gebeurt. Het is een leven dat een tijd wat zich wil manifesteren in het werke. (om te ken hoe van waarden, de ander of zichzelf). Het niet 'zijn' kan een aanwezigheid zijn die verder reikt dan het ene en die het werke en leven juist doordringt. moedert en waarom je kunt ver-ken vanuit de ontgenging steun en kracht dat je doet wat moedert van een groter geheel. Dit wordt een individuele prestatie minder belangrijk maar is een meer ver-bondenheid met elkaar en een gezamenlijkheid. Dat is voor mij het belangrijkste (in werke). Lieve,



1 Zij is niet, maar gebeurt.  
Dit niet-zijn kan zich  
slechts aankondigen.

Derrida's  
khôra

# Contact:

Beste Annemiek,

Westendorp 12 maart 2011

Jouw verzoek om te reageren op een van jouw kaarten, die je hebt ontworpen als onderdeel van jouw afstudeeronderzoek, heeft mij enige tijd bezig gehouden. Hier volgt nu mijn reactie.

In mijn professionele leven als pastor binnen de Rooms-katholieke kerk heb ik in de loop van de 40 jaren de bekering doorgemaakt van man van de kerkleer naar de pastor van nabijheid aan mensen. Maar heidenen bekeren mag dan christelijk werk zijn, christenen bekeren is een heidens werk! En dat geldt ook voor mij!

In de loop der jaren is mijn stelregel geworden in mijn pastorale omgang met mensen een tekst uit Matteüs 12,20: "Het geknakte riet breekt hij niet, noch dooft hij de kwijnende vlam, totdat het recht dankzij hem overwint." Het leven is sterker dan de leer.

Kijkend naar jouw kaart gaat mijn aandacht uit naar het vliegje met het verlangen daarmee in contact te komen. De dubbele punt roept bij mij de verwachting op naar een toekomst, waarin aan mensen recht wordt gedaan. De ruimte daaromheen wijst mij op wat ik zo graag van de kerkelijke leer zou zien: ruimte, khôra, bieden voor de levensontplooiing van iedere mens afzonderlijk en die niet dwingen in het keurslijf van de kerkelijke leer. Ik ben zo vrij geweest om die ruimte zelf te creëren.

Maar een individu redt het niet in zijn leven, wanneer die niet in contact weet te treden met een ander en met God, die zich kenbaar heeft gemaakt als de God die in verbinding wil treden met de mensen en mensen in verbinding wil brengen met elkaar. Hij heeft zich kenbaar gemaakt als de God van het verbond. Dat leven in verbondenheid met God en met elkaar is een visioen. Want, "waar het visioen ontbreekt, daar verwildert het volk" (Spreuken 29,18). Ik zag het als mijn opdracht om als pastor dat visioen als de ruimte te verkondigen, waarin de mens tot zijn recht kan komen. Maar als ik dat visioen wil voorhouden, moet ik niet alleen dat visioen kennen, maar nog veel meer de mensen in hun dagelijks wel en wee. Daarin moet iedere mens zijn verantwoordelijkheid nemen "etsi Deus non daretur" (alsof God niet bestaat), een uitspraak van Hugo de Groot, die voor de protestantse theoloog Dietrich Bonhoeffer een belangrijke leidraad was in zijn leven en leer en ook voor mij als eenvoudig pastor in de Rooms-katholieke kerk.

Ik hoop met mijn inbreng een bijdrage te hebben mogen leveren aan jouw afstudeerscriptie. Ik zou al tevreden zijn, wanneer ik kennis zou kunnen nemen van een samenvatting ervan.

Tot ziens in het gastenhuis "Kasteel Slangenburg". Wees welkom.

Nederlands Instituut voor Neurowetenschappen



Halle Annemiek,

Wij hebben strikt genomen een "goed werk" zoals die pleziert u erin. Maar internationaal associaties (van het publiek en de beschrijving met deze impact factor, geldt in 'niet-gehandeld' voor het onderzoek, omdat personen die H-factor, omdat er niets is.

Dan is hij in "goed werk" niet altijd ook pleziertij werk.

Nadat de colleges en de lange in internationale congressen heb ik het altijd belangrijk gevonden om het onderzocht ook inderde aandacht te brengen van een breed publiek.

Ik heb daarom eind september de brief gepubliceerd voor het vijfde jaarboek (bij een ons been). Mijn associatie met p. kwam was onmiddellijk "de uitgever" (het "contact"). De

Netherlands Institute for Neuroscience

An Institute of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW)

De vraag de voorlezing van de uitgever niet, maar staat wel: die wakt de van rechts in beeld komt niet en niet goed uit: wanneer wilt u komen voor de uitgever. Het kleine figuurtje van de middelste is deek van een weglustend vliegt, wat klopt met de wakt die er van kan men.

Maar dan is de vraag p. wat het pleert de vraag is er niet meer van.

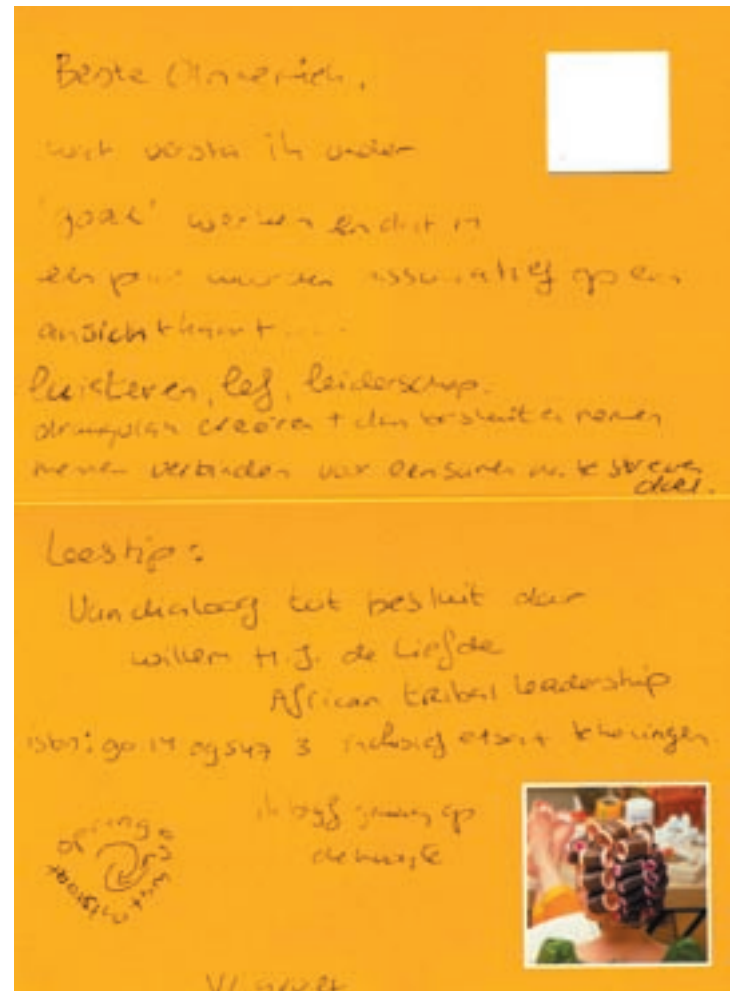
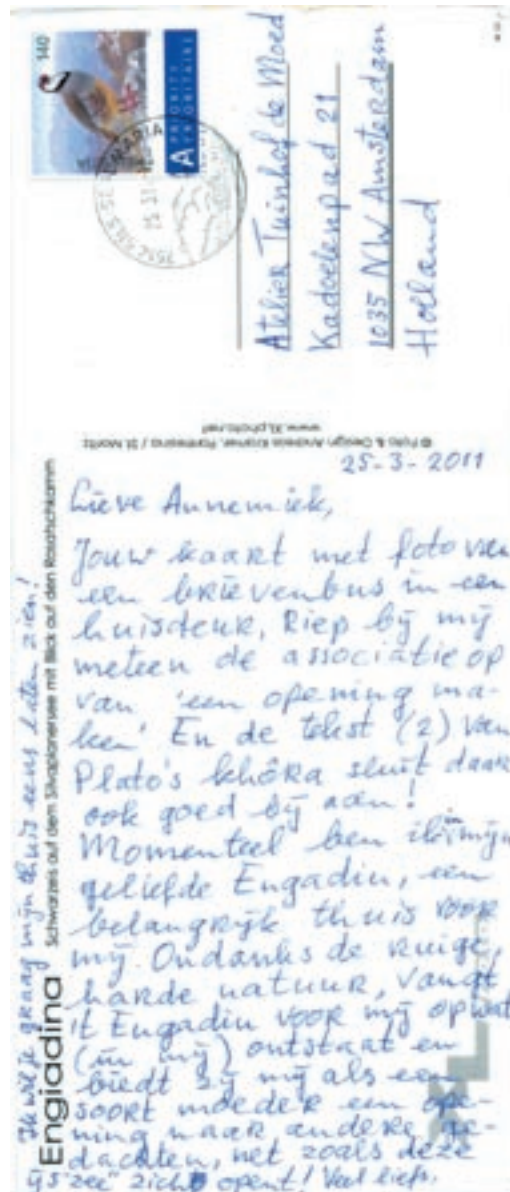
Veel succes en  
hau teles plecta





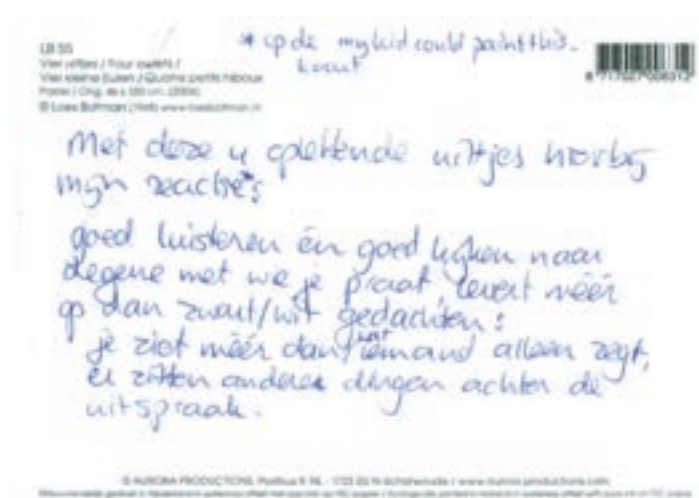
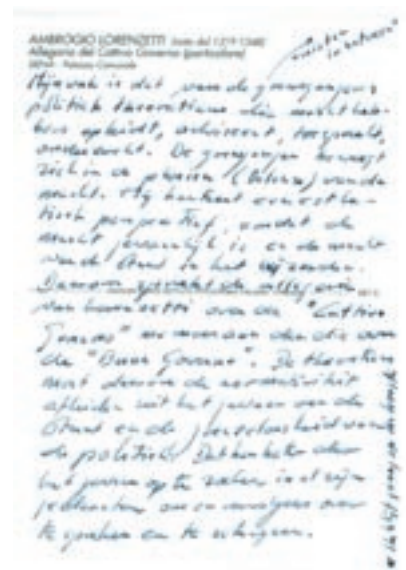
Plato's  
khôra

2 Zij vangt op wat ontstaat.  
Zij is de moeder van wat je  
kunt zien en waarnemen.





Derrida's  
khôra



2. Zij brengt een  
nieuwe, niet-binaire  
logica; een logica van  
het ambigue.

Derrida's  
khōra



\* De geadresseerde is kunstenaar en maakte de verstuurde kaart zelf.  
De ontvangen kaarten zijn vanuit privacyoverwegingen geanonimiseerd.  
Wanneer u interesse heeft in het werk van de kunstenaar kunt u contact  
opnemen met A. Tuinhof de Moed.

En dan nu eindelijk mijn  
reache op je mooie, interessante  
project! Veel te laat,  
een twijfelende, doch hard werkende  
kunstenaar eigen...  
Hop dat het goed gaat met je  
onderzoek en afstuderen, te-  
nikund naar de toekomst.  
Liefje

ps. De dvd is een data dvd  
en geen video dvd. Geeft hem daar-  
om af op je computer, het is High-  
Definition!!







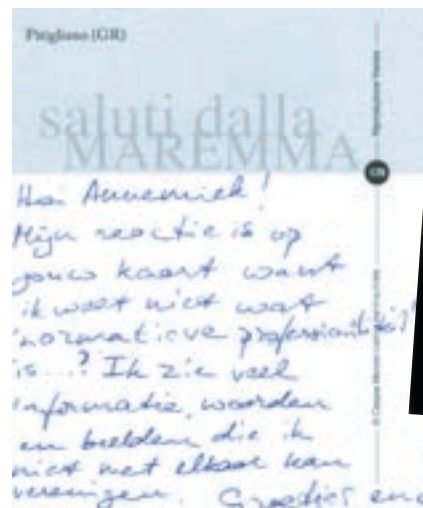
Plato's  
khôra

3 De voedster kan de vorm van de elementen en de ermee samenhangende effecten ondervinden, zij lijkt er daarom steeds anders uit te zien.



Plato's  
khôra

3 De voedster kan de vorm van de elementen en de ermee samenhangende effecten ondervinden, zij lijkt er daarom steeds anders uit te zien.





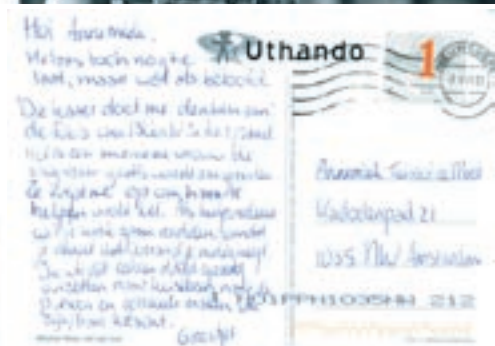






3 Zij heeft geen identiteit. Zij leent zich voor de eigenschappen van hetgeen ze ontvangt. Zij is het proces van hetgeen zich komt inschrijven niet gereduceerd tot wat in haar plaats krijgt.

Dag Anneke,  
Ik vind de vraag op je kaart  
mij moeilijk te begrijpen.  
Goed werk vind ik als het  
in je type is en niet veel  
gebruikt in of buiten de effect.  
Het moet gaan om zichzelf en  
dat is belangrijk om van de  
buiten de laag tot de binnenste  
laag. Dat is de weg.  
Groet en succes



\* De geadresseerde is kunstenaar en maakte de verstuurde kaart zelf. De ontvangen kaarten zijn vanuit privacyoverwegingen geanonimiseerd. Wanneer u interesse heeft in het werk van de kunstenaar kunt u contact opnemen met A. Tuinbof de Moed.



ANNEKE K,  
Het beeld staat voor mij voor 'een open blik', het lijkt alsof je onder water naar boven (het daglicht) kijkt. Het woord 'ex' staat voor 'exit' = uitgang. Samen roepen dit beeld en woord voor mij op dat je in je werk met een open blik naar dingen moet kijken en als er een probleem is, je op alle mogelijke manieren naar een uitgang = oplossing moet zoeken.  
Annemiek, ik hoop dat dit een bijdrage levert aan je scriptie.  
Ik vind het jammer dat je weggaat. Voor jou is het echter een mooie stap, tijd voor iets nieuws. Ik hoop dat het je mooie en interessante dingen gaat brengen, samen met je franse lief. Heel erg bedankt voor je betrokkenheid bij het HV, je vriendelijkheid aan de telefoon en niet te vergeten je humor. Succes met je scriptie.  
Ik wens je alle goeds voor de toekomst.  
Groet,

3 Zij heeft geen identiteit. Zij leent zich voor de eigenschappen van hetgeen ze ontvangt. Zij is het proces van hetgeen zich komt inschrijven niet gereduceerd tot wat in haar plaats krijgt.



Plato's  
khôra

4 Zij heeft de taak van alles  
indrukken op te nemen.  
Zij is van nature vrij van  
iedere vorm zodat zij goed  
afbeeldingen kan ontvangen  
van wat eeuwig bestaat.



Kijk en bestel op [www.kinderpostzegels.nl](http://www.kinderpostzegels.nl)  
Met de opbrengst uit de verkoop van kaarten en  
kinderpostzegels steunt Stichting Kinderpostzegels  
Nederland projecten voor kwetsbare kinderen.

**Niets is voor eeuwig  
Behalve veranderingen**

**Veranderingen moeten bestaan  
Anders word het leven te saai.**



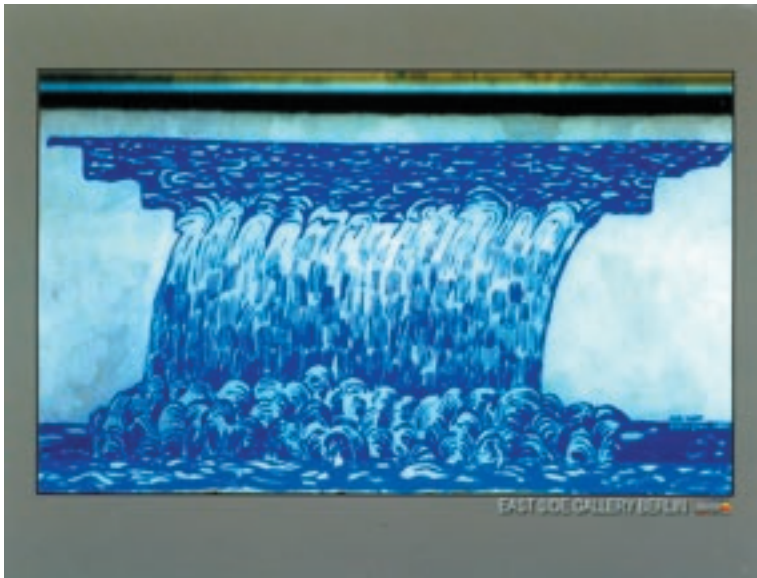


Derrida's  
khôra

4 Zij is niet de leegte.  
Zij is een opening van  
een plaats  
-waarin-  
alles tegelijk  
plaats heeft  
en zich laat doordennen.

4 Zij is niet de leegte.  
Zij is een opening van  
een plaats -waarin- alles  
tegelijk plaats heeft en  
zich laat doordennen.

Derrida's  
khôra



Het Proustisch, wat dunkt, van je te horen!  
Ook vanwege de aansluiting daaraan: je  
onderzoek naar het bij mij hiervoor niet bekende  
begrip "khôra" - welke allerlei beweging in  
(een meer "groot" - resultaat lijkt me, maar  
wanneer het dat opvoert bij al je respondenten)  
kan nu mijn rechte op je kaart,  
je woord en beeld. (En het begrip "khôra"  
zo is me gebleken, kan veel worden gezegd,  
met veel taal wordt het meelid, maar  
het wat ik wilten zeggen een juist de  
enkele ervan rommeligen.  
Wat het begrip bij me oproept aan associaties:  
- Hans Andreas, heren die eenwaartende voor  
- Lela, reuk - Diderik  
- Hout, vissen - vissen (ik me zelf nog van  
- de school dat (ik een van mijn twee  
een huwelijksmaal waarin ik allerlei  
fluit pokenken  
alles om in talen  
dege de vorm  
- Nektar Solakov - at fere

Nektar Solakov  
"Vreemde Tijd" - kaart (enige van zijn fere).

Het Proustisch, wat dunkt, van je te horen!  
Ook vanwege de aansluiting daaraan: je  
onderzoek naar het bij mij hiervoor niet bekende  
begrip "khôra" - welke allerlei beweging in  
(een meer "groot" - resultaat lijkt me, maar  
wanneer het dat opvoert bij al je respondenten)  
kan nu mijn rechte op je kaart,  
je woord en beeld. (En het begrip "khôra"  
zo is me gebleken, kan veel worden gezegd,  
met veel taal wordt het meelid, maar  
het wat ik wilten zeggen een juist de  
enkele ervan rommeligen.  
Wat het begrip bij me oproept aan associaties:  
- Hans Andreas, heren die eenwaartende voor  
- Lela, reuk - Diderik  
- Hout, vissen - vissen (ik me zelf nog van  
- de school dat (ik een van mijn twee  
een huwelijksmaal waarin ik allerlei  
fluit pokenken  
alles om in talen  
dege de vorm  
- Nektar Solakov - at fere





5 Zij wordt in beweging gebracht door wat bij haar naar binnen gaat, daardoor ziet zij er steeds anders uit. Zij neemt niet de aard, wel tijdelijke figuraties aan.



Evening light at Southill Stone Circle, Dartmoor

## PANORAMAS OF DEVON

One of Dartmoor's finest prehistoric stone circles, the Southill Stone Circle stands in isolation high on the moor, bathed in golden light from the setting sun.

Woord:  
Verdieping  
Verbonden  
Vertrouwen  
om in beweging te komen

Open  
Opnieuw  
Oneindig  
tot de dood erop volgt

## Beeld

Het geweldige van de priint  
(buiten dat het een fraaie is)  
dat het zo mooi aansluit  
bij mijn gevoel  
bij de ruimte die ik mag bewonen

Close both eyes  
to see with the other eye  
(Rumi)

Liefs,



Printed by J. Salmons Ltd, Somerset, UK. Telephone 01752 612381. Patent copyright © 2004 W&A Ltd.



5 Zij wordt in beweging gebracht door wat bij haar naar binnen gaat, daardoor ziet zij er steeds anders uit. Zij neemt niet de aard, wel tijdelijke figuraties aan.

Beste Annemiek,

Hartelijk dank voor je kaart en "verbeelding van het khorabegrip". Ten eerste wil ik je heel veel succes wensen met je project en je afstudeerscriptie. Als ik het goed begrip probeer je aan de hand van in kunstvorm vertaalde verbeeldingselementen "grip" te krijgen op wat Khôra is. Als Khôra de bron van alle inspiratie is, is het dan mogelijk om via (kunst)"werken", die door de inspiratie zijn ingegeven, terug te keren naar de bron? Je vraagt mij om te reageren in relatie tot het begrip "goed werken". Dan raak ik al snel geïnspireerd door het idee dat goed werken te maken moet hebben met een terugkeer naar de bron van alle inspiratie, en dus alle werk. Dus is het goede een terugkeer... een reflectie op een oorspronkelijke bron? Het werken komt er vandaan en als reflectie werk is, ook de reflectie. Dus als Khôra de bron is dan is hier de reflectie, het werk en het goede al aanwezig, maar in de vorm van een "nog niet aanwezig zijn". Met de zin "Zij wordt in beweging gebracht door wat bij haar naar binnen gaat, daardoor ziet zij er steeds anders uit" verbond ik in eerste instantie een erotisch beeld dat sterk seksueel getint was, maar ik sublimeerde dit freudisme snel door het "bij haar naar binnen gaan" te interpreteren in de betekenis van inspiratie. Als "zij" Khôra betekent dan zou de inspiratiebron zelf door iets buiten haar tot inspiratie komen waardoor zij niet meer als echte inspiratiebron in beeld komt. "Zij" is dus niet Khôra maar iets in de ruimte waar er een buiten en binnen is. "Zij" is iets dat geïnspireerd kan worden waardoor ze tijdelijke figuraties aanneemt. "Zij" zou Khôra kunnen zijn maar als "In der Welt sein", als niet totale aanwezigheid die iets ontvangen kan (er gaat iets naar binnen) en op dat wat wordt ontvangen kan reageren d.m.v. "figuraties". Khôra zou iets kunnen zijn wat ontvangt en ook teruggeeft. En wat het teruggeeft is ook een soort "werken" (figuren, figuraties). Vergef mij mijn freudisme als ik ook hier weer erotische beelden bij krijgen van iets wat naar binnen gaat dat een enorm vuurwerk (de figuraties) veroorzaakt. Maar de erotiek zou slechts een beeld van Khôra kunnen zijn. Khôra zou de bron kunnen zijn die binnen en buiten mogelijk maakt en dus de beweging van buiten naar binnen, en binnen naar buiten omvat. Zo is de Khôra een ontwikkeling om zichzelf, scheppend en ook bevrijdend, want als zij een buiten creëert dat in haar naar binnen gaat waardoor zij steeds verschillend kan verschijnen dan zijn deze figuraties eerder fulguraties, uitdrukkingen en werk van vrijheid, bevrijdende werking. Zo zien we in de afbeelding een hand iets ergens binnenbrengen waarop volgt de talige uitdrukking "Libre" (vrij) en daarbinnen "ontmoet", alsof de vrijheid een ontmoeting is. Met wie? Met niemand, waarschijnlijk met de bron die Khôra heet. Ik vind je grafiek daarom zeer geslaagd want die roept beelden in mij op van een bron die, wanneer ze gevoerd wordt, vrijheid geeft. Nu begrijp ik ook het freudisme (waarvoor ik mij een beetje schaam), de erotische en seksuele laag, die ik hieraan aanvankelijk verbond. Want erotiek is niets anders dan verlangen naar vrijheid. Khôra is de bron van het leven, de weg van de mensheid. Dat ingebedde woord geeft het al aan: de bron moet en kan worden "ontmoet", al is het maar even. Dat is het doel van het "goede werk".

Jij bedankt mij in je brief voor onze ontmoeting. Het is mij nu duidelijk dat we meer ontmoeten dan een "wie".

Daarom ben nu ik het die jou wil bedanken voor deze mooie ontmoeting.

Hartelijke groeten





5 Zij is een ontvangstplaats, die plaats geeft aan alle vertellingen. Zij onderwerpt zich niet aan wat ze situeert; ook aan geen enkele omkering.

Dank je Anne-miek, voor de bemoedigende woorden. Ik weet niet wat khôra is, en de kaart die je stuurde, nr 5, zegt me niet direct iets.

Ik heb voornamelijk zitten kijken of ik de kaart nu als "portraït" of als "landscape" moet bekijken. Zo te zien hebben de vier woorden weinig verband met elkaar, ze zijn verschillend qua taal, qua stijl en qua betekenis.

In mijn werk zou ik graag meer focus willen zien, Verschil en rafeligheid zijn okay, maar raadeelachtigheid en dubbelzinnigheid vergroten de ongelijkheid als mensen samen iets willen veranderen/bereiken.

Het beste,



'Eigene  
Terror' :  
Freunde stellen,  
begeben,  
verblenden ...



Beste aannemer,  
**MK** Mauritskade 24  
1091 GC Amsterdam  
020 692 00 93

MK24 de plaats in Amsterdam voor cursussen, workshops en lessen in beeldende kunst, fotografie, video en digitale media.

Eigen Terrain  
Ik heb mijn eigen terrein mijn  
vakmanschap blijf ik aanstreven  
Dit om in contact met mijn cliënten  
zo goed mogelijk therapie te  
kunnen bieden  
Ik houd mijn grens en de grens  
van de cliënt scherp in de gaten  
Ik kijk in mijn ontwikkeling  
sterk, want veel doe ik in mijn eigen  
terrein, waardoor mijn kennis  
terreingraaf en groter zal worden  
Dit is wat de cliënt bij mij heeft  
opgevoelen  
met warme groot

Uit de eerste week door MK24 kunstenaar/docenten  
Ada van Wonderen; Zeeweg (marmer)

www.mk24.nl





Derrida's  
khora

6 Alleen tweede, secundaire, middelmatige of gemedieerde impressies hebben plaats.



Boomerang supports de zoner:  
© E. Derrida  
vrijwel Boomerang, Alphonse-Dupont

Kaart no 6  
Derrida's khora  
Associaties bij beeld  
2 personen die elkaar  
niet bereiken, ver  
van elkaar, geen  
contact. Ze willen wel  
Tehet: rusteloze  
Zielen: zij dalen  
en vinden geen rust  
Impressie is  
middelmatig

DOOMERANG

Van "Prove"  
is m.i. geen  
sprake.

De taal zo:  
hij is solitair,  
op zichzelf en  
leest en levert  
niet alleen in  
de ruimte

graetjes

Waar Boomerang en zoner?  
Dacht de Boomerang standbeeld in Schiedamschen  
www.boomerang.nl

Reactie op de vraag met de scriptie 'don't mess with milk in kitchen'  
De drie personen tegenover elkaar staan, de oranje figuren.  
Staat in een omgeving die bij hen/haar ligt te horen het is e-warm, eijden  
vrijlig; en thuis. Althans deze persoon erin is in het beeld een wereld.  
Van gedachten, ervaringen en gevoelens. In zijn idee als eijden/maandje be-  
zoekt de mensen tijdens een moment van hun leven waarvan een gepantheerd  
wordt met belevingen, pijn en verdriet in verschillende gradaties en daarmee  
'deaden' of zelfs douchende manieren. De dacht dat het schijnen van ver-  
gissen en vergeten belangrijke is om na te streken, ongeacht om welke reden  
je bij een dacht thuis komt. Het nu belangrijker is is om te alle hulpverleners  
te realiseren dat de verwerking van een dacht van verdrinking en vergetenheid  
voor elke mens douchend is, daarom moet daarom voor de positieve  
ruimte, de veilige omgeving van de ander gerespecteerd wordt. Het is  
compassie voor nodig, je kunnen inleiden in een ander en hierop anticiperen op  
een manier die voor de ander maar ook voor jezelf prettig is. Wanneer de  
groene figuren de beleving, maar zijn eigen beleving met, is eijden/maandje een persoon  
met een wereld van gedachten, ervaringen en gevoelens. Die liggen in de wereld  
meer in de persoon zelf, om te dacht dat beeldt hun eigen wereld van g mede  
Zichtbaar maakt. Het spanningveld zit hem in de getuigenheid van de  
verdrinking, wat geüp en dacht de ander wat gelyk en dacht, kan de  
omgeving, wat geüp en dacht van een omgeving met hulpverleners en dacht van  
omgeving, wat geüp en dacht van een omgeving met hulpverleners en dacht van  
positieve invloed zijn op PALETTI een dichterproes  
Het beeld van zijn en vorm aan geven het is op het moment als de 'douchende'  
van 'goed werken'.







Plato's  
khóra

6 Zij moet altijd hetzelfde genoemd worden omdat ze niet aan kracht verliest.



Derrida's  
khóra

6 Alleen tweede, secundaire, middelmatige of gemedieerde impressies hebben plaats.

#### Reactie op Beeld en Tekst Khóra 6

"Zij moet altijd hetzelfde genoemd worden omdat ze niet aan kracht verliest" in relatie tot mijn visie op 'normatieve professionaliteit' i.e. het bewustzijn van en vermogen om onder woorden te brengen wat ik versta onder 'goed werken'. Het nastreven van en gestalte geven aan die overtuiging in het werk.

De tekst van Khóra 6 verwijst naar mijn idee naar het belang om steeds samen goed te onderzoeken of we hetzelfde bedoelen en/of verstaan onder een bepaald begrip. Dit om heldere communicatie te bevorderen en praktische wijsheid en oordeelsvorming te bevorderen.

In het beeld op de kaart zie ik een doorgaande duidelijk rode, brede lijn. Een lijn die ononderbroken door blijft gaan maar wel naar rechts breed vertakt. Ik lees het beeld van links (verleden) naar rechts (toekomst), de kracht van het rood is eerst nog wat aarzeland, diffuus met uitparing. Het rood overwint zwart en gaat over wit, wint aan kracht, vertakt zich zelfs.

De vertakking zet onder door ondanks een forse 'aanslag' gevormd door betekenisvolle initialen, AM, verwijzend naar de onderzoekster (?) en naar boven toe een zwart gat.

Lees ik het beeld van rechts naar links, waar ik moeite voor moet doen, dan verliest het beeld voor mij duidelijk aan kracht, is het rood bezig op te lossen.

De tekst van Khóra 6 heeft een tijdsbeleving in zich. In relatie tot 'goed werken' zou ik zeggen: Blijf in je kracht en bij jezelf om niet op te lossen.

Ineens,  
hiet hij mijn eerste/associatie  
bij de kaart + tekst die  
op me stonde - hoewel ik  
lange tijd heb op de  
goedaardig goed begrepen heb.  
hwan dat ik mijn eerste - fellicht  
at letterlijke associatie van/lij  
at een beeld.  
el succes bij de afsluiting  
je onderzoek in scriptie!  
kantelke fust,



Onder "normatieve professionaliteit" wordt verstaan het bewust zijn van "goed" werken en het vermogen om dat onder woorden te brengen (Annemiek Tuinhof de Moed, 2011).

Als management trainer / consultant in het kader van ontwikkelings samenwerking versta ik onder "goed" werken:

- het hebben van een visie waarin mensen op een gelijkwaardige wijze rechten en plichten hebben ten aanzien van de ontwikkeling en het beheer van onze aarde en haar omgeving
- het hebben van een missie om daar waar die gelijkwaardigheid (nog) niet aanwezig is betrokkenen te assisteren / ondersteunen om zicht op hun situatie te krijgen en kennis, vaardigheden en attitude te verkrijgen om hun recht op te eisen / af te dwingen
- het ontwikkelen van een strategie om ieder in zijn / haar ontwikkelingswaarde te laten en te komen tot een zo groot mogelijke gemene ontwikkelingswaarde deler.
- het ontwikkelen van doelen waarin we tot een door elkaar geaccepteerd normbesef komen op basis waarvan we onze samenleving willen ordenen
- het maken, monitoren en handhaven van gemeenschappelijke afspraken om genoemde doelen te bereiken.







Plato's  
khôra

7 Zij heeft op ontoegankelijke wijze deel aan wat denkbaar is.

Noord Ierland oftewel Ulster in de jaren 80. Irish Republican Army, of ook wel gewoon de I.R.A. genoemd, Katholiek van geloof. Of de Ulster Voluntary Force, ook wel gewoon de U.V.F genoemd, Protestant van geloof. 2 tegenstanders van elkaar...364 dagen per jaar met elkaar in oorlog. Waarom maar 364 dagen per jaar? En waarom oorlog? Dat vroeg ik mij als klein jongetje vaak af. Die ene dag van het jaar die over bleef was kerst, dan hadden ze een "cease fire" en waren de "troubles" voor heel even vergeten. Een "space in between"..... oorlog!

"not from having heard, but from having lived it, from having seen.... that's what it means when this memory came back to me.....the mister in between."

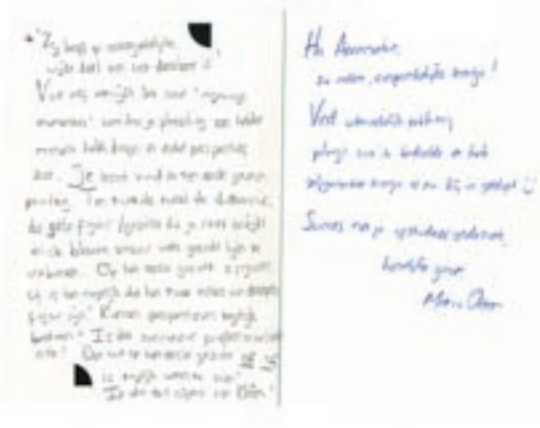
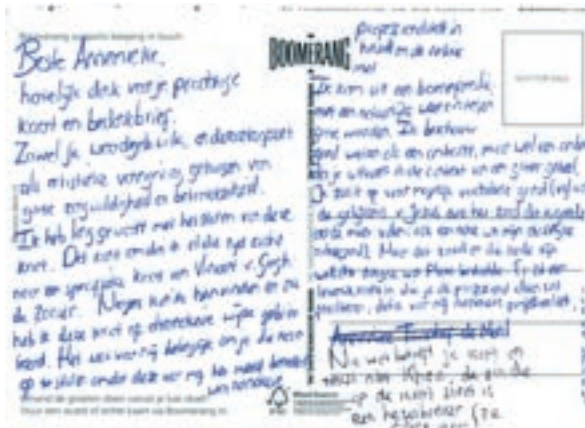
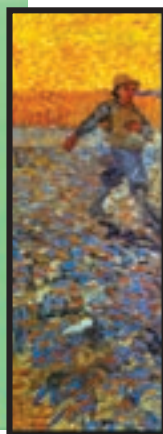
schrijven  
zegt meer



Atelier Tuinhof de Meed  
Kadoelerpad 21  
1035 NW  
Amsterdam

I A01FPN1035NW 212

Foto: Kilkenny Castle, Ierland





lieve Annemiek,

hier ben ik dan met een reactie op mijn kaart. Geen wijn, wel een duizelhoofd, opkomend virusje, denk ik, bah, maar ik laat mijn hoofd niet hangen; jij krijgt mijn reactie, wat er ook gebeurt!

Ik begin maar bij Youtube: 'Don't mess with mister in between' om er een beetje in te komen want ik heb geen idee Wat ik moet met de tekst onder het beeld. Ik stuit al snel op Ac-cent-tchu-ate the Positive (en don't mess...) van Thomas Quasthoff & Till Brönner. Wat hoor ik daar? Trompet! (aahhh, daar istie: de trompet) Ik youtube wat verder en hoor een jazzy versie van dit nummer van Bing Crosby, die me direct doet denken aan The Singing Detective: een prachtige Engelse serie uit de jaren 90 waarin nummers uit de jaren 50/60 gezongen werden. En zo kom ik bij mijn vader, overleden in 1994, 66 jaar, veel te jong. We keken wel 's samen naar deze serie als ik bij mijn ouders de was ging doen. Ik gaf hem op zijn verjaardag de cd met alle nummers van The Singing Detective. Hij hield van muziek, draaide altijd platen op zondag, zoals Bing Crosby en Harry Belafonte. Ik zing ze nog zo mee.

Mijn vader heeft zich met zelfstudie in de avonden opgewerkt tot personeelschef, ik was altijd zo trots op hem. Behalve toen ik als volwassen vrouw een keer kwam uithuilen bij mijn ouders omdat ik flink overspannen was en me geen raad meer wist. Ik snapte niet wat me overkwam, voelde me afschuwelijk en niet mijzelf. Ik wilde me ziekmelden om te kunnen herstellen. Mijn vader wees dat geïrriteerd af: "Je meldt je pas ziek als je lichaam je in de steek laat, zolang je nog kunt lopen en denken ben je niet ziek!" Mijn vader is marinier geweest, hij vocht als jonge jongen voor het vaderland in Indië en moest lijken bergen bij de Watersnoodramp in 1953. Hij was een Zeeuw, dat maakte het extra zwaar. Hij kon mij niet steunen, terwijl ik hem zo nodig had toen. Zijn norm zat hem in de weg. Ik probeerde zijn reactie te begrijpen, hij mij niet.

Goed werken is gewoon doorgaan, dat leek hij te willen zeggen. Vanaf die dag is mijn kijk op 'goed werken' veranderd. Ik kon n.l. niet meer goed werken, hoe graag ik dat ook wilde. Ik had andere dingen te doen, eerst met mezelf, daarna met mijn werk. Ik meldde me ziek en twee maanden later was ik in staat de draad voorzichtig weer op te pakken. Ik beloofde mijzelf dat dit nimmer weer zou gebeuren, zo ver zou ik het niet meer laten komen. Goed werken, professioneel zijn, is voor mij: balans houden. Je geeft en je krijgt, met beweging, het is nooit statisch. Er is ruimte in de helling naar beide kanten: de ene keer geef je meer dan je krijgt, op een ander moment is het andersom. Verdwijnt de balans en heft het steevast over naar één kant, dan verdwijnt 'goed werken' uit beeld. Het is de kunst om dit vóór te zijn, iedere dag weer. Dat geldt natuurlijk voor veel meer dingen in het leven...

Je vraag om te reageren op de kaart, heeft me vandaag dichtbij mijn vader gebracht. Dat is fijn. Zijn plotselinge overlijden heeft mij niet meer de kans gegeven met hem over zijn verleden en de daaruit voortvloeiende normen te praten. Dat ervaar ik nog altijd als een groot gemis.

'Goed' zo? Dank voor je opdracht; het viel me eigenlijk best mee :-)

lieve groot

Aan Annemiek, de leukste, creatiefste en liefste telefoniste/receptioniste die ik ken in Amsterdam.

Het heeft me een knarsend gevoel in een ongebruikte hersenhelft bezorgd om te ontdekken wat er achter het woord Khōra schuilging. ik gaer nog eens een nachtje of twee over slapen.

Achter het Khōra bestaat niets, maar ook weer heel veel.

Het bestaat er voor onze ogen, maar is er ook. Jeer niet. Ongrijpbaar voor mij. Leetie zoals je zelf bent en leeft in Amsterdam, Annemiek?

Ja bent er, je bent aanwezig op een fijne manier, maar ergens diep in jou zit een geheime privé wereld.

Zie mij als man er maar eens achter te komen of er te vertoeven. Laat staan er van te genieten.

Misschien jou heel veel aan het woord laten komen? Omdat de energie die schuilt achter al jouw woorden mij langzaam duidelijk wordt.

Zoiets als dit beleef ik jou Annemiek, na ons kennismaking gesprek.

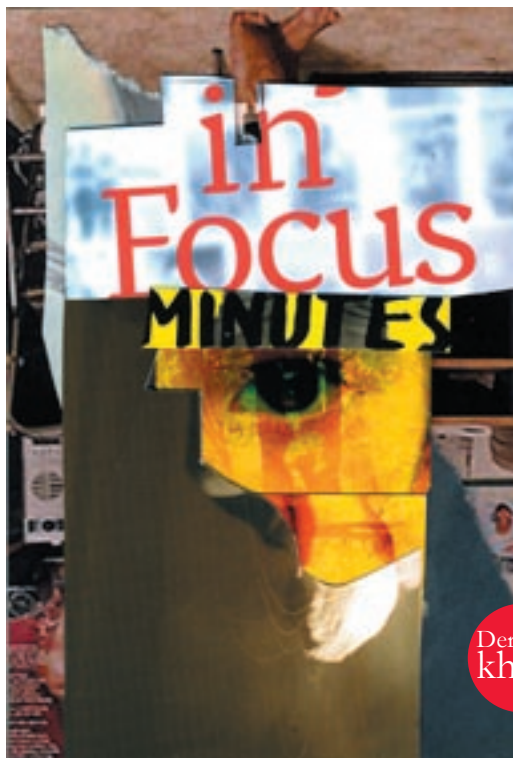
Deze emotie krijg ik dus ook bij het woord: Khōra. Groet,

\* De gedruesente is kunstenaar en maakte de versluite kaart zelf. De onthangen kaarten zijn vanuit persoonlijke gemoeten. Wanneer u interesse heeft in het werk van de kunstenaar kunt u contact opnemen met A. Tuijthof de Noord.



7 Zij neemt deel aan het begrijpbare op een hinderlijke, aporetische wijze. Zij anachroniseert het zijn. Zij anticipeert het zijn.





Derrida's  
khôra

7 Zij neemt deel  
aan het begrijpbare  
op een hinderlijke,  
aporetische wijze. Zij  
anachroniseert het zijn.  
Zij anticipeert het zijn.



**JE KUNT  
TEGENWOORDIG  
ZOVEEL WORDEN**

**DAT IK MAAR  
GEWOON BLIJF  
WIE IK BEN**

*Loesje*

8 Gevuld met niet  
op elkaar lijkende  
krachten is ze  
zelf ook niet in  
evenwicht.

Plato's  
khôra



22/12/20  
Dag Amsterdam, (weg primair in een pen) na op eenzaam, 'nemen van de pen op de  
De cultuur kaart 3 is de quote 'gevoel niet niet op elkaar lijkende krachten  
is de zelf als niet in evenwicht'. Na associatie met het beeld/quote x  
nauwkeurig perfectie: een gut in je leeg. overtuikt op het gevoel /  
het effect van je daden is door 'het god' begint, 'ontleend' taal/acties  
gedachten (waar heb je weg proberen te weten). In mijn werk probeer ik  
oprecht te zijn & creëren. Tegelijkertijd realiseren in mij de beperkingen  
van mijn leeg / mijns van het gevoel / de ontleende effecten van wat ik  
doe. De ga ervan uit dat goede uitbreiden kunnen te 'goede vibraties' (weg  
brengen is dat geef energie, waar ik wil ook niet te onthouden mijn  
oudst is het effect (interactie) niet in de hand held (of naar het op welke manier)

Te veel willen bereiden bereikt voor mij is.



Derrida's  
khôra

9 Zij markeert een aparte plaats, de tussenruimte, die tegenstellingen ontvangt. Zij verhoudt zich op onafhankelijke, dissymmetrische wijze tot alles wat in of naast haar is.



Het begint met...  
ruimte

- om te zijn
- om te denken
- om te voelen
- om te delen
- om te vergroten
- om te beperken

Wol, hierbij  
hij associaties  
met groot,

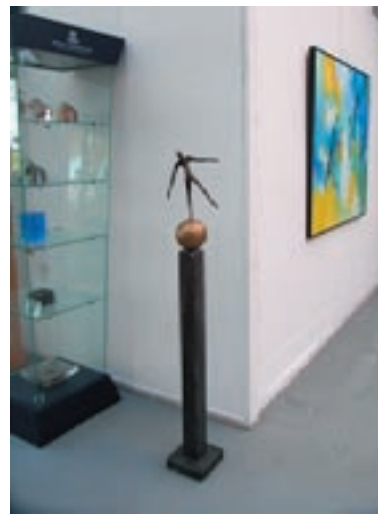






Plato's  
khôra

10 Zij is een instrument dat schudding verspreidt, zij brengt alles op zijn/haar plaats.



dag annemiek  
leuk dat je in athene zit! is er ook liefde in het spel of alleen aantrekkingskracht van het land/de stad? :)  
hier gaat ie:  
vwb 'woord en beeld' van jouw kaart in relatie tot normatieve professionaliteit:  
de foto vind ik geen uitdrukking van normatieve professionaliteit, m.n. door de toevoeging: 'je moeder werkt hier niet' die op mij hard overkomt. omdat het een hek is naar een lege ruimte erachter, neem ik aan dat het een schoolplein oid is, en men kiest voor die uitspraak 'je moeder werkt hier niet' vanuit de gedachte dat moeders de hele tijd de troep achter hun kinderen aan opruimen. alhoewel ik de gedachte begrijp, vind ik de vorm waarin hij gegoten is, hard als het om een schoolplein gaat. gaat het echter om de ruimte achter een winkel oid waar het personeel de hele tijd het hek open laat staan, dan vind ik de uitdrukking niet zo hard, maar wel grappig. het gaat dan immers om volwassenen, die kunnen begrijpen dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor hun daden.

uitspraak 10: Zij is een instrument dat schudding verspreidt, zij brengt alles op zijn/haar plaats. Ik neem aan dat dit een van de eigenschappen van khora is, die je wil onderzoeken. In relatie tot deze foto lijkt het alsof ze teruggrijpt naar de zinsnede 'je moeder werkt hier niet', vanwege de vrouwelijke vorm. de relatie van uitspraak 10 met de foto ontgaat mij als het niks van doen heeft met die moeder. in relatie tot het begrip normatieve professionaliteit vind ik het wel een mooie uitspraak en zou ik haar graag betrekken op onderzoeksmethoden: ze schudden je helemaal door elkaar, dwingen je om na te doen over wat je doet en waarom, maar brengen uiteindelijk de onderzoeksconclusie tot een eind. in die zin zou ik dat ook op mezelf willen betrekken. ik mag hopen dat ik als methodendocent jullie wakker schud en door elkaar schud en jullie dwing goed en nog beter na te denken over wat je nou eigenlijk wilt onderzoeken en waartoe en waarom. dan heb ik bereikt wat ik wilde bereiken. daarnaast is voor mij normatieve professionaliteit: staan waarvoor je staat, duidelijk zijn en helder, streng doch rechtvaardig en zacht als dat nodig is. mensen moeten op je kunnen vertrouwen en bouwen, je woord is je woord, en wat ik van mijn studenten vraag moet ik zelf ook doen. dat zou voor mij normatieve professionaliteit zijn.

en uiteraard nog een methodische reflectie (beroepsdeformatie moet je maar denken:)) voor mij als respondent was de opdracht niet helemaal duidelijk (ik hoop dan ook dat ik heb gedaan wat je van me wilde?). ik wist niet of ik de foto als uitdrukking van np moest bekijken, of dat ik de foto in relatie tot uitspraak 10 moest bekijken, of dat ik de uitspraak en de foto los van elkaar moest bekijken? en ging het om tekst en foto in relatie tot np of in relatie tot mijn np? voorts was de rode tekst op de kaart: 'don't mess with mister in between' verwarrend; moest ik daar ook iets mee of stond dat er gewoon voor spek en bonen bij omdat dit de titel van je scriptie wordt? je merkt het, veel vragen mijnerzijds!

kortom: ik vind je aanpak heel creatief en verfrissend en ben zeer benieuwd naar je scriptie, maar vind wel dat je beter na moet denken over het gebruik van zo'n elicitation-instrument en het ontwerpen daarvan. de opdracht aan respondenten zou wat mij betreft eenduidiger moeten zijn dan hij nu bij mij overkomt

tot slot: je wilde een ansichtkaart en het gaat over np, dus stuur ik een plaatje mee om np uit te drukken. bijgaande foto kan zowel voor de docent als voor de onderzoeker opgaan. en nu ben ik benieuwd wat jij daaruit leest! :)

hartelijke groet en veel succes met het afronden van je scriptie! wie is je begeleider/meelezer?



10 Wat zij herbedekt, is misschien hetgeen zich tussen alle paren bevindt. Zij problematiseert polariteit. Doordat zij ruimte opent resulteert zij wellicht in: situering, topologie van het zijn, ervaring van het zijn of verhouding tot het zijn.



Hallo Annemiek,  
Ik heb ligart nr 10. We heb ik wat te lang nage-  
dacht over wat ik voor mij betekend, maar ik vond  
it moeilijk. Jouw beeld door mij denken aan  
tussen structuur en flexibiliteit,  
tussen geordend en chaotisch. Bij Blind  
zoek ik naar structuur zonder de flexibiliteit  
het uit te oog te verliezen. Want elke  
dag kunnen er nieuwe vragen komen.

Nieuwe ideeën waar we wat mee willen.  
Naar daarvoor is ook voldoende structuur  
nodig, aandacht voor alle aspecten die  
het een project te maken hebben. Daar kun-  
nen we nog flinke stappen in zetten en dat  
is mijn persoonlijke uitdaging. Ook jouw  
woorden "connected world" zijn van toepassing  
op Blind, samenwerking op alle niveaus  
is fundamenteel om iets voor elkaar te krijgen.



10 Wat zij herbedekt, is misschien hetgeen zich tussen alle paren bevindt. Zij problematiseert polariteit. Doordat zij ruimte opent resulteert zij wellicht in: situering, topologie van het zijn, ervaring van het zijn of verhouding tot het zijn.



Münster 1981.  
Die Friedensmahl im Rathaus  
Foto: 2002

Borde Annemiek,  
Wat is goed werk voor mij?  
Dat is hoe ik je vraag over  
Blind's khôra. Zintuiglijk heb  
dit laatste het ik geleerd in  
Münster. Hoe ik dat voor mijn  
andere werk aan opgehoofd heb.  
Over mij bestaat goed werk uit  
twee werk, waarin ik een by-  
drage kan leveren aan het  
wat ik belangrijk vind - of dat  
nu een humane samenleving.

studiebegleiding van een individuele  
plek in de geschiedenis of als anderszins  
Ik heb allerlei "grote ideeën"  
en ik doe graag werk waarin ik  
die op ikere dan zelfgemaakt  
schaal dichterbij kan brengen.  
En als dat dan uiteindelijk  
het als meer leidt (hoof niet  
het de vrede van Westfalen  
zoals in de Friedensmahl te  
zijn, hoe @), dan ik denkden.  
Ik word je vraag samenvat  
inpariteit, maar ik hoop dat je  
hij als een leidt. Ik ben blij  
naar het resultaat!



3.5 Empirisch onderzoek ontpopt zich tot gezamenlijk levens kunst-werk. Opzet van de performance was dat de verbeelding als tweede grafische fictie de eerste, namelijk  $\chi\omega\rho\alpha$ , tot leven zou wekken.<sup>20</sup> Verzending van de kaarten had de functie vervolgens als derde te fungeren tussen model en afbeelding. Reacties van de geadresseerden zouden daarna weer geplaatst worden naast het ‘oorspronkelijke’ model, namelijk de eerder geformuleerde kenmerken van  $\chi\omega\rho\alpha$  bij Plato en Derrida.

Contact met ‘de weerbarstige realiteit’, haalde die onderzoeksopzet in, net als  $\chi\omega\rho\alpha$  resulteerden de kaarten in een oneindige serie lezingen. Het onderzoek veranderde dan ook in reactie tot wat zich aandiende. De wending ontstond doordat empirie en  $\chi\omega\rho\alpha$  mij net zo lang schudden tot ik de tijdelijk ingenomen derde plaats af stond en hun aanmoediging in ontvangst nam om het monadisch creatieproces te onderbreken voor een reis door de verhalen...

*‘La philosophie ne peut parler philosophiquement de ce qui ressemble seulement à sa « mère », sa « nourrice », son « réceptacle » ou son « porte-empreinte ». En tant que telle, elle ne parle que du père et du fils, comme si le père l’engendrait à lui tout seul.’* (Derrida, 1993:96)

In het onderzoek naar ‘deze vreemde moeder’ (Derrida, 1993:92) was de blik nog steeds gericht op de vader. Geroutineerd hinkend op één been, struikelde de onderzoeker gelukkig doordat de realiteit zich meer bijzonder aankondigde dan de algemeenheid waarin zij haar had willen vervatten.  $\chi\omega\rho\alpha$  bleek onmogelijk te fixeren, ook, of juist niet via de empirie. Plato en Derrida voorspelden al zoiets... De performance mondde niet uit in hernieuwd vervatten van vooronderstellingen in een lijst kenmerken, maar in onontkoombare verwondering over de verrassende ontmoetingen. De geadresseerden faciliteerden een ervaring van verschil en terugkoppeling naar theorie ten gunste van wisselwerking tussen model en afbeelding.

$\chi\omega\rho\alpha$  bleek toegepast, maar bij nader inzien niet ‘getoetst’.

### Kanttekeningen bij de performance:

-Verkenning van verschil betekende exploratie van situaties die zich eveneens sterk van elkaar onderscheidde. ‘Verschil’ vormt het hart van dit onderzoek. Om te spreken van een toetsing zou het essentieel zijn uitkomsten te generaliseren, dit bleek onhaalbaar en deels onwenselijk. De onderzoeksopzet was daarvoor te zeer getekend door verscheidenheid: 20 kenmerken vertaald naar 60 verbeeldingen, verstuurd naar een nogal gevarieerde groep geadresseerden (verschil in professie, opleiding, leeftijd...). Ten gevolge van die opzet wordt beantwoording van sommige vragen onmogelijk. Denk bijvoorbeeld aan de volgende vragen: Op welke manier speelt de specifieke verwoording van een kenmerk en bijbehorende afbeelding een rol voor de reactie? Welke oorzaken zijn er voor kaarten waarop geen reactie volgde? Hoe verhouden meerdere reacties op één kaart zich tot elkaar?

Zoals Derrida al stelde kan door de tweede grafische fictie<sup>21</sup> (de performance) ontkomen worden aan de eerste, net zoals de politeia voor Socrates tot leven kon komen door haar te zien in verhouding tot andere steden. Wat in dit praktijkdeel gezocht werd, is ook daadwerkelijk gevonden: verschil. Niets méér (generaliseerbare data), maar ook niets minder (bijzondere uitkomsten).

-Het praktijkgedeelte van het onderzoek was gericht op verzameling van intersubjectieve betekenis. Tsoukas stelt dat deze niet alleen in gedachten van individuen te vinden is, maar dat zij op complexe wijze is ingebed in praktijken, discoursen. Verkenning gebeurde daarom niet via de inzet van een traditionele methode van empirisch onderzoek, maar door een interpretatieve methode uit te proberen: de performance. (vergelijk Tsoukas, 2003:612)

-De onderzoeker ging uit van de vooronderstelling dat  $\chi\omega\rho\alpha$  zich op bijzondere wijze weet te verhouden tot het onverwachte. Haar los staan van gebruikelijke kaders impliceerde ook een andere onderzoeksopzet en uitvoering. Gastvrijheid voor het onverwachte bepaalde aanleiding, houding én doel van de zoektocht. Derrida duidde  $\chi\omega\rho\alpha$  al als ‘afgrond’, verkenning van haar gebeurt dan ook niet vanuit ‘comfortzone’. Meer inzicht in dit begrip kan slechts verworven worden vanuit haar dynamiek, namelijk vanuit die opening of afgrond. Dat betekent dat niet langs een zijlijn ‘objectief’ beschouwd kan worden. De onderzoeker ontkomt niet aan betrokkenheid vanuit de eigen subjectiviteit. In tegendeel, inzet daarvan lijkt juist essentieel voor een benaderen van  $\chi\omega\rho\alpha$ .

-Verbeelding gebeurde op basis van een lijst, maar zij ontstond ook intuïtief. Hoe dat precies gebeurde was al nauwelijks navolgbaar voor de onderzoeker zelf, laat staan voor de geadresseerden. De reacties van de geadresseerden getuigen eveneens van een intuïtieve inzet. Bij de receptie van de kaarten (ofwel ‘verwerking van de data’) reageerde de onderzoeker vervolgens ook weer spontaan, subjectief. Ten slotte speelde Mister in Between nog een spel met al het verzamelde...

-De opdracht was voor sommigen onduidelijk, in een niet gering aantal reacties speelde verwarring een rol. Mogelijke oorzaken waren de niet eenduidige verwoording en vormgeving door de onderzoeker en het ambigue  $\chi\omega\rho\alpha$  ‘zelf’. ‘Verwarring’ als reactie is zowel te zien als vertroebeling die het zicht op  $\chi\omega\rho\alpha$  bemoeilijkt, als verheldering ten aanzien van  $\chi\omega\rho\alpha$ ’s betekenis.

<sup>20</sup> Zie paragraaf 2.5, pagina 26.

<sup>21</sup> Idem.

-Met verschillende geadresseerden onderhield de onderzoeker een bijzondere band, een mogelijk effect daarvan op de reacties kon onmogelijk uitgesloten, dan wel geheel inzichtelijk gemaakt worden. Met collega's was ook tijdens de performance contact. De onderzoeker werd bijvoorbeeld gevraagd naar definities, onoverkomelijk verschilden de verstrekte antwoorden in meerdere of minder mate, per communicatiemiddel, van persoon tot persoon, gerelateerd aan het moment... Dergelijke verschillen zullen uiteraard doorwerken in reacties. Vragen en toelichtingen, werden geregistreerd in het onderzoeksdagboek, maar gevolgen bleven uiteraard veelal buiten het gezichtsveld van de onderzoeker. Interessante bijkomstigheid was dan weer dat de onderzoeker al langere tijd als receptionist verbonden was aan de verschillende organisaties werkend vanuit humanistische grondslag. Die functie betekende een zeldzame mogelijkheid om te proberen het uiterst receptieve 'Χώρα te belichamen'. De serie reacties van deze groep geadresseerde kon bovendien vanwege deze (humanistische georiënteerde) setting mogelijk gemakkelijker betrokken worden op de probleemstelling van dit onderzoek.

-In het licht van normatieve professionaliteit, vanuit ethisch oogpunt, kan getwijfeld worden aan opzet en uitvoering van de interventie. Een aantal geadresseerden voelde zich namelijk geconfronteerd met een moeilijke, abstracte en soms confronterende vraag. Verschillende geadresseerden gaven blijk van het gevoel een soort opdracht of test te moeten doen. De kaarten veroorzaakten soms verwarring, onrust, onzekerheid. Gevolgen voor betrokkenen en verstuurde reacties zijn uiteraard moeilijk te traceren.

'Ik realiseer me hoe moeilijk  
het is niet-binair te denken;  
de indeling die ik zojuist  
maakte veegt in één beweging  
alle ambiguïteit van tafel,  
waarom deed ik dat?'

(Mister in Between, 2011)

Hoewel de performance in bepaalde opzichten achterblijft bij wat traditioneel empirisch onderzoek genoemd zou worden, ontstijgt zij een dergelijke vorm van onderzoek op andere momenten. Via vertaling naar beeldtaal werd een veelzijdig publiek geconfronteerd met een filosofisch tamelijk abstract concept. De ongebruikelijke opzet en eigen wijze waarop het onderzoek vormgegeven werd nodigden veel geadresseerden uit tot het doen van zeer persoonlijke uitspraken. De kaarten beschrijven en verbeelden uiteenlopende definiëringen van Χώρα, ontmoeting, verschil, normatieve professionaliteit. Daarnaast spraken geadresseerden zich in woord én beeld uit over zingeving en nog veel meer onderwerpen. De reacties getuigden veelal van een existentiële lading en toewijding die ten minste een aanzienlijke verrijking van de belevingswereld van de onderzoeker betekenden. De 'oneigenlijke' opzet en uitvoering van het onderzoek betekenden dus ook een vergroting van rijkdom, subjectiviteit, intimiteit, levendigheid, bijzonderheid, van onderzoek en opbrengst.

### De waarde van omkeringen: de vertalende handeling

Uit de performance kwam heel duidelijk het belang van 'omkering' naar voren. 'Omkeringen' tijdens het praktijkonderzoek inspireerden tot de gedachte aan 'omkering' als competentie. Gelezen als 'vertalende handeling' lijkt zij waardevol voor de humanisticus. Articulatie van de eigen visie en denkwijze vraagt om omkering. Die vertalende handeling maakt bovendien op uitzonderlijke wijze zichtbaar dat het eigene en het andere zich onderscheiden én mengen...

Inzet van verstand én gevoel opent de blik voorbij het optische. Zoals Sluijters zijn Maannacht van 1912 vormgeeft: Dieprood land contrasteert tegen een groene lucht, paarse ranke bomen lijken te reiken naar de volle rood, blauw omrande, gele, volle maan.... Zoals hij kleuren en vormen waarneemt en weergeeft... Waarschijnlijk totaal verschillend van de plots in ons ontwaakte herinnering: Een paar weken geleden, vanuit de achtertuin, verwonderd in de donkere lucht starend naar dat felle licht... Gedachten en gevoelens verstrooien zich. De schildering doet wat gedacht werd ontwaken tot een opnieuw voelen, soms zelfs van hetgeen aan de gedachte ten grondslag lag.

Ook de humanisticus probeert contact te maken, door (aan) te raken. Is het tot leven wekken van concepten, gedachten of verinnerlijkte werkelijkheid niet bij uitstek hetgeen waarnaar de humanisticus streeft? <sup>22</sup>

<sup>22</sup> Zie schilderijen en teksten van de tentoonstelling *Sluijters* in het Singer te Laren, oktober 2011.

### 3.6 Kenmerken Mister in Between's Χώρα

Χώρα werd via de performance meer tastbaar, met vereende inspanning werd zij (tenminste) geproduceerd... De geadresseerden verleidden de onderzoeker tot nieuwe perspectieven, verrasten haar en leidden tot een nieuwe ontmoeting met Χώρα. De onderzoeker probeerde zich bij de ontvangst van de kaarten naar het voorbeeld van Χώρα maximaal receptief op te stellen. Concreet kwam dit erop neer dat zij probeerde ervaringen van 'omkering' waartoe de ontvangen kaarten prikkelden toe te laten. Ontmoeting met het Andere middels omkering vormde zo het uitgangspunt. (vergelijk Derrida, 1998:95)

De onderzoeker probeerde bovenstaande ervaringen van omkering en ontmoeting zo nauwkeurig mogelijk te registreren in haar onderzoeksdagboek. De ontvangen kaarten en de reacties daar weer op van de onderzoeker vormden samen de basis voor een laatste beschrijving van Χώρα. Aan de hand van de performance zou Χώρα nog één keer beschreven worden, ditmaal tot leven gewekt door contact met de praktijk. Ontvangen kaarten en de reacties van de onderzoeker konden echter niet eenvoudigweg vertaald worden naar een nieuwe lijst kenmerken van Χώρα. Die werkwijze was aanvankelijk het voornemen van de onderzoeker geweest. De rijke opbrengst stond hiermee in zeer schril contrast en niet in het minst met Χώρα's uitzonderlijke receptiviteit. Een directe vertaling naar een nieuwe lijst kenmerken zou van ondankbaarheid getuigen ten aanzien van het gelaagd geschenk van de geadresseerden, die dit afgrondelijk spel met de onderzoeker aan waren gegaan (Derrida, 1993:63)... het zou dat geschenk bovendien teniet doen. (Derrida etc., 1997/2001:34)

Mister in Between bleek de aangewezen persoon om de verzameling reacties vanaf zijn positie met enige distantie weer in contact te brengen met het eerdere literatuuronderzoek. Onderstaande beschrijving is van zijn hand en is erop gericht de wisselwerking tussen de verschillende betekenissen van Χώρα tastbaar te maken. Een enkele maal worden geadresseerden geciteerd, maar veelal reageert, herinterpreteert, associeert, assembleert en selecteert Mister in Between. Χώρα's ontstijgen van gebruikelijke kaders was leidraad voor het spel dat hij speelde, de weerslag daarvan is te vinden in deze laatste verzameling van Χώρα's vorm, inhoud, taak en functie.

#### Vorm

Χώρα lijkt op een andere manier zichtbaar dan de manier waarop wij gebruikelijk zien. Mogelijk wordt dat veroorzaakt door de sterke samenhang tussen haar inhoud en vorm. Als 'niet-totale aanwezigheid' is zij sterk ontvankelijk. Haar vorm is veranderlijk omdat zij alles ontvangt. Verschillende respondenten benoemen haar dan ook als ruimte. Die bewoording geeft al aan dat waarneming van Χώρα niet uitsluitend betrekking heeft op 'zien'. Χώρα wordt geassocieerd met een mens (vrouw) omdat die metafoor nog het best benadert op welke manier zij ongrijpbaar is. Een mens, vervuld als zij is van gedachten, gevoelens, verlangens blijft zij altijd voor een (groot) deel onkenbaar, onvoorspelbaar, oncontroleerbaar. Χώρα is niet zichtbaar door een instrumenteel zintuiglijke inzet. Wil je haar ontmoeten, dan dien je ontvankelijk te zijn voor haar uitnodiging tot het nemen van plaats. Zoals eerder naar voren kwam schreef Plato over het geestesoog, Χώρα doet een appèl op de ziel, haar aanschouwing verlangt onze sensibiliteit en betrokkenheid.

Dan is er nog iets bijzonders met haar (verschijnings)vorm. Χώρα's ongrijpbaarheid wordt deels veroorzaakt omdat zij niet eenvoudigweg te zien is. Zij is het die iets zichtbaar maakt. Misschien zouden wij het liefst vanaf een troon, alsof wij het waren die haar schiepen, één voor één alles in kaart brengen wat wij aan de wereld te beleven vinden. Χώρα nodigt ons echter uit tot een andere plaats. Zij ontlokt ervaring van menselijke kwetsbaarheid, eindigheid van het bestaan en de beperkte mogelijkheden waarover wij beschikken om de wereld grootschalig te veranderen. De confronterende afgrond is echter tevens uitnodigend om ons zelf te openen. Soms is Χώρα moeilijk te zien omdat zij ons als ware zij een spiegel te dicht op de huid zit. Als resonantieruimte bewerkt zij onze bewustwording. Door open te staan voor kritiek, door reflectief te zijn, kunnen wij haar dan in tweede instantie wél aanschouwen. Heel even zien wij met welke blik wij de wereld klaarblijkelijk tegemoet traden. Zij opent namelijk onze horizon door de ervaring dat 'The eye' nog altijd 'in the beholder' is.

De snelle opeenvolging van haar verschijning én verdwijning prikkelen nieuwsgierigheid en zin. Een van de weinige haar benaderende verwoordingen: 'verschil', is van meet af aan dan ook een intrinsieke ontkrachting van de poging tot eenduidigheid. Χώρα is aanwijsbaar als plaats, maar belangrijker lijkt het dat zij ons vanaf daar een weg wijst. Vertaling van het Griekse woord 'Χώρα', dat zowel het omvattende 'land' als 'centrum' op een eiland betekent, verwijst direct naar haar complexiteit. Haar vorm of zichtbaarheid wordt bepaald door wat zich in haar ophoudt: verschil, ontstaan, verandering. Zij is te zien als bewegende tekening die omlijnt wat is. Zij maakt waarneembaar wat wij in eerste instantie niet (wensten te) zien. Zij ontspringt in steeds nieuwe gedaanten. De afbeelding die voor even zichtbaar wordt is geen bewijs van eenvormigheid, maar gevolg van een (louter) eenmalige omhelzing van het leven.



‘Mogelijk verbeeldt ‘HORIZON’ betekenis die wij vanuit ons op dat moment actuele paradigma geven. De voedster is waarneembaar daar waar zij op dat paradigma leunt, zij ontstijgt dit kader echter. Met haar ontkomen wij aan afbeeldingen, effecten, machteloos vastgrijpen aan (reeds verschoven) betekenis en komen wij tot nieuwe horizons.’

(Mister in Between, 2011)

Dat brengt ons bij het derde, laatste punt over Χώρα’s ‘onzichtbaarheid’. Χώρα lijkt moeilijk in één beeld te vatten. Ondanks haar onafhankelijkheid, is zij te zien als uitermate relationeel begrip. Zij is een triton genos, zij vormt geen paar. Zij verhoudt zich op uiterst onafhankelijke én ontvankelijke wijze tot haar omgeving, waardoor zij traditionele dialectiek ontstijgt. Zij wordt uitsluitend zichtbaar tussen mensen, dingen, kortom in relaties. Wij kunnen haar daarom slechts waarnemen vanuit aandacht voor twee polen tegelijkertijd. Zij is altijd ‘derde’, complementair en begeeft zich steeds in gezelschap van tegengestelden. Wie Χώρα wil zien, wordt gevraagd oog te hebben voor meerdere perspectieven tegelijkertijd.

## Inhoud

Χώρα’s inhoud lijkt bijzonder veelzeggend voor haar aard. Voor zover wij daarvan kunnen spreken, zij heeft namelijk niets eigens. Wanneer geprobeerd wordt haar inhoud te typeren kan alleen gesteld worden dat zij eerder leeg dan vol is. Zoals zij ‘onzichtbaar’ is, zo is zij ook zonder tastbare inhoud. Wat zich in haar ophoudt kan niet ter hand worden genomen om het te bekijken. Laat staan om vervolgens vast te stellen dat dit het hart is van de zaak die wij nu al zo’n tijd verkennen... Nee zij is dus eerder leeg dan vol. Zij heeft niets eigens, maar is ook niet zonder bestemming. Op de plaats waar ook Mister in Between het liefst een kern aan zou wijzen is wel iets anders dat Χώρα ten diepste bepaalt. Wordt geprobeerd Χώρα van dichterbij te bekijken, dan lijkt het of zij verleidt steeds verder voorover te buigen. Die beweging van ons uit brengt haar echter niet nader, eerder lijkt het of Χώρα wijkt... Dat komt omdat zij een opening is. Waar de hoop gevestigd was op het vinden van een essentie of antwoord bevindt zich een gapend gat. Zoals Χώρα voor waarneming van haar vorm een bijzondere manier van kijken verlangt, zo vraagt zij voor een nadere kennismaking met haar inhoud ook iets van de toeschouwer. Namelijk een houding. Op het puntje van de tenen is het of juist verlies aan balans de doorslag geeft, precies dan wordt zij tijdelijk gevuld.

Χώρα geeft en ontvangt tegelijkertijd, zij ontstijgt menselijke vermogens. Haar kracht en continuïteit hangen in sterke mate samen met haar neutraliteit die wordt behouden omdat zij ‘als was’ is. Wat in haar plaats heeft, laat geen indrukken achter, is niet van invloed op haar ‘aard’. In Χώρα bestaan polariteiten naast elkaar. Door haar kunnen ordeningen opnieuw gezien worden. Contrast verdwijnt niet in deze opening, maar kan in een nieuw licht aanschouwd worden. Χώρα toont dat hiërarchie veelal onterecht gezien wordt als constitutief voor verschil. Χώρα’s opening vereist een bijzondere wijze van benaderen. Zij biedt geen antwoord of oplossing, maar bevraagt. Haar oningevuldheid dwingt de toeschouwer tot het vinden van een eigen antwoord, tot het creëren van een eigen verbinding. De sprong in het eindeloze Χώρα betekent doorleving van onbestemdheid.

Χώρα’s openheid lijkt ook ons te openen. Χώρα opent ons voor andere betekenissen, perspectieven, voor nieuwe manieren van kijken, denken, doen. Haar inhoud verandert voortdurend tengevolge van haar uitnodiging tot ontdekking, verassing, inzicht en bovenal tot ontmoeting. Zij creëert plaats. In de ondragelijke leegte die zich opent lijkt de enig mogelijke reactie het geven van een eigen invulling. Χώρα biedt gastvrijheid, zij schept ruimte voor de wereld van ieder mens. Het is of zij gevuld wordt door degene die haar beziet, doorleeft, ver kent... Waarnemer, kunstenaar en kunstwerk zijn tegelijk in haar aanwezig. Dit gelijktijdig plaats bieden betekent ruimte voor nieuwe ordeningen die plaats maken voor gelijkwaardige verhoudingen. Haar binnenste wordt gevuld door wat (aanvankelijk) buiten is. Deze bron maakt van alles het begin zichtbaar en voelbaar.

Xώρα's kracht en continuïteit zijn sterk verbonden met de grens tussen binnen en buiten die zij constitueert én deconstrueert. De omgeving bepaalt haar inhoud, die wordt zichtbaar omdat zij die als een kader omsluit. Dat kader verschuift echter continu in relatie tot tijd, plaats en context. Door haar worden wij ons ervan bewust wat er op dat moment toe doet. Aangezien haar uitgangspunt blanco is en zij zonder oordeel ontvangt kunnen wij onze geheime privé wereld bij haar kwijt...

## Taak

Het gegeven dat Xώρα niets 'eigens' bezit, maakt plaats voor 'het andere'. Xώρα maakt schakeringen in het aanwezige zichtbaar. Zowel Plato als Derrida zochten naar het juiste begin om hun verhaal te vertellen. Het is of Xώρα tot taak heeft eigen terreinen af te bakenen zodat deze vervolgens als startpunt voor ontwikkeling kunnen fungeren. Xώρα vangt alles en iedereen op als een (tijdelijk) thuis, een zorgzame moeder. Xώρα's taak is het goed ontvangen van wat in haar plaats heeft. Haar bijzondere manier van luisteren is gericht op een omkering. De omkering die bedoeld wordt is een terugkeer van de verteller naar het eigene. Mensen komen op deze plaats tot hun recht. Xώρα's bescherming van verschil bewerkt omkering: zij brengt het persoonlijk mysterie in toeschouwers tot leven. Xώρα maakt terugkeer naar de bron van inspiratie, het goede, bevrijding mogelijk. Zij schudt wakker, bekrachtigt idealen. Zij waarborgt het op eigen wijze gestalte geven aan leven en werk.

*Niets is voor eeuwig  
Behalve veranderingen*

*Veranderingen moeten bestaan  
Anders wordt het leven te saai'*  
(Blazevic, 2011)

Xώρα kan gezien worden als bron van verandering die wat gestold is weer in beweging brengt, een bron die ontwikkeling, plezier in het doen, ervaringen van zin, verrassing (opnieuw) doet stromen. Xώρα's meest voorname taak is het plaats bieden aan verschil. Zij verhoudt zich met een zekere distantie tot wat binnen en buiten haar is, dit is bepalend voor haar uitzonderlijke ontvankelijkheid. Xώρα's grenzeloosheid maakt verschil zichtbaar en voelbaar, zodat aan zwart/wit gedachten kan worden ontkomen. Xώρα toont hoe wij door observeren, registreren en reageren, via een open blik tot een eigen ordening, tot een oordeel kunnen komen. Dat oordeel is uitgangspunt voor normativiteit en de verhouding tot verschil.

## Effect

Xώρα's effect als ruimte is tweeledig. Enerzijds is zij omvattend en beschermend. Daardoor biedt zij plaats aan verschil, zij is een verzamelplaats die ook een alles omarmend baken is. Anderzijds heeft zij een specifiek, stimulerend effect. Zij is een broedplaats voor ontstaan. Zij verruimt daardoor ons zicht en opent naar andere gedachten.

Als verzamelplaats opent Xώρα mogelijkheden voor relationele exploratie vanuit gelijkwaardigheid. Xώρα toont het oncontroleerbare en nodigt uit tot acceptatie daarvan ten gunste van evenwicht. Zij faciliteert ervaringen die zich onderscheiden van de dagelijkse, routinematige. Xώρα toont gelijktijdig verschillende perspectieven en keert dilemma's om door onderliggende polariteit te introduceren als meervoudigheid.

Als broedplaats zaait Xώρα verwarring, onbegrip, raadselachtigheid, dubbelzinnigheid, ervaringen van onverenigbaarheid van informatie, woorden, beelden. In dit afgrondelijk spel is niets meer hetzelfde. Vertrouwde kaders, rol- en plaatsverdelingen blijken er niet meer toe te doen. Xώρα verrast, stimuleert denken, voelen, zoeken, twijfelen. Haar 'niet-zijn' biedt anderen plaats en nodigt uit tot ontmoeting. Xώρα prikkelt tot contact tussen binnen - buiten, eigen - ander, bijzonder - algemeen, dit maakt diepgang mogelijk. Xώρα vergroot individuele kracht ten gunste van omkering van overtuiging naar handelen. Xώρα als verzamel-, én broedplaats is inzetbaar voor het voor normativiteit noodzakelijk oordeel.

Bovenstaande beschrijvingen van Xώρα's vorm, inhoud, taak en effect bieden aanknopingspunten ter concretisering, het nu volgende hoofdstuk gaat hier verder op in.

# HOOFDSTUK 4

## *Slotbeschouwing*

Dit hoofdstuk beschrijft ter afsluiting  $X\acute{o}q\alpha$  in het licht van de probleemstelling. Paragraaf 4.1 brengt betekenissen van  $X\acute{o}q\alpha$  bij Plato, Derrida en Mister in Between in beeld en gaat in op perspectieven die zij biedt voor omgaan met verschil. Paragraaf 4.2 beschrijft toepassingsmogelijkheden van  $X\acute{o}q\alpha$  met het oog op normatieve professionaliteit. In paragraaf 4.3 wordt vanuit het bestudeerde en doorleefde opnieuw invulling gegeven aan begrippen uit de probleemstelling aan de hand van de ruimte die  $X\acute{o}q\alpha$  daartoe tijdens dit onderzoek heeft geopend. Paragraaf 4.4 bekijkt eveneens vanuit de verzamelde inzichten en ervaringen ter afsluiting nog eens de titel van de scriptie.



## 4.1 Χώρα bij Plato

In het eerste hoofdstuk werd Plato's Timaeus herverteld aan de hand van de gelijkenismetafoor. De polaire structuur van bestaan en ontstaan kan gelezen worden als zijn opvatting van verschil. Plato prefereert het eerste werkelijkheidsdomein, deze oorsprong is in zijn visie onverdeeld. Tussen de twee werkelijkheidsdomeinen brengt Plato Χώρα in. Daardoor komt zijn statische hiërarchie in beweging. Plato's Χώρα fungeert als brug tussen de twee werkelijkheidsdomeinen. Plato's normatief uitgangspunt is dat verschil niet alleen opgezocht, maar zelfs verbonden dient te worden. Met Χώρα nuanceert Plato dan ook zijn dualistisch wereldbeeld. Deze ruimte biedt de verschijnselen een bedding, daardoor waarborgt zij verschil. Χώρα maakt het Plato mogelijk het ongelofelijke te accepteren. Namelijk dat verschil deel heeft aan bestaan en ontstaan. Omgaan met verschil is noodzakelijk én mogelijk na Plato's Χώρα.

### Omgaan met verschil met Plato's Χώρα

Vershil heeft allereerst plaats in onszelf. De ziel veroorzaakt namelijk gevoelens die wij dienen te beteugelen om tot een goed leven te komen. Χώρα herinnert eraan dat wij steeds terug kunnen naar ons 'ware zelf' dat ooit in contact is geweest met de vormen. (De Corte, 2000:31-33) Plato geeft ons zo met Χώρα een instrument in handen om tot 'het Goede' te komen. Χώρα faciliteert niet alleen harmonie tussen ziel en lichaam, zij maakt ook een omkering van goddelijk naar noodzakelijk mogelijk. Plato's Χώρα maakt duidelijk dat het goede alleen via een omweg benaderd kan worden. Het onaangename dat uit kan gaan van de ervaring van verschil lijkt daarvan een logisch gevolg. Wanneer wij tot het goede leven willen komen blijken wij immers afhankelijk van iets of iemand buiten ons...

‘De blik omhoog gericht worden wij ons een onzekere afstand gewaar tussen de verschijnselenwereld waarin wij ons bevinden en het goddelijke. De schepper verkleint de onzekere afstand: Χώρα brengt ons tree voor tree dichterbij het goede leven...’

(Mister in Between, 2011)

## Khôra bij Derrida

Derrida gaat verder in op Plato's Χώρα. Hij laat zich door haar leiden en vertelt de Timaeus vanuit haar opnieuw. Derrida verwijdt zich van Plato's ordening en toont de onmogelijkheid van rigide scheidingen. Derrida relateert Plato's verabsoluteerde opvatting van verschil aan de hand van diens eigen Χώρα.

Derrida's Khôra problematiseert verschil als zijnde bepaald door binariteit. Derrida maakt duidelijk dat Khôra afstand toont die in feite onoverbrugbaar is, maar dat diezelfde afstand ook de opening is die aan verstaan vooraf gaat. Derrida's Khôra geeft ons hoop dat traditionele opvattingen van dialectiek ontstegen kunnen worden. Omgaan met verschil betekent deconstructie van principiële tegenstellingen. Derrida geeft ook aan hoe wij hier concreet invulling aan kunnen geven. Geïnspireerd op de gelijkenismetafoor kan in gepolariseerde situaties een derde plaats opgezocht en ingenomen worden. De inname van die positie betekent een verrijking van structuren van in,- en uitsluiting waardoor deze dan ook ontstegen worden.

Derrida verschuift Plato's aandacht die gevestigd was op de hiërarchie tussen de polen begrijpbaar en voelbaar naar de beweging die tussen en in die polen zelf gaande is. Voor een constructief omgaan met verschil stelt Derrida, geen 'verbinding' (zoals Plato) van de werkelijkheidsdomeinen voor. In tegenstelling, Derrida wijst ons op ervaringen van 'omkering' die ontmoeting van werkelijkheidsdomeinen in ons bewerkstelligt. Derrida stelt voor dat wij een tussenpositie innemen, aandacht voor beide polen van de gelijkenismetafoor tegelijkertijd faciliteert maximale receptiviteit. Ten gevolge daarvan kan het 'onmogelijke' plaatsvinden: ontmoeting tussen zelf en ander.

Derrida's begin wordt niet gekenmerkt door een goddelijke ingreep. Bij Derrida is het Khôra die het begin tekent. Later duidt hij deze opening zelfs als 'noodzakelijkheid'. Derrida's Khôra biedt geen zekerheid, zij bekritiseert Plato's veronderstelling van één onverdeelde oorsprong als illusoir en simplistisch. Derrida's begin wordt dus van meet af aan gekenmerkt door verschil. De weg naar 'een goed uitgangspunt' verloopt bij Derrida via deconstructie. Derrida bepleit een oneindige zoektocht naar 'het' begin. Wanneer wij denken bij de oorsprong te zijn aangekomen is dit enkel omdat wij daar aanknopingspunten vinden om haar weer rijker te verdelen.

## Omgaan met verschil met Derrida's Khôra

Ook Derrida stelt ons een vertaalslag voor om tot een 'goed' leven te komen. Bij Derrida is de vertaalslag gericht op constructief omgaan met omkeringen waarmee het leven ons confronteert. Door gevoel én verstand in te zetten kunnen wij openingen waarnemen die het mogelijk maken ons op eigen wijze tot de wereld te verhouden. Derrida's Khôra bekrachtigt ons deconstruerend vermogen, zij stelt ons in staat tot een kritische verhouding tot het leven. Voor betekenisgeving stelt Derrida, meer expliciet dan Plato, Khôra voor als instrument ter vorming van een 'goed' oordeel. Derrida veronderstelt 'het Goede' echter niet als absolute waarde, het hoogst haalbare is maximale receptiviteit voor verschil.

Plato erkende al het bestaan van 'blinde oorzaken', deze beperken menselijke vermogens en zelfs die van de schepper. Die laatste bracht immers orde aan in een chaos die pre-existent was. Derrida gaat verder, hij schrijft over 'dwalende noodzaak'. Derrida drukt daarmee uit dat hij ongeregelde niet als bijzaak, maar als constitutief beschouwt voor het leven. Khôra wijst ons op alomtegenwoordigheid van verschil. Derrida maakt duidelijk dat omgaan daarmee vraagt om het verwelkomen van het oncontroleerbare. Derrida's Khôra nodigt uit haar opening in te springen, het spel met haar aan te gaan en flexibel te bewegen tussen tekst en thema. Derrida stelt Plato's Xôra voor als een niet werkelijk onder ogen durven zien van de afgrond, het verschil dat zowel afstand als nabijheid inhoudt. Derrida's Khôra beklemtoont dat 'het' begin altijd verwijderd is van het presente. Met Khôra vergroot Derrida onze receptiviteit, zij verdeelt ons perspectief rijker, toont schakering, nuanceren.

‘Wanneer wij peinzend, het  
hoofd voorover gebogen naar de  
voeten turen, is daar ineens de  
afgrond. Er rest niets anders dan  
stilstaan vol weerzin of springen  
in de angstaanjagende opening:  
Xôra, deconstrueert het eigene,  
zij verleidt ons verder te kijken,  
denken, doen en steeds opnieuw te  
durven reiken naar de Ander...’

(Mister in Between, 2011)

## Xôra bij Mister in Between

Mister in Between maakt duidelijk dat Xôra zelf geen plaats neemt, maar dat zij die geeft. Zij is niet zichtbaar, maar wij kunnen haar wel beleven. Wij kunnen haar namelijk als ruimte ervaren, daarvoor vraagt zij zintuiglijke betrokkenheid. Die verbinding bewerkt een bijzondere omkering, Mister in Between's Xôra brengt ons terug naar menselijke schaal. Zij heropent onze kwetsbare plaats in de wereld.

Onbestemdheid, onzekerheid en disbalans maken Mister in Between's Xôra voelbaar. Zij bevat geen betekenis, maar ontsluit die doordat haar opening uitnodigt tot persoonlijke invulling. Door haar te betreden worden wij op onszelf teruggeworpen, die ervaring maakt ontmoeting mogelijk. Mister in Between's Xôra begeleidt relationaliteit, wij kunnen haar vinden tussen mensen.

Mister in Between's Xôra is blanco, zonder oordeel. Haar maximale receptiviteit betekent een algehele omarming die ontvangst van het bijzondere mogelijk maakt. Zij koestert verschil en stimuleert verder te kijken dan het eigene ten gunste van omkering. Zij prikkelt zinnen en draagt bij aan individuele vermogens tot vertaling ten gunste van verstaan. Zij is een plaats die tijd en ruimte biedt voor reflectie, voor het maken van afwegingen en voor creatie van betekenis.

## Omgaan met verschil met Mister in Between's Xôra

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat Plato en Derrida verschil respecteren, zij behouden het en zoeken het op. Tijdens het praktijkgedeelte van dit onderzoek nam de 'onderzoeker' tijdelijk de rol van Mister in Between in. Dit experiment maakte het mogelijk Xôra's veronderstelde bruikbaarheid voor omgaan met verschil op speelse wijze te verkennen. Tijdelijke inname van deze rol vroeg om belichaming van de gevonden kenmerken van Xôra. Het eerdere abstracte beschouwen werd aangevuld door een concreet ervaren. Mister in Between faciliteerde in verzameling van Xôra's mogelijkheden voor omgaan met verschil.

Geïnspireerd door het toegepaste karakter van de studie humanistiek werd literatuurstudie onderbroken voor verkenning in de praktijk. Concretisering van de eerder verworven inzichten in dialoog met anderen vereiste verschillende omkeringen: van eigen gedachten naar een verhaal dat ook de ander verstond, van persoonlijke normativiteit naar woorden die ook de ander raakten en soms ook van wetenschappelijke termen naar taalgebruik dat ook voor de ander uitdrukte waar het om ging. Omgaan met verschil krijgt gestalte in contact met de ander. Dat vraagt per definitie om omkering, de performance benadrukte dat. 'De vertalende handeling' is voor de humanisticus van onschatbaar belang, juist gezien het wezenlijk normatieve karakter van deze professie.<sup>23</sup>

<sup>23</sup> Zie ook paragraaf 3.5, pagina 72.

Wolton (1997) beschrijft ‘de verschrikkelijke ervaring’: dat juist datgene wat ons dichterbij had moeten brengen (communicatie) in werkelijkheid onthuller wordt van wat ons scheidt. Communicatie houdt zowel afstand als nabijheid in. Vertaling, impliceert altijd verschuiving, verrassing. Omkering belicht altijd aspecten waar wij geen rekening mee hadden gehouden. Dit onverwachte kan zowel prachtig mooi uitkomen als pijnlijk ontregelen wat wij van tevoren bedachten... ‘Organisatie’ kan in het verlengde hiervan gelezen worden als concretisering van omgaan met verschil. Wallersteins visie op organisatietheorie gelezen als zoektocht naar een nauwe doorgang tussen het algemene en het bijzondere, tussen het vaststaande en het veranderlijke...lijkt op Χώρα. Zij kan als zo’n doorgang fungeren! Χώρα attendeert ons erop dat het abstracte, tijdloze, universele misschien verleidelijk zijn, maar dat wij daardoor het zicht verliezen op het concrete, tijdelijke, lokale... (Tsoukas, 2003:618)

De humanisticus werkt juist met het onverwachte en probeert zich zó tot verschil te verhouden dat haar kracht ten goede gekeerd wordt. De humanisticus streeft steeds opnieuw naar balans tussen acceptatie van menselijke tekortkomingen en maximaal benutten van menselijke vermogens om het leven op eigen wijze vorm te geven. De humanisticus dient normativiteit in het handelen tot wasdom te doen komen. Zonder vervulling van die taak is dít werk niet half, maar geheel niet gedaan. Dat vraagt om maximale receptiviteit ten gunste van vertaalcompetenties. Tezamen vormen deze hét uitgangspunt van de humanisticus. De verantwoordelijkheid normativiteit naar het handelen te vertalen geldt eveneens voor de humanisticus in spe. Literatuurstudie kon dan ook niet anders dan opgevolgd worden door een in praktijk brengen daarvan.

eenzame stap  
de leegte in  
omringing  
zorg voor  
omkering

de Ander  
schept  
‘n tussen  
ruimte  
waarin ik

kan  
voelen  
zien  
worden

wie-ik-was  
(Mister in Between, 2011)

Literatuurstudie naar Χώρα inspireerde om de verkenning van haar bijzondere tussenpositie tijdens de performance uit te diepen via doorleving vanuit die plaats. De Χώρα performance oriënteerde zich op verzameling van subjectiviteit. Mister in Between’s intersubjectief betekenis spel, vestigde aandacht op wisselwerking tussen ‘onderzoeker’ en ‘respondenten’. Daardoor belichtte Mister in Between precies datgene wat normaliter in onderzoek liever weggemoffeld of opgepoetst wordt.

Onderzoek is mensenwerk en dus per definitie ‘messy business’ (Feyerabend, 1975:81). Denk ook aan het frauderen door wetenschapper Stapel dat onlangs naar buiten kwam (Willegers, 2011). Wetenschap pretendeert objectiviteit, door ‘het tussen’ strategisch uit de weg te gaan. Wanneer dit betekent dat verschil bij voorbaat uitgesloten wordt, zou je de vraag kunnen stellen waar onderzoek toe dient als je je uitsluitend laat leiden door wat je al weet?

De humanistiek en de daarin ontwikkelde vormen van onderzoek kenmerken zich door het in beeld brengen van verschil. Hiervoor noodzakelijke competenties zijn: zoeken, twijfelen, bekritisieren. Essentieel is bovendien de consistente koppeling van die vaardigheden aan de inzet van het eigen vege lijf. Dat laatste is met name essentieel voor het legitimeren van de meest kenmerkende competentie van afgestudeerden binnen deze wetenschap: ‘normatieve professionaliteit’.

Onderzoek naar Χώρα impliceert chaos: omkeringen waarvan het bestaan doortrokken is, niet omzeilen, maar op waarde schatten door ze juist daarom als onderwerp van aandacht te kiezen en past daarom binnen de wetenschap humanistiek. Mister in Between maakte zijn handen vuil. Wat normaliter bij onderzoek naarstig ontweken wordt, vormt hier het kloppend, maar eveneens kwetsbaar hart. Mister in Between pretendeerde louter in te gaan op ‘het tussen’, in een poging te laten zien hoe mooi, betekenisvol en openend verschil (en dus ook subjectiviteit) is.

Het publiek werd bevraagd via verbeelding. Die werkwijze was erop gericht gastvrijheid te bieden door openingen te laten ter eigen invulling en verbinding van de kijker. Ook de vraag om een reactie per ansichtkaart ontstond vanuit humanistisch geïnspireerde overweging. Daarmee werd een beroep gedaan op de vertaal-, en scheppingskracht van de geadresseerde. Uitgangspunt was de subversieve kracht van kunst, zij bepaalde de wijze van contact zoeken met de praktijk. De gekozen werkwijze vereist ontvankelijkheid voor reacties/ antwoorden die mogelijk niet in gebruikelijke kaders passen en daardoor aanleiding voor kritiek, verandering, vernieuwing kunnen zijn. Dit is in de (wetenschappelijke) wereld niet altijd welkom. De humanisticus maakt echter principieel plaats voor (soms subversief verworden) subjectiviteit. Opsommend kan gesteld worden dat de humanisticus: verschil opzoekt, haar waardeert door gastvrij te zijn voor haar, dat hij/zij haar als ijkpunt neemt voor professionaliteit namelijk in de vorm van een principiële positionering ten opzichte van haar,<sup>24</sup> ten leste inspireert de humanisticus ook anderen tot gastvrijheid voor verschil.

<sup>24</sup> Vergelijk Karskens over Foucault en waarheid tijdens de Soeterbeecklezing 11 oktober 2011.



## 4.2 Χώρα voor normatieve professionaliteit

Plato, Derrida en Mister in Between bekrachtigden dat niet het vellen van een oordeel, maar de vertaling in het handelen normativiteit tot leven brengt...

Voor de performance werd de definitie van ‘normatieve professionaliteit’ als volgt vertaald: *Bewustzijn van en vermogen om onder woorden te brengen wat je verstaat onder ‘goed’ werken. Nastreven en gestalte geven aan die overtuiging in het werk.*

In dit deel worden de woorden ‘normatief professional’ en ‘humanisticus’ beide gebruikt. Na deze studie voel ik mij geroepen een beeld van de bijpassende beroepsvaardigheden neer te zetten. Veel van de competenties die ik door dit onderzoek als essentieel ben gaan zien zijn in mijn ogen echter niet uitsluitend voorbehouden aan of enkel van belang voor de humanisticus. Die laatste committeert zich echter wel om in het werk gestalte te geven aan wat hij/zij verstaat onder ‘goed’ werken. Daarbij laat de humanisticus zich voeden door waarden uit de humanistische levensbeschouwing, dat laatste dient bovendien ook voor anderen inzichtelijk te zijn.

Het onderzoeksthema ‘Normatieve professionalisering’ beschrijft professioneel handelen in relatie tot persoonlijke zingeving en humanisering. Χώρα kan als bron dienen voor persoonlijke zingeving van de humanisticus en voor het maken van een vertaling daarvan naar humanisering. (Studiegids Afstudeeronderzoek UvH, 2009:30, 34) Het professioneel handelen van de humanisticus wordt gekenmerkt door de inzet van menselijke (on)vermogens als instrument. Professionele belichaming van Χώρα vanuit de positie van Mister in Between resulteerde ten aanzien van het bijeenbrengen van haar werkzaamheid in een driedeling in fases. Deze gaan specifiek in op haar toepassingsmogelijkheden voor normatieve professionaliteit. De perspectieven hebben allereerst betrekking op de humanisticus zelf. Deze kan ze benutten als bron voor persoonlijke zingeving en kan daarop Χώρα’s werkzaamheid vertalen naar bekrachtiging van mogelijkheden tot zingeving voor andere individuen en op grotere schaal naar projecten gericht op humanisering.

### Χώρα’s werkzaamheid in fases gespecificeerd:

- waarnemingsvermogen** dat opmerkzaamheid voor complexiteit vergroot
- receptiviteit**; zij ontvangt opposities, deze tussenruimte biedt ruimte, tijd voor de persoonlijke
- afweging** die normatieve professionaliteit mogelijk maakt

‘In hoeverre kunnen wij ontsnappen aan de mytho-mimetisch-grafische droom, is het niet een gegeven dat afbeeldingen (altijd) zowel grafisch als ruimtelijk zijn? Ofwel dat verschijnselen nooit alleen maar verwijzende afbeeldingen zijn, maar ook daadwerkelijk deelhebben aan hun model?’

(Mister in Between, 2011)

**Normatieve professionaliteit: waarnemingsvermogen**  
Vertaald naar competenties: (onder)scheidend vermogen, ont-dekken

Weten begint bij waarnemen, bij nieuwsgierigheid naar en inzet voor het vergaren van kennis waar dan ook vandaan. Χώρα faciliteert het identificeren van processen, eigenaars, partijen en regels binnen discourses. (vergelijk de Jong 2010:40-44) Zij maakt interactie inzichtelijk door aandacht voor dynamiek en bijbehorende complexiteit. Χώρα’s omarming van verschil waarborgt rijkdom van perspectief dat dé basis is voor de vorming van een oordeel.

De normatief professional ziet zich regelmatig geconfronteerd met het zoeken naar de juiste rechtvaardigheidsgrond voor professioneel handelen. Die rechtvaardigheidsgrond vraagt om een beoordeling per situatie. Aandacht voor verschil lijkt hét uitgangspunt voor het maken van een bewuste afweging. Χώρα moedigt aan tot reflexiviteit en herinnert eraan dat keuzes, afwegingen, beoordelingen steeds opnieuw zullen moeten én kunnen worden gemaakt. (Studiegids Afstudeeronderzoek UvH, 2009:34)

Χώρα vestigt aandacht op complexiteit, zij vergroot bewustzijn van het bestaan van verschillende werelden. Χώρα herinnert eraan dat wanneer wij betekenis geven, wij daarbij onontkoombaar uitgaan van secundaire impressies, van afgeleiden. Verschijnselen staan niet op zichzelf. Χώρα biedt ruimte waarin dat inzichtelijk kan worden. De normatief professional streeft naar eigen bewustzijn en bewustwording van complexiteit om (ook) gestalte te kunnen aan bekrachtiging daarvan voor anderen. Hij/zij stelt een oordeel zo lang mogelijk uit en zoekt onophoudelijk naar wat zich bevindt achter wat zich zichtbaar afspeelt.

Normatieve professionaliteit richt zich op het ontmantelen van ‘illusies van ongemedieerde werkelijkheid’ (Van Dijk, 2000:91-107). *Xóρα* maakt zichtbaar dat afbeeldingen niet statisch zijn. Zij kunnen bijvoorbeeld ook als voertuig van relaties, als performatieve handeling, gezien worden. (Alan Read, event *CAVES*, 2011)

Voor waarneming is het scheidend vermogen van belang. Om met de schilderkunst te spreken gaat het om ‘divisionisme’: het vermogen elementen waaruit de werkelijkheid opgebouwd te ont-dekken en ook los van elkaar te kunnen zien.

Bovengenoemde eerste fase van toepassingsmogelijkheden van *Xóρα* wordt op de voet gevolgd door ‘receptiviteit’. De twee fases liggen dicht bij elkaar. Receptiviteit voegt aan waarneming toe dat niet alleen beschouwd wordt maar dat er ook sprake is van een in het spel begeven van de humanisticus. Daarbij hoort bijvoorbeeld ook het willen en kunnen ontvangen van kritiek. Receptiviteit gaat een stap verder dan waarneming door ten gunste van contact de overschrijding van eigen grenzen bewust toe te laten.<sup>25</sup>

<sup>25</sup> Vergelijk Karskens over Foucault en waarheid tijdens de Soeterbeecklezing 11 oktober 2011.

‘De normatief professional  
keert het ervaren ‘appèl om te  
helpen’ om in een professionele  
verantwoordelijkheid te luisteren  
naar de ander ten gunste van diens  
eigen kracht.’

(Mister in Between, 2011)

Normatieve professionaliteit: receptiviteit-tussenruimte  
Vertaald naar competenties: ontvankelijkheid, luisteren, omkeren/vertalen

*Xóρα* maakt ontmoeting mogelijk, in de tussenruimte ontstaat namelijk een nieuwe (kijk op) dialectiek. Ook al worden wij in deze ruimte geen presentie gewaar, wij kunnen hier wel iets bijzonders doorleven. Verschil wordt misschien niet zichtbaar, wij kunnen differentie wel ervaren in deze ruimte. Zo wordt verschil alsnog tastbaar. Daardoor wordt duidelijk dat het Andere vreemd, maar ook herkenbaar eigen is. Het Andere blijkt intrinsiek deel van onze identiteit.

*Xóρα* faciliteert omkering. Ook de humanisticus kan omkering nastreven:  
-Ontdekking: Teruggeven van leven aan wat tot stilstand is gekomen. Inspireren van een zoektocht naar de oorsprong, naar bronnen die mensen bewegen. De humanisticus geeft terug, verlegt de aandacht naar dynamiek in de polen.  
-Creatie: Inblazen van leven in ideeën. Het niet bij glanzrijke idealen laten, maar vertaling naar de werkelijkheid aangaan. Ruimte scheppen voor ontstaan, expressie, eigenheid, bloei.

Kenmerkend voor *Xóρα*’s receptiviteit is haar gelijktijdig geven en nemen: *Xóρα* **neemt** tijdelijk plaats als ruimte tussen verschillende spanningsvelden. *Xóρα* **geeft** vanuit die tussenpositie biedt zij plaats aan verschil.

In dit tweeledig handelen zijn verschillende onmogelijkheden vervat. Allereerst ontstijgt het menselijke vermogens (eigenlijk). Momenten waarop geven en nemen tegelijk plaats (kunnen) hebben lijken zich daarnaast zelden voor te doen. ‘Gelijktijdig’ geeft misschien ook aan dat wij te maken hebben met iets dat buiten onze controle ligt. Waar geven en nemen tegelijk plaats hebben is altijd sprake van wisselwerking ten gevolge van verschil. Naar voorbeeld van *Xóρα* kan de humanisticus proberen de eigen houding te ijken aan verschil. Uitgangspunt is het streven naar wisselwerking tussen het eigen gevoel en verstand en bekrachtiging van die wisselwerking voor anderen.

De humanisticus neemt, net als  $\chi\omega\gamma\alpha$  tussenposities in. Het innemen van een tussenpositie impliceert het steeds opnieuw zoeken van de vaak ongemakkelijk uit te houden plaats waar verschil zich ophoudt. Plekken waar verschil zich ophoudt kunnen geladen, geïsoleerd, klein, beklem(men)d zijn. De humanisticus zoekt deze plaatsen principieel op. De humanisticus is erop gericht moeilijk hoorbare stemmen het woord te geven. De humanisticus draagt zorg voor verschil, door het steeds opnieuw zoeken en tijdelijk innemen van (eveneens tijdelijke) tussenposities. Waarneming vormt het startpunt. Het scheidend vermogen helpt de humanisticus situaties te overzien, spanningsvelden waar te nemen ten gunste van identificatie van mogelijke tussenposities. De humanisticus streeft ernaar die verschillen ook voor anderen zichtbaar te maken.

De eerder genoemde fase van waarneming ontwikkelt zich in de tussenruimte tot ontvankelijkheid. Die laatste (b)lijkt het hart van normatieve professionaliteit te zijn. De humanisticus neemt in die zin dat hij/zij ontvangt. Maximaal receptief zijn betekent luisteren, een oordeel uitstellen, gastvrij opnemen wat zich aandient.

De humanisticus geeft, net als Socrates, zich bewegend vanuit de ‘non-plaats’. Door (levensbeschouwelijke) identiteit niet op de voorgrond te plaatsen, vragen te stellen in plaats van antwoorden te bieden nodigt de humanisticus anderen uit plaats te hebben. De inbreng van gastvrijheid in discoursen creëert ruimte voor nieuwe ordeningen, definiëringen, verbindingen. De humanisticus geeft door onderscheid zichtbaar te maken en dit aan te wenden om verbinding te bewerkstelligen. De humanisticus geeft ook via normativiteit, dit wordt beschreven in de nu volgende, derde fase: de afweging/het vellen van een oordeel.

‘Biedt deze zetel een pas op de plaats, de mogelijkheid van omkering van secundaire impressies terug naar een primaire afbeelding? Faciliteert  $\chi\omega\gamma\alpha$ ’s plaats bieden hernieuwd contact van de ziel aan de Ideeënwereld?’

(Mister in Between, 2011)

**Normatieve professionaliteit: afwegen/vellen van een oordeel**  
Vertaald naar competenties: verbinden, creatie van waarheid: in een oordeel<sup>26</sup>

Zoals al aangestipt kunnen zingeving en humanisering als ijkpunten dienen voor afwegingen ten gunste van het bepalen van een juiste rechtvaardigheidsgrond voor professioneel handelen. (Studiegids Afstudeeronderzoek UvH, 2009:34) De tussenruimte biedt tijd en ruimte, zij voorziet de professional van kritische distantie.  $\chi\omega\gamma\alpha$  biedt een moment van overdenking van normativiteit. De humanisticus kan ook tussenruimte creëren voor anderen om eigen wijzen van verhouden tot en verantwoordelijkheid nemen in het leven (weer) binnen bereik te brengen.

De humanisticus velt een ‘zo goed mogelijk’ oordeel vanuit de zojuist beschreven eerste en tweede fase. Vervolgens is het van belang dat oordeel eerlijk (mede) te delen. Het vellen van een oordeel kan alleen dan van waarde en legitiem zijn wanneer je bereid bent het ter toetsing en aanpassing in een discours aan anderen voor te leggen.<sup>27</sup>

Plato’s waardering van contact tussen de werkelijkheidsdomeinen en Derrida’s benadrukken van maximale receptiviteit kunnen de humanisticus inspireren. Met  $\chi\omega\gamma\alpha$  in gedachten kan de humanisticus ernaar streven ruimte te maken voor betekenisgeving en communicatie die (meer) recht doet aan verschil. Je zou dit bekrachtiging van ‘sensitieve discursiviteit’ kunnen noemen. (vergelijk Tsoukas, 2003:613)

De humanisticus kan wat eerder onderscheiden werd via afweging in de vorm van een nieuwe ordening teruggeven. Dit ‘geven’ van de humanisticus wordt gekenmerkt door gerichtheid op (positieve) verandering, innovatie. Tsoukas schrijft over ‘chaosmos’ (Tsoukas, 2003:618-620, verwijzend naar Edgar Morin).  $\chi\omega\gamma\alpha$  wijst op het belang van (de-)constructie van ordening. Herkenning van patronen in chaos, het aanbrengen van eigen ordeningen kan kennis vergroten en betekenisgeving faciliteren.  $\chi\omega\gamma\alpha$  herinnert eraan dat oordelen verworven worden, dat zij enerzijds betekenis en zin mogelijk maken en anderzijds niets anders dan tijdelijke constructies zijn die wij ook weer kunnen deconstrueren. Bewustzijn van tijdelijkheid en bereidheid om gekoesterde ordeningen te deconstrueren zijn voor de normatieve professionaliteit van de humanisticus dan ook van essentieel belang.

<sup>26</sup> Vergelijk ten Kate over Foucault en waarheid tijdens de Soeterbeecklezing 11 oktober 2011.

<sup>27</sup> Vergelijk Karskens over Foucault en waarheid tijdens de Soeterbeecklezing 11 oktober 2011.



### 4.3 Χώρα, ruimte voor her-definiëring

#### Χώρα, verzamel & ontvangstplaats

Χώρα werd in eerste instantie omschreven als verzamelplaats, na verdere verkenning blijkt zij ook broedplaats, vrijplaats, vervullend vacuüm, ruimte voor re-contextualisering, verstaansruimte transformatieruimte, discrepantie-acceptatieruimte, extra-organisatorische ruimte...

Χώρα's verzamelend karakter voor een constructief omgaan met verschil blijkt haar krachtige uitwerking pas echt te vinden door haar sterke ontvankelijkheid. Χώρα kan als inspirerend voorbeeld dienen voor het creëren van ruimte door de humanisticus. Χώρα is niet alleen verzamel-, maar vooral ontvangstplaats van verschil. Zij fungeert als tussenruimte die het maken van een afweging faciliteert. De humanisticus zet zich in voor herovering van die ruimte.

#### Constructief & maximaal receptief

Maximale receptiviteit bleek essentieel voor normatieve professionaliteit. Zij impliceert een gecombineerde inzet van gevoel én verstand. Het is ook die benadering die een nadere invulling van de waardering 'constructief' mogelijk maakt. Want staat 'constructief' in het licht van de probleemstelling niet gelijk aan maximaal receptief?

#### Omkering & ontmoeting

Χώρα faciliteert via omkering inderdaad ontmoeting. Zij doet dat vooral doordat zij een tussenruimte is. Dat zij een ruimte is betekent dat zij niet eenvoudigweg zichtbaar of ingevuld is, maar dat zij uitnodigt te ervaren door ons tot haar te verhouden. Zij verzamelt verschil en plaatst het naast elkaar, daardoor is er tenminste contact. Er ontstaat een vorm van omkering: er lijkt sprake van een kennismaken. Mogelijk kan dit ook als 'ontmoeten' aangeduid worden. De aanvankelijke definitie daarvan is echter sterk positief gekleurd. Het lijkt, juist voor constructief omgaan met verschil, beter om een positief waarderende invulling achterwege te laten. Uit contact kan vanalles ontstaan, maar wij hebben verder geen (volledige) controle over deze dynamiek.

#### Differentie & verschil

Vershil werd bij aanvang beschreven als het 'afwijken en anderszijn in primaire zin'. Ook werd verwezen naar 'differentie' aangezien Derrida's nadruk op tijd en ruimte in relatie tot een professionele toepassing van belang leek. Aan het begin werd tevens de door de onderzoeker, positief veronderstelde waarde van verschil beschreven. Het onderzoek bekrachtigt die veronderstelling: Plato, Derrida én Mister in Between respecteren verschil, Zij behouden het én zoeken haar op. Dat laatste kan gelezen worden als bevestiging dat verschil van belang is in relatie tot werken. Dat gaat zover dat zij zelfs het hart van professionaliteit kan vormen. Normativiteit wordt bepaald door het maken van een afweging. Vershil is te zien als ijkpunt van normatieve professionaliteit. Ten aanzien van verhoudingen tot verschil streefde Plato naar verbinding, Derrida naar omkering en Mister in Between naar ontmoeting. Vershil blijkt een opening die zowel afstand als nabijheid impliceert. In de ontvankelijkheid van een ruimte kunnen deze beide zijden plaats hebben. Wanneer er naast ruimte ook tijd is kan contact leiden tot ontmoeting van verschil.

‘Χώρα bevrijdt verschil als tegengestelde van identiteit en faciliteert de ervaring van het Andere als intrinsiek deel van eigenheid...’

(Mister in Between, 2011)

### 4.4 DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN | Χώρα for difference

De zoektocht naar Χώρα betekende een sprong in het diepe, na de eerste buitelingen volgde een weg die slechts begaanbaar werd door zintuiglijke betrokkenheid. Maximale receptiviteit maakte het mogelijk de vrije val in een wonderlijke reis om te keren. Exploratie werd gekenmerkt door omkering en ontmoeting. Χώρα opende ruimte voor doorleving van verschil, chaos bleek aan de orde van de dag. Mister in Between maakte plaats voor speels experimenteren met een constructief verhouden daartoe.

Vershil inspireert, ontsluit werelden. Het bestaan wordt door haar getekend. Voorzien van bescheiden vermogens tot het aanbrengen van grootschalige veranderingen kunnen wij ten dele verschil maken. Bovenal zijn wij genoodzaakt ons te verhouden tot verschil. Omkeringen die het bestaan kleuren confronteren ons met beperkte controle en hindernissen de ander en onszelf te verstaan. Χώρα en Mister in Between inspireren als gepassioneerd stel om de vruchten van verschil te plukken.

Χώρα toont een weg die het verschil tussen zwart en wit niet opheft, maar plaats biedt aan opmerkelijke confrontaties. Deze kunnen aanleiding zijn voor omkering en ontmoeting, maar resulteren ten minste in contact. Nee, Χώρα biedt niet dat ene grote, eenduidige verhaal waarnaar ook de onderzoeker (niet eens zo) heimelijk verlangde. Die presentie heeft Χώρα echter niet te bieden, daartegenover stelt zij: differentie. Receptief als zij is biedt zij plaats aan meerdere verhalen, van klein tot groot, altijd naast elkaar. Zij is niet gericht op het verkondigen van één waarheid, maar vestigt aandacht op relationaliteit. De middenweg die met haar bewandeld kan worden is geen geestdodend, grijs, platgetreden pad. Het is een weg die niet louter weggelegd is voor een kleine groep, maar een uitnodiging aan ieder om verkenning van verschil op te vatten als een reis. Constructief omgaan met verschil is moeilijk en blijft een onmogelijk bereikbaar ideaal. Tegelijk ligt het daartoe enig benodigde binnen ieders handbereik: menselijkheid.

DON'T MESS WITH MISTER IN BETWEEN  
*Xώρα for difference*

van Χώρα heeft zich  
langzaam een beeld gevormd  
ik vind dat het wel aardig lijkt  
gelukkig maar,  
zij is het niet!

verder gaat ze  
met ontstijgen  
van menselijkheid

Mister in Between  
verleidt tot haar  
doorleving  
zelfs in  
'professionele zin'!

toch had ik  
die zeldzame humanisticus  
graag nog even  
van dichterbij aanschouwd

in Parijs trof ik hem  
juist voor hij de hoek omzeilde  
zag ik nog net  
hoe hij onverstoord  
met ontembaar enthousiasme  
onmogelijke strijd  
(beginnend in hemzelf) aanging

hoe hij positieve verandering  
bleef veronderstellen,  
ook al struikelde hij steeds.

hoe hij deconstrueerde  
met verve, humor  
het vege lijf in bracht tegen  
vanzelfsprekendheid, eenzijdigheid  
ten gunste van  
complexiteit, dynamiek...

hoe hij nu, precies op dit moment  
ruimte creëert  
die je Χώρα kunt noemen  
omdat zij werelden ontsluit en  
(constructief omgaan met)  
verschil bekrachtigt





# BRONNEN

## Centraal in dit onderzoek staan

Derrida, Jacques (1993). *Kbôra*. Parijs: Galilée.

Derrida, Jacques (1995). *On the name*. Ed. by Thomas Dutoit, Werner Hamacher & David E. Wellbery. California: Stanford University Press.

Derrida, Jacques (1977). *De l'hospitalité*. Parijs: Galilée.

Derrida. Hofstede, Rokus & van der Star, Walter vert. (1998). *Over gastvrijheid*. Amsterdam: Boom.

Derrida, Jacques (1972). *Marges-de la philosophie*. Parijs: Les éditions de Minuit.

Derrida, Jacques & Ferraris, Maurizio (1997, transl. 2001). *Il gusto del segreto / A Taste for the Secret*. Cambridge: Polity Press. Transl. from the French and Italian by Giacomo Donis Edited by Giacomo Donis & David Webb.

Derrida, Jacques (1980) *La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà*. Paris: Flammarion.

Plato. Warren, Hans & Molegraaf, Mario vert. (2003). *Timaïos, Kritias*. Amsterdam: Bert Bakker.

Plato, hervatting Vlyzioti & Papanastasiou (1939). *Platonos Timaios*. Athene: Ekdotikos Oikos.

## Bronnen ter aanvulling & verdieping van de centraal gestelde literatuur

Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max (1947). *Dialectiek van de Verlichting*. Amsterdam: Sun.

Red. Bulhof, Ilse N., ten Kate, Laurens red. (2000). *Flight of the Gods*. Fordham: Perspectives in Continental Philosophy.

Cornford, Francis M. Translated with a running commentary (1997). *Plato's Cosmology. The Timaeus of Plato*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company Inc., by Francis MacDonald Cornford.

De Corte, Jos (2000). *De uitgelezen Plato*. Tiel: Uitgeverij Lannoo nv en Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Dijk, J. van (2000). 'Röntgenstralen tussen wetenschap en kunst in de Toverberg?' *Gevina Tijdschrift voor de Geschiedenis der geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, nummer 23 (2000), p. 91-106.

Drenth von Februari, Marjolein. (2000) *Een pruike van paardenbaar & Over het lezen van een boek. Amartya Sen en de Onmogelijkheid van de Paretiaanse Liberaal*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij BV.

Van Eck, Job (1992) *De Jacht op de Sofist. Plato's reactie op Herakleitos en Parmenides in enige capita selecta*. Kampen: Kok Agora.

Feyerabend (1975) Part 1 Against Method. In Delanty, Gerard & Piet Strydom (eds.) (2003). *Philosophies of Social Science. The Classic and Contemporary Readings*. Maidenhead Philadelphia: Open University Press.

P.H.A. Frissen (2009). *Gevaar verplicht. Over de noodzaak van aristocratische politiek*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.

Huston, Nancy (2008). *L'Espèce Fabulatrice*. Parijs: Actes Sud.

De Jong, Bert et al (2010). *De facilitaire regioorganisatie in bedrijf*. Alphen aan de Rijn: Kluwer.

Mikics, David (2009). *Who Was Jacques Derrida? An Intellectual Biography*. New Haven & Londen: Yale University Press.

Nussbaum, Martha (2001). *The Fragility of Goodness. Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy* (2nd revised edition). Cambridge: Cambridge University Press.

Powell, Jason (2006). *Jacques Derrida: A Biography*. Londen: Continuum International Publishing Group.

Wolton, Dominique (1997). *Penser la communication*. Parijs: Flammarion 1997.

F. Schleiermacher, transl. & ed by R. Crouter (1996). *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers* Cambridge: Cambridge University Press.

Tsoukas, Haridimos (2003). Ch. 23 New Times, fresh Challenges. Reflections on the Past and the Future of Organization Theory. In Tsoukas, Haridimos & Knudsen, Christian (eds.) (2003) *The Oxford Handbook of Organization Theory. Meta-Theoretical Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.

Tuinhof de Moed (2010). Hoofdstuk 2 I WISH. In Loes Houweling, Chris Kuiper, Hugo Letiche red. (2010). *Praktijkgericht onderzoek in de praktijk. Een Spraakmakend project*. Den Haag: Boom|Lemma Uitgevers.

Studiegids Afstudeeronderzoek UvH, 2009



## Geraadpleegde sites

<http://plato.stanford.edu/entries/plato-timaeus/>  
[www.uvh.nl/onderwijs/bachelor-humanistiek](http://www.uvh.nl/onderwijs/bachelor-humanistiek)  
Gevonden 19 september 2011

Begrippenlijst Normatieve professionaliteit volgens Smaling, A. 2005  
[www.beroepshoudingindezorg.nl/page1/professionalisering2.html](http://www.beroepshoudingindezorg.nl/page1/professionalisering2.html)  
Gevonden 19 september 2011

## Artikelen

Dijkstra, Jaap, Meurs, Pauline, Monteiro, Manuela, de La Rive Box, Louk, Janssens, Bert, Zunderdorp, Rein (2007). *Ruimte maken*. Ter gelegenheid van het afscheid van Jaap Dijkstra van de directie van Hivos op 8 maart 2007

Willegers, Johran, Fraude raakt Stapel, niet de wetenschap, *De Volkskrant* 9 september 2011, p 4.

Peters, Arjan, In de beginne was het plaatje, *De Volkskrant* 27 november 2010, p 4.

Meester, Frank & Maarten. 'Interview met Rico Sneller. Maar meneer Derrida, u spreekt in ontkenningen.' *Filosofie Magazine*, nummer 10, december 2001/januari 2002.  
Gevonden 19 september 2011 | <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/7922>

## Andere bronnen van inspiratie en doorleving

Soeterbeecklezing *De moed tot waarheid; Foucault en de vrijheid van meningsuiting*. Lezing met Machiel Karskens en Laurens ten Kate (11 oktober 2011) Radboud Universiteit, Nijmegen.

Tentoonstelling *Sluijters* (oktober 2011) Singer, Laren.

Event *CAVES*. (14-17 februari 2011) Met o.a. de sprekers: Maaïke Bleeker, Alan Read, Freddy Rokem. Anatomy Theatre & Museum, King's College, Londen.

Participatieve Observatie tijdens *Pionierstocht*. (zondag 26 juni 2010) Wandeling georganiseerd door Boele P. Ytsma als stimulans tot dialoog tussen schrijvers/critici, kerkleiders.

Morgengebed (1 juni 2010). *Justinus Dialogen met Triphon: De bekering van een filosoof*. Benedictijner Abdij Doetinchem.

Tentoonstelling *Niet normaal \* Difference on display*. (december 2009-maart 2010) Beurs van Berlage, Amsterdam.

\* Een van de geadresseerden wordt geciteerd, het betreft een niet eerder gepubliceerde tekst van Ferdo Blazevic.

roept bij  
volgende op:



buitenste laag tot de binnenste  
laag. Dus opgang.

een twijfelende, doch hard werkende  
kunstenaar eigen...

wel en wee. Daarin moet iedere mens zijn verantwoordelijkheid nemen "etsi  
Deus non daretur" (alsof God niet bestaat), een uitspraak van Hugo de Groot,

Want achter het Khōra bestaat niets,  
maar ook weer heel veel.

Het bestaat er voor onze ogen, maar is er ook  
weer niet. Ongrijpbaar voor mij.

sticker hier losmaken

h nog te  
re wel als belooft.

In mijn werk zou ik graag meer focus willen  
zien. Versheid en rafeligheid zijn okay, maar  
reedschap en dubbelzinnigheid  
vergroten de ongelijkheid als mensen samen  
zich willen veranderen / bereiken

2ich opent!

Goed werk is altijd belangrijk, en dat  
impliceert ook zo ernstig en tegelijk gebreken  
mogelijke dwarsen, beloften en roepen.

structie (en constructie van) bescherming in  
tussen slapen en waken

dat het zo mooi aansluit  
bij mijn gevoel  
bij de ruimte die ik nu benut

schrijven  
zegt meer

beschermvrouw van de kracht van  
verschil; de kaestering van het andere.

me.....the mister in between."

voor mij?  
raag over  
interpreteerd heb

\* Dat je op een dag je realiseert dat  
je niet gelukkig bent in wat je doet  
doordat je hierin niet bewust aan-  
wezig bent / kunt zijn.



het hoofd kan slechts rusten  
op een lichaam dat haar draagt  
alleen samen bekronen zij het verhaal

